

dr. Makádi Mariann

Földrajzi fogalomtár

**A földrajztanításban használt legfontosabb
földrajzi fogalmak**

Földrajzi fogalomtár

Az általános és a középiskolai földrajztanításban használt legfontosabb földrajzi fogalmak

Készült a 2012-es földrajz és természetismeret kerettantervek követelményeinek figyelembevételével (2015), átdolgozva a 2020-as földrajz és természettudomány kerettantervek, valamint az érettségi követelmények (2022) alapján

Szerző: dr. Makádi Mariann

Lektor: Vasváry Kinga

ISBN 978-963-284-739-9

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar
Földrajz- és Földtudományi Intézet, Budapest, 2022

Térképi ismeretek, tájékozódás

Alaprajz: a tárgyak felülnézetből készült, a valósággal megegyező méretű körvonalas rajza.

Digitális térkép: a földfelszín egyes részeit, az azon vagy az alatta lévő természetes vagy mesterséges tereptárgyakat, objektumokat tartalmazó digitális adatállomány, ami számítógépen megjeleníthető és szerkeszthető, így aktualizálható, tetszőleges méretarányban előállítható.

Domborzati térkép: általában a földrajzoktatásban vagy az atlaszokban használt, többnyire közepes vagy kis méretarányú térkép, ami a földfelszín ábrázolt területének vízhalozatán túl a domborzatát színekkel vagy szintvonalakkal, pontjainak tengerszint feletti magasságát számokkal ábrázolja.

Földgömb: a Föld méretarányosan kicsinyített modellje, a földfelszín generalizált ábrázolása gömb alakú felületen.

Földrajzi fókálózat: gömbi koordináta-rendszer, a szélességi és a hosszúsági körök képzetes hálózata, aminek a segítségével bármely földi pont helyzete pontosan meghatározható.

GIS: a földrajzi információs rendszer angol nyelvű rövidítése; a földrajzi jelenségek megfigyelésére és modellezésére kifejlesztett számítógépes rendszer, amely földrajzi helyhez kötött nagy mennyiségű adatot gyűjt, tárol, ellenőriz, kezel, elemez, továbbít és megmutat; egy eszköz, adatbankrendszer a térképhasználat, illetve a földrajzi adatok használatának fejlesztésére.

GPS: a globális helymeghatározó rendszer angol nyelvű rövidítése; műholdról működtetett, segítségével bárhol (a földfelszín bármely pontján, a vízben, a levegőben) és bármely időpontban (akár folyamatosan is) háromdimenziós helyzetmeghatározás, idő- és sebességmérés végezhető; a helymeghatározás időmérésből származtatott távolságmérésen alapul, a műholdról és a földi vevőkészülékre sugárzott rádióhullámok beérkezésének és kibocsátásának különbségéből a forrás távolsága kiszámítható.

Helymeghatározás:

- (1) hagyományos értelemben: egy felszíni pont, tereptárgy valós helyének megállapítása földrajzi koordinátákkal (a földrajzi szélesség a sarkmagasság megméréssel, a földrajzi hosszúság a helyi és a világidő különbségének meghatározásával);
- (2) térképi értelemben: egy hely, táj vagy ország valós helyének meghatározása a térképi fókálózat alapján;
- (3) térinformatikai értelemben: mozgó személy vagy jármű pillanatnyi helyének és sebességének megállapítása (GPS segítségével).

Hosszúsági kör (délkör, meridián): a földrajzi fókálózat eleme, a Föld felszínén a sarkpontokon átmenő gömbi főkör fele; a hosszúsági körök egyenlő hosszúságúak és egymással szöget zárnak be, síkjuk merőleges az Egyenlítő síkjára.

Keresőhálózat: egy-egy tereptárgy, név vagy terület térképen való gyors megtalálását segítő négyzethálós rendszer, amelynek függőleges beosztását az ABC betűivel, vízszintes beosztását számokkal adják meg (pl. egy pont az A4-es mezőben található).

Kilométer-hálózat: nagy méretarányú térképeken a térképi távolságmérés és helymeghatározás megkönnyítésére a térképlapra szerkesztett hálózat (általában négyzetháló); a hálóelemek oldalhossza meghatározott, többnyire 1 km vagy annak valamely többszöröse.

Kis méretarányú térkép: 1:1 000 000-nál kisebb méretarányú, nagy területekről (pl. a Földről, földrészekről, országokról) áttekintő képet nyújtó térkép, amelyet elsősorban az általános tájékozódás, az iskolai oktatás számára készítenek.

Kontúrtérkép (körvonalas térkép): az ábrázolt területnek csak a körvonalát, egyszerűsített vízhálózatát és esetlegesen a földrajzi fókálózatot is ábrázoló térkép, amelyet elsősorban az oktatásban használnak, főként a térképi ismeretek megszilárdítása, a névanyag és a hozzá kapcsolódó tartalom gyakorlására, rendszerezésére, ellenőrzésére.

Közepes méretarányú térkép: kisebb területegységekről (pl. hegységekről, megyékről) készített áttekintő térkép, amelynek méretaránya 1:1 000 000 és 1:200 000 közötti, és jól követhetők rajta útvonalak, hálózatok, szerkezetek.

Közigazgatási térkép: 1. közepes vagy kis méretarányú térkép, amely a társadalom által létrehozott különböző jellegű igazgatási egységeket, azok határait és szintjeit, az igazgatási funkciókkal ellátott objektumokat ábrázolja; 2. földrajzoktatásban használt közepes vagy kis méretarányú térkép, amely az államhatárokat, esetleg az országok közigazgatási egységeinek (megye, tartomány stb.) határait, fontosabb településeit és útvonalait, valamint általában a településekhez kötődő főbb iparágakat is ábrázolja.

Látóhatár (horizont): az a kör alakú vonal a felszín síkjában, amely mentén az égbolt és a földfelszín látszólag érintkezik.

Légifelvétel: a Föld felszínéről, valamely településről vagy valamilyen objektumról helikopter, repülő fedélzetén elhelyezett, függőleges tengelyű kamerával készített fényképfelvétel.

Mágneses elhajlás (deklináció): a földrajzi és a mágneses Északi-sark közötti szögeltérés fokokban kifejezve.

Menetvázlat: olyan térképvázlatszerű ábrázolás, amely a bejárt vagy bejárando terület egészét ábrázolja, de csak azokat a pontokat, objektumokat tünteti fel, amelyek az eligazodás, az adott terepi cél szempontjából fontosak.

Méretarány: az ábrázolás (alaprész, térkép) kisebbítésének vagy nagyításának a mértékét kifejező arányszám, amely megadja, hogy a rajzon szereplő valamely távolság hányszor kisebb a valóságosnál (pl. 1:200 000 azt jelenti, hogy a térképen 1 cm-es távolság a valóságban 200 000 cm, azaz 2 km).

Műholdfelvétel: műholdról az elektromágneses színekép bármely tartományában készített fénykép, amely a Földet vagy annak kisebb-nagyobb területét ábrázolja.

Nagy méretarányú térkép: kis területet részletesen ábrázoló térkép, amelynek méretaránya 1:200 000-nél nagyobb; elsősorban a földfelszín részleteivel foglalkozók (pl. katonák, földnyilvántartó hivatalok, építőmérnökök, kutatók) számára fontos.

Nevezetes szélességi körök: a földrajzi koordináta-rendszer kitüntetett elemei, azok a szélességi körök, amelyeknek alapvető szerepük van a földgömbön, a térképen való eligazodásban: Egyenlítő, Ráktérítő és Baktérítő, Északi és Déli sarkkör, és mint speciális körök, az Északi- és a Déli-sarkpont. Nevezetessé a Nap évi járása tesz azokat (az év során hányszor, mikor delel merőlegesen felettük a Nap).

Szélességi kör: a földrajzi fokhálózat eleme, a Föld felszínén képzelt gömbi kör, amelynek síkja párhuzamos az Egyenlítő síkjával. Ha a Földet gömbbel közelítjük és ezt a felületet elmetsszük a forgástengelyre merőleges síkokkal, akkor a metszsvonalak a gömbfelszínen kirajzolják a szélességi köröket. A szélességi körök egymással párhuzamosak és eltérő hosszúságúak.

Szintvonal: az azonos tengerszint feletti magasságú pontokat összekötő vonal a térképen.

Tájéolás: a térképi és a valódi északi irány egyeztetése; a térkép beállítása pontosan észak-déli irányba iránytű, tájoló vagy tereptárgy segítségével.

Távérzékelés: azon vizsgálati módszerek és technikák összessége, amelyek segítségével információt szerezhetünk a Föld felszínéről, kisebb-nagyobb területéről, jelenségeiről anélkül, hogy azzal közvetlen fizikai érintkezésbe kerülnénk; különböző hordozóeszközökön (pl. repülőgépen, sárkányrepülőn, műholdon) elhelyezett érzékelőkkel a földfelszín tárgyairól különböző hullámhosszon visszavert vagy kisugározott elektromágneses energia rögzítése, elemzése és feldolgozása abból a célból, hogy információkat kapjunk a vizsgált felszínrészről.

Tematikus térkép: valamely térbeli elterjedést mutató természeti, társadalmi-gazdasági, környezeti jelenséget, annak mennyiségi és minőségi jellemzőit, szerkezetét és funkcióit ábrázoló, általában kis méretarányú térkép (pl. a földrajzi atlasz éghajlati, népességi, mezőgazdasági, környezetállapot melléktérképei).

Tényleges (abszolút) földrajzi fekvés: egy terület, pont elhelyezkedése a Földön, amely földrajzi szélességével, földrajzi hosszúságával és tengerszint feletti magasságával határozható meg.

Térkép:

- (1) hagyományosan: a Föld felszínének vagy annak egy részének arányosan kisebbített, síkba kivetített, felülnézeti rajza, amely az ábrázolandó elemeket alaprajzosan, egyezményes jelekkel és színekkel ábrázolja;
- (2) tágabb értelemben: 1. bármely égitestnek vagy a világegyetem valamely részének síkban történő kisebbített ábrázolása, 2. bármely térbeli kiterjedéssel bíró jelenségnek, folyamatnak síkban történő, kisebbített ábrázolása;

- (3) digitális térképezésben: téri vonatkozású információk mértékhez kötött, szerkezeti modellje.

Térképvázlat:

- (1) olyan a térképhez hasonló felülnézeti (alaprajzszerű) ábrázolás, amely leegyszerűsítetten csak bizonyos kiválasztott elemeket ábrázol, rajta csak az ábrázolt elemek egymáshoz viszonyított helyzete tükrözi többé-kevésbé a valóságot, és még megközelítően pontos mérések sem végezhetőek rajta;
- (2) a földrajztanításban az előbbieken túl többé-kevésbé egyezményes jelekkel a tájhatárokat, a településeket, az ásványkincsek és az iparágak térbeli elhelyezkedését tünteti fel.

Topográfiai térkép: kis területet nagy méretarányban (1:10 000, 1:25 000 és 1:100 000), részletgazdagon ábrázoló térkép, ami terepi felméréssel készül, hogy a legpontosabban tudja ábrázolni a természetes és mesterséges tereptárgyakat, valamint részletesen (szintvonalakkal) a domborzatot; vetületi pontossága miatt mérések és számítások is végezhetőek rajta, és jól használhatók a terepi tájékozódáshoz.

Torzított kartogram-térkép: sematikus térképszerű ábrázolás, amelyet az eredeti földrajzi terület torzításával hoznak létre abból a célból, hogy a területre vonatkozó tematikus adat nagyságrendjét érzékeltessék.

Turistajelzés: a turistautak azonosítására és követésére, illetve jellegzetes terepi objektumok (pl. forrás, csúcs, szikla, rom) megtalálására szolgáló, színes, grafikus (pl. vonal, kör, háromszög) jelzés jól látható tereptárgyakon.

Turistatérkép: terepi tájékozódást szolgáló, közepes méretarányú térkép, amely ábrázolja a jelzett turistautakat, és amelyről közvetlenül leolvashatók a gyalogos, kerékpáros vagy sítalpas túrázás szempontjából fontos terepi tájékoztató jelzések, információk.

Útvonalrajz: olyan térképvázlatszerű ábrázolás, amely a bejárt vagy bejárando útvonalat és a közben belátható terület lényeges, útbaigazító pontjait tünteti fel.

Vetület:

- (1) szűkebb értelemben: a földfelszín pontjainak sík felületre (síklapra, henger- vagy kúppalástra) való leképezése, vetített rajza;
- (2) tágabb értelemben: egy tárgynak, alakzatnak vetítéssel képzett képe.

Vetülettípus: a vetület fajtája valamilyen szempont szerint; a vetítési képfelület jellege szerint lehet sík-, kúp- vagy hengervetület; a torzulás alapján lehet általános torzulású, szögtartó és területtartó.

Világtájak (égtájak): a természetben való tájékozódás céljából felvett alapirányok a látóhatár síkjában, amelyek kiinduló pontja a Föld északi pólusa felé mutató irány (ezt Magyarországon csekély eltéréssel kijelöli a mágneses észak iránya), amihez viszonyítják a többi fővilágtájat (D, K, Ny), közöttük, hozzájuk 45°-os szögtávolságra jelölték ki a mellékvilágtájakat (ÉK, ÉNy, DNy, DK).

Viszonylagos (relatív) földrajzi fekvés: egy terület, pont elhelyezkedése más területekhez, ponthoz, jelenségekhez viszonyítva (pl. a tengertől való távolság).

Vonalas mérték (aránymérték, mértékléc): a térkép méretarányának megfelelő, rajzban megadott hosszmérték, amely segítségével közvetlenül (nem számítással) lehet távolságot meghatározni (mérni) a térképen.

Csillagászati földrajz

Belső bolygó: a Naprendszer azon bolygója, amelynek pályája a Nap és a Jupiter között húzódik.

Bolygó: saját fényvel nem rendelkező, nagyobb tömegű (elegendően nagy tömegű ahhoz, hogy saját gravitációja miatt hidrosztatikai egyensúlyba kerüljön), ezért gömb alakú égitest, amely valamely csillag körül kering, amitől a fényét kapja, és mérete miatt már megtisztította pályájának környezetét más égitestektől.

Csillag: óriási méretű, izzó, ezért világító gázgömb, amelyet anyagának tömegvonzása tart össze, a magjában az atommagok egyesülése során felszabaduló hatalmas mennyiségű energiát sugározza ki.

Csillagászati egység: a csillagászatban használt távolságegység, ami megegyezik a Föld és a Nap átlagos távolságával, azaz az elliptikus földpálya nagytengelye hosszának a felével (149 600 km).

Csillagkép: az egymáshoz közel látszó, de valójában igen eltérő távolságban lévő fényesebb csillagok csoportja, amelyet az éjszakai égbolton való eligazodás érdekében az emberi képzelet ismert földi dolgokhoz, lényekhez hasonlít (pl. Nagymedve, Kígyó, Vízöntő csillagkép).

Csillagrendszer: egymástól néhány tízezer csillagászati egység távolságban lévő, egymással gravitációs kölcsönhatásban lévő csillag(ok) és bolygók csoportosulása (pl. Naprendszer).

Dátumválasztó vonal: a Föld északi és déli sarkát összekötő, nagyjából a 180° hosszúsági kör mentén húzódó képzetes vonal, amelyen keletről nyugat felé áthaladva egy napot kihagyunk az időszámításban, ellenkező irányban átlépve pedig ugyanazt a dátumot kétszer írjuk.

Delelési magasság: a Nap napi látszólagos mozgásának legmagasabb pontja egy adott hosszúságon, amely évszakonként változik: télen a legalacsonyabb és nyáron a legmagasabb.

Egyezményes koordinált világidő (UTC): a 0° hosszúsági körhöz tartozó időzóna atomideje, amihez viszonyítják a többi időzónában érvényes időt; a Föld 50 pontján mért nemzetközi atomidőből (TAI) származó, a Föld lassuló és nem egyenletes forgása miatt egy-másfél évente szökőmásodpercekkel korrigált idő.

Ekliptika: Nappálya, a Nap egy év alatt megtett látszólag útja az égbolton; a Föld keringési síkja a Naprendszerben.

Eltérítő erő (Coriolis-erő): a forgó rendszerekben mozgó testekre ható tehetetlenségi erő. Nagysága arányos a test tömegével, iránya merőleges a mozgás sebességvektorára, aminek következtében a nagy távolságokra való mozgás során a testek eredeti irányuktól eltérülnek az északi félgömbön jobbra, a délin pedig balra.

Exobolygó:

- (1) egy csillag, csillagmaradvány vagy barna törpe körül keringő, kisebb tömegű (a központi égitest tömegének legfeljebb 1/25-e, de akkora, hogy képes tisztára söpörni pályájának környezetét más égitestektől), saját fényel nem rendelkező égitest;
- (2) extraszoláris bolygó, vagyis Naprendszerünkön kívül, más csillag (nem a Nap) körül keringő bolygó.

Fényév: a csillagászatban használt távolságegység, az a távolság, amelyet a fény (légüres térben, por- és szemcsementes környezetben) egy év alatt megtesz (1 fényév = 9,4605 billió km = 63 241 csillagászati egység).

Forgás: csillagászati/földrajzi értelemben a test forgástengelye körül végzett periodikus helyzetváltoztató mozgás.

Földalak (geoid): a Föld elméleti alakja, amelynek felszíne egybeesik a közepes tengerszinttel; függőön segítségével határozható meg, mert a geoid felszíne annak függőleges irányára mindig merőleges.

Földközponú (geocentrikus, ptolemaioszi) világmép: a középkorban uralkodó nézet, mely szerint a Világmindenség központjában elhelyezkedő Földet keringik körbe a bolygók és a Nap is.

Gázbolygó (Jupiter-típusú): saját fényel nem rendelkező, könnyű elemekből és vegyületekből (hidrogén, hélium, ammónia, metán) felépülő, kis átlagsűrűségű, nagy térfogatú égitest; nincs szilárd felszíne, vastag, sűrű, nem átlátszó légköre van; sok holdja és gyűrűrendszere van (a Naprendszerben a Jupiter, a Szaturnusz, az Uránusz és a Neptunusz).

Helyi idő: a valamely hosszúsági körön érvényes idő, amely a Nap látszólagos napi járását követi; adott helyen akkor van déli 12 óra, amikor fölötte a Nap a legmagasabb szögben látszik (delel).

Helyváltoztató mozgás: egy test olyan mozgása, amely során megváltozik a földrajzi helyzete, elmozdul.

Helyzetváltoztató mozgás: egy test olyan mozgása, amely során a földrajzi helye nem változik meg (ugyanabban a pontban marad), csak a helyzete (pl. elfordul).

Hold:

- (1) bolygó körül keringő, azzal tömegvonzása révén kapcsolatban lévő kisebb égitest;
- (2) (nagy kezdőbetűvel írva) a Föld egyetlen természetes kísérője, egyetlen holdja, amely kötötten kering (mindig ugyanazt az oldalát mutatja a Föld felé).

Holdfázisok: a Hold látszó alakjai, a holdkorong megvilágított részei, amelyek a Hold Föld körüli keringése során jönnek létre (újhold, első negyed, holdtölte/telihold, utolsó negyed).

Holdfogyatkozás: a Hold elsötétedése, amikor a Nap, a Föld és a Hold pontosan egy vonalba esik úgy, hogy a Hold bolygónk árnyékába kerül.

Időzóna: a földfelszínnek az a területe (a földrajzi sarkpontok között húzódó sávja), ahol az időmérő eszközök azonos időt (zónaidőt) mutatnak; minden időzóna nyugat-keleti kiterjedése 15° földrajzi hosszúság, így két szomszédos időzóna között 1 óra időkülönbség van, nyugatra 1 órával kevesebb, keletre ugyanennyivel több az idő.

Keringés: csillagászati/földrajzi értelemben periodikus helyváltoztató mozgás, amely során a kör vagy ellipszis alakú pályán mozgó test visszatér kiindulási pontjához.

Kisbolygó (aszteroida): szabálytalan alakú, szilárd, kicsi (a törpebolygóknál is jóval kisebb), csillag körül keringő, saját fényvel nem rendelkező égitest; a mi Naprendszerünkben elsősorban a Mars és a Jupiter pályája között (kisbolygóöv), valamint a Neptunusz pályáján túl található sok kisbolygó.

Koordinált világidő (UTC): a nemzetközi atomidőből származtatott, a Föld nem egyenletes és lassuló forgása miatt korrigált idő.

Kőzetbolygó (Föld-típusú): saját fényvel nem rendelkező, kis méretű és tömegű, de nagy sűrűségű (mert felépítő anyagai között a nehéz elemek dominálnak) égitest, amely a Naphoz közelebb kering, ezért viszonylag magas a hőmérséklete; szilárd felszíne és vékony légköre van (pl. a Naprendszerben a Merkúr, a Vénusz, a Föld és a Mars).

Külső bolygó: a külső Naprendszer (a Mars és a Jupiter határán túli) bolygója.

Látszólagos mozgás: egy test látszólagos elmozdulása egy másikhoz képest; pl. a Földről úgy tűnik (a valósággal épp ellentétben), hogy a Nap kerülgeti a Földet.

Meteor: a meteoroidok által keltett fényjelenség, amely akkor következik be, amikor azok a bolygók légkörébe lépve a súrlódás miatt felizzanak és ionizálják a levegő alkotórészeit.

Meteorit: a bolygóközi térből érkezett és a Föld (vagy bármely bolygó) felszínére természetes úton lehullott meteoroid.

Meteoroid: viszonylag kicsi (homok és szikladarab közötti méretű), a világegyetemben keringő szilárd test.

Műhold (mesterséges hold): valamely bolygó körül keringő mesterséges égitest, amelyet tudományos kutatási (pl. csillagászati és bioműhold), adatszolgáltatási (pl. meteorológiai, távérzékelő, kéműhold) vagy kommunikációs (pl. távközlési műhold) célból bocsátanak fel.

Nap körüli keringés: valamely bolygó Nap körül végzett helyváltoztató mozgása ellipszis alakú pályán; a Föld 1 év alatt kerüli meg teljesen a csillagát.

Nap-éj egyenlőség: az évnek az a két napja, amikor a Föld mindkét félgömbjén megegyezik a nappal és az éjszaka hossza, mert ekkor a Nap az Egyenlítő felett delel 90° magasan (tavaszi: március 20., őszi: szeptember 22.).

Napfogyatkozás: a Nap egészének (teljes napfogyatkozás) vagy egy részének (részleges napfogyatkozás) eltűnése a földi megfigyelő elől; feltétele, hogy a Nap, a Hold és a Föld egyvonalban helyezkedjen el úgy, hogy a Hold teljesen vagy részben eltakarja a Napot.

Napfáklya: naptevékenység, a környezetüknél világosabb, fényes pontokból álló, elnyúlt, füzérszerű foltok a Nap fotoszféra erősen mágnesezett területén.

Napfolt: naptevékenység, a Nap felületének környezeténél mintegy 2000 °C-kal hűvösebb, ezért sötétebben elkülönülő, akár 200 000 km átmérőjű területe, ahol a mágneses tér időlegesen (néhány óra – több hónap) sokkal erősebb, mint máshol.

Napforduló: az évnél az a két időpontja, amikor a Nap mozgása éves látszó égi útján ellentétes irányúvá válik, az északi félgömbön a nyári napfordulótól dél felé kezd mozogni; a nyári napforduló az a pillanat, amikor a Föld forgástengelye a legkisebb szögben hajlik el a Nap sugaraitól, az északi félgömbön a Nap a legmagasabban delel a látóhatár felett (június 21-én); a téli napfordulónál a forgástengely a legnagyobb szögben hajlik, az északi félgömbön a Nap a legalacsonyabban delel (december 21-én).

Napkitörés: látványos naptevékenységek együttes megnyilvánulása: a Nap fotoszférájának és kromoszférájának rövid idejű felfényesedése (fler), a napkorona egy darabjának kilökődése a bolygóközi térbe (koronakidobódás), valamint a környező gáznál sűrűbb és hidegebb gázfelhő hirtelen felemelkedése, gyors elszállása (protuberancia).

Naprendszer: a Nap gravitációja által egyben tartott csillagrendszer, amelynek bolygói a Merkúr, a Vénusz, a Föld, a Mars, a Jupiter, a Szaturnusz, az Uránusz és a Neptunusz.

Napszél: a Nap koronájából elektromosan töltött részecskék (elektronok és protonok) igen heves (400 km/sec) kiáramlása.

Naptevékenység: a Nap sugárzási intenzitásában bekövetkező, nagyobb mértékű, időszakosan ismétlődő jelenségek: napfolt, napfáklya, napkitörés.

Napközpontú (heliocentrikus, kopernikuszi) világméretű nézet: a valóságnak megfelelő csillagászati nézet, amely szerint a Naprendszerben a bolygók keringenek a Nap körül.

Sarki (északi) fény: a Föld északi- és déli mágneses sarkánál a légkörbe behatoló, döntően a Napból származó töltött részecskék által keltett időleges fényjelenség a sarkkörökön belüli területeken, ami az oxigén- és nitrogénatomok elektromos gerjesztése révén keletkezik.

Tengely körüli forgás: egy égitestnek a képzeletbeli tengelye körül végzett helyzetváltoztató mozgása; a Föld Ny–K-i irányú teljes körül fordulásához 24 órára van szükség.

Tengelyferdeség: csillagászati értelemben az égitest forgástengelye és a keringés pályasíkjára állított merőleges által bezárt szög; a Föld esetében 23,5°.

Törpebolygó: a Nap körül keringő, a bolygók és a kisbolygók közötti tömegű (elegendően nagy tömegű ahhoz, hogy gömbhöz közeli alakja legyen, de nem söpörte tisztára a pályáját övező térséget), saját fényel nem rendelkező égitest (pl. Ceres, Eris). Egy alcsoportja a plutoida, amelybe a Neptunusz pályájánál kijebb keringő törpebolygók (pl. Plútó) tartoznak.

Üstökös: a Nap közelébe (mintegy 5 csillagászati egységen belülre) került, nagy illóanyag-tartalmú égitest; testéből, az üstökösmagból a Nap hője hatására felszabadult gáz és por alkotja a fejét (kómát), amiből a napszél által elfújtt és ezért a Nappal ellentétes irányba elnyúló része a csóvája.

Űrállomás: nagy, meghajtóval nem rendelkező, de életfenntartó rendszerrel felszerelt űreszköz, amelyet tudományos megfigyelések és kísérletek végzésére, a hosszú idejű űrrepülések hatásainak tanulmányozására használnak.

Űrszemét (kozmikus hulladék): a Világegyetemben keringő, lebegő, mesterséges eredetű, már nem hasznosítható tárgyak (pl. űrállomások, mesterséges holdak, alacsony pályán mozgó rakétafokozatok darabjai, elszabadult szerszámok, eszközök).

Űrszonda: személyzet nélküli, főleg Naprendszer-kutatási célokat szolgáló űreszköz, amely a második kozmikus sebesség elérése után elhagyja a Föld vonzáskörzetét.

Űrtávcső (űrteleszkóp): a földi légkörön túl csillagászati megfigyeléseket (égitestek és azok egymásra hatásának megfigyelése, mérések) végző műhold.

Valódi idő: a Nap napi látszólagos járásához tartozó középszoláris idő, amely a Föld egész területén azonos.

Világidő (greenwichi középidejő, GMT): a 0° hosszúsági körhöz tartozó időzóna helyi középideje, amihez viszonyítják a többi időzónában érvényes időt; elavult fogalom, helyette az egyezményes koordinált világidőt javasolt használni.

Zónaidő: egy időzónán belül érvényes idő, amely a zóna közepén áthaladó hosszúsági kör helyi középideje a kordinált középidejő szerint.

Földszerkezet, felszínformálódás, földtörténet

Abrázio:

- (1) szűkebb értelemben: a tengerek és a tavak mozgó víztömegének, elsősorban a hullámzásnak felszín alakító, elsősorban romboló tevékenysége, amely során jellegzetes abráziós formák (fülke, barlang, kapu, ív, torony) jönnek létre;
- (2) tágabb értelemben: a felszín lepusztulási folyamata a folyóvíz, a tengerhullámzás, a szél és a jég mechanikai erejének hatására.

Abszolút magasság: a tengerszinthez viszonyított magassági érték.

Agyagásvány: ásványok egy jellegzetes csoportjának tagja (pl. kaolinit, illit); általában más ásványok (pl. földpátok) mállásából keletkezik; rétegei könnyen elcsúsznak egymáson, ennek köszönhető az agyag képlékenysége.

Alábukás (szubdukció): az egymás felé közeledő kőzetlemezek találkozási vonalában a kisebb sűrűségű kőzetlemez peremének a nagyobb sűrűségű kőzetlemez alá való becsúszása, aminek következtében a lemez a mélyben megolvad és szétszakadozik; a betolódás helyén mélytengeri árok keletkezik.

Alföld: a tengerszint fölé 200 m-nél nem magasabbra emelkedő síkság.

Alpi (eurázsiai) hegységképződés: kontinentális kőzetlemezek (az Eurázsiai-, valamint az Afrikai- és az Ausztráliai-Indiai-lemez) ütközése következtében lejátszódó hegységkeletkezési folyamat, amely a harmadidőszakban (eocén–miocén) tetőzve felgyűrte és kiemelte az Eurázsiai-hegységrendszer vonulatait.

Aprózódás: fizikai folyamat, a szilárd kőzetek külső erőhatások (pl. napsugárzás, fagy) következtében történő feldarabolódása, széttöredezése, aminek terméke a törmelék.

Árok: vetődéssel kialakult szerkezeti forma, leggyakrabban a földkéreg két helyben maradt vagy kiemelt röge közötti, többé-kevésbé párhuzamos vetősíkok mentén lesüllyedt darabja.

Ásvány: a földkéreg többnyire szilárd, fizikai és kémiai értelemben egynemű, természetes eredetű alkotóeleme. Minden ásványra jellemző a meghatározott, többnyire kristályokból felépülő belső szerkezet és az állandó kémiai összetétel (bár egyes elemek helyettesíthetik egymást a kristályrácsban). Egyes ásványok mesterségesen is előállíthatók.

Ásványi nyersanyag: természetes eredetű, ásványokból álló anyag, ami eredeti környezetéből kiemelve iparilag hasznosítható, amit az ember különböző munkaeljárások során felhasználhatóvá képes tenni.

Asztenoszféra: 130–160 km vastag, olvadt, képlékeny belső gömbhéj a felső köpeny alsó részén, amelyben anyagáramlások játszódnak le.

Átalakult kőzet: üledékes vagy magmás eredetű kőzetekből nagy nyomási és magas hőmérséklet hatására átkristályosodással (pl. márvány) vagy palásodással (pl. agyagpala) létrejött kőzet.

Barlang: a földkéreg kőzettömegében természetes módon kialakult üreg, amelyben legalább egy ember elfér; keletkezhet a kőzettel együtt, egyidőben (pl. lávabarlang), vagy a kőzet kialakulása után tektonikus hatásokra, túlnyomó többségük pedig a kőzettörések, repedések kioldása és a mozgó vizek eróziója útján.

Belső (geológiai, földtani) erők: a kőzetburok nagy elmozdulásait és alakváltozásait létrehozó erők, amelyek energia- és anyagáramlásokat működtetnek (pl. nehézségi erő, a Föld belső hőjéből származó termikus erő, geokémiai erő, mechanikai erő és áramlási erő).

Bioásvány: élőlények közreműködésével képződött kristályos vegyület (esetleg elem), amely élőlények közreműködésével képződött; életműködés mellékterméke vagy valamilyen szerepet tölt be az életműködésében (pl. szilícium-dioxid, kalcium-karbonát, apatit, magnetit, kollagén).

Bioszféra: az élet elterjedésének tere a Földön a kőzetburok külső részén, a talajban, a troposzférában és a hidroszférában.

Cseppkő: karsztterületekre jellemző, többnyire felszín alatti üregben (barlangban), ritkábban (pl. a trópusokon) a felszínen is keletkező, gazdag mésztartalmú oldatokból igen változatos formában kiváló képződmény, kristályos kalcitlerakódás; helyzete szerint lehet függő cseppkő (sztalaktit), álló cseppkő (sztalagmit) és ezek összeérése esetén cseppkőoszlop (sztalagnát).

Csuszamlás: a nedves lejtős tömegmozgások leggyorsabb változata, amely olyan üledékes szerkezeteken következik be, ahol a felszínhez közeli lejtős vízzáró réteg (pl. agyagréteg) felett elhelyezkedő kőzet (pl. homokkő) vízáteresztése miatt átnedvesedik és gravitációsan lesiklik a csúszópályaként szolgáló alsó rétegen.

Dombság: 200–500 m tengerszint feletti magasságban fekvő terület.

Drágakő: természetes vagy mesterséges eredetű anyag (pl. ásvány, megkövesedett gyanta, korall, kagylógyöngy), amely színe, tisztasága, fénye vagy fényjátéka szépségénél fogva megnyerte az ember tetszését, ezért értéke van.

Elcsúszó lemezmozgás: ellentétes erőhatások következtében az egymás felé közeledő kőzetlemezek olyan szögben találkoznak egymással, hogy nem frontálisan ütköznek, hanem elcsúsznak egymás mellett.

Építőanyag: építkezésekhez felhasznált természetes (pl. kőzet) vagy mesterséges eredetű anyag, ami lehet az építmény fő alkotója (pl. mészkő, kerámia, fa, fém), az alkotók kötőanyaga (pl. cement, bitumen, gipsz), a kettő keveréke (pl. beton), vagy módosító anyag (pl. szilikon).

Érc: fémtartalmú ásvány vagy kőzet, amelyből a fémvegyületek az adott kor technológiai szintjén gazdaságosan kinyerhetők.

Fedetlen ősföld: olyan ősföld, amelyről az évmilliók során lepusztult a vastag üledéktakaró, így ma általában egyenetlen felszínű síkság, ahol jórészt az ősi mélységi magmás és átalakult kőzetek vannak a felszínen (pl. Balti- és Kanadai-ősföld).

Fedett ősföld: nagy (akár több ezer méter) vastagságban üledékes kőzetrétegekkel fedett ősföld (pl. Brazil-felföld, Guyanai-hegyvidék, Angara-ősföld).

Felhalmozódás (akkumuláció): a külső erők által lepusztított és áttelepített (elszállított) üledékanyag lerakódása; az üledékes kőzetté válás legelső fázisa.

Felszínformák: a földkéregnek a geológiai (belső) és a földrajzi (külső) erők hatására keletkezett egységei; egyszerű felszínformák: domb, hegy, sík terület, összetett felszínformák: mélyföld, alföld, fennsík, dombság, középhegység, magashegység.

Felszínformálódás: geológiai (belső) erők (mágnás, vulkanikus folyamatok) vagy földrajzi (külső) erők (pl. napsugárzás, víz, jég, élővilág) következtében létrejött változás a felszínen.

Felszíni leöblítés: lepusztulási folyamat, amelynek során a csapadékvíz letarolja, elhordja a lejtőn felhalmozódott törmelékét.

Feltöltődés:

- (1) a külső erők által szállított törmelék- vagy hordalékanyag lerakása.
- (2) az állóvizek terület- és mélységcsökkenésének természetes folyamata.

Fennsík: 200 m-nél nagyobb tengerszint feletti magasságban elhelyezkedő síkság.

Fjord: keskeny, mély, szétágazó tengeröböl a jégkorszaki gleccser által vájt teknővölgyben, amelybe a jégkorszak után benyomult a tenger.

Folyóterasz: a folyóvölgy két oldalát párhuzamosan kísérő, a vízszint fölé változó magasságban (akár sok méterrel) lépcsőszerűen emelkedő, párkányszerű sík, amely a folyó szakaszjelleg-változása (amikor feltöltőből oldalazó-, oldalazóból bevágódó szakaszjellegűvé vált) miatt alakult ki.

Folyóvölgy: a folyó által kiformált eróziós és részben akkumulációs völgy, amelynek alakja a folyó adott területen jellemző munkavégző képességétől függ, a felsőszakasz jellegű folyók hordalékukkal „V” keresztmetszetű völgyet vájnak a felszínbe.

Forrópontos vulkánosság: a kőzetlemezek belső területein lejátszódó magmatizmus, amely során az alsó köpenyből felnyúló, környezeténél 100–200 °C-kal melegebb magmacsóva (forró pont) átolvasztja a köpenyt és a kérget, anyagából pajzs alakú bazaltvulkán vagy bazalttakaró jön létre a felszínen; a forró pont évmilliókig helyben marad, de a felette lévő kőzetlemez elmozdul, ezért vulkánok sora jöhet létre (pl. Hawaii-szigetek).

Földhő-egyenérték (geotermikus gradiens): a Föld belső hőmérsékletének növekedési üteme a mélység felé, amely 100 méterenként átlagosan 3 °C.

Földkéreg: a Föld legkülső, legkisebb tömegű, átlagosan 30 km vastag, szilárd, kőzetekből álló gömbhéja, amelynek két fajtája van: a kontinentális és az óceáni kéreg.

Földköpeny: a földkéreg és a földmag külső része közötti 2500 km vastagságú, általában szilárd halmazállapotú gömbhéj, amelyet alsó és felső köpenyre osztanak.

Földmag: a Föld mintegy 7000 km átmérőjű, magas hőmérsékletű és rendkívül nagy nyomású, vasból, nikkelből álló központi tartománya; olvadt külső magra és szilárd belső magra osztjuk.

Földrajzi burok: a Földnek az a természetes egysége, amelyben érintkezik, összefonódik, kölcsönhatásban van egymással és együtt fejlődik a szilárd földkéreg, a folyékony vízburok és a gáznemű légkör, valamint a bioszféra.

Földmágnesség: a Föld körül kialakult mágneses tér és jelenségei, amelyek nagy részét a földmag külső része plazmaszerű anyagának áramlása váltja ki (dinamóelmélet), de hozzájárulnak a földkéreg mágneses tulajdonságú kőzetei és a Föld körüli térségben lévő töltött részecskék áramlásai is.

Földrengés: a kőzetburok anyagainak lökésszerű rázkódása, rugalmas rezgése, amely szerkezeti mozgások során pattan ki a litoszférában felhalmozódó mechanikai feszültségek felszabadulásakor.

Földrész (kontinens):

- (1) földrajzi értelemben: nagy kiterjedésű, összefüggő, óceánokkal és tengerekkel határolt szárazföld (hagyományosan hozzájuk tartoznak az előterükben fekvő szigetek is);
- (2) földtani értelemben: kontinentális kérgű kőzetlemezdarab.

Földtani szerkezet: egy terület alapvető szerkezeti felépítése, pl. milyen kőzetlemezek, nagyszerkezeti egységek, azoknak mely szerkezeti típusa jellemzi, hogyan helyezkednek el az egyes szerkezeti elemek.

Földtörténeti idők: a Föld fejlődéstörténetének legnagyobb egységei: hadean (4,6–3,8 milliárd év), ősidő (3,8–2,5 milliárd év), előidő (2,5 milliárd–542 millió év), óidő (542–251 millió év), középidő (251–65 millió év), újidő (65 millió év után).

Földtörténeti időegységek (geokronológia): a Föld fejlődéstörténetének jellegzetes, egymástól elkülönülő rövidebb-hosszabb szakaszai (hierarchikus egységei: idő, időszak, kor, korszak), amelyek rendszerét a földtörténeti kortábla (időskála, idővonal) segít áttekinteni.

Gejzir (szökőhévforrás): utóvulkáni jelenség, szabályos vagy szabálytalan időközönként, szakaszosan feltörő forróvíz forrás (szökő hévíz), aminek szökőkútszerű kitörése a felszín alatti üregekbe (központi kúrtóba és az abból elágazó repedésekbe) szivárgó és összegyűlő víz magmahőtől való felforrásának következménye.

Geokémiai körforgás (biogeokémiai ciklusok): a földi energiaáramlási rendszert kísérő, különböző időtartamú anyagáramlási körfolyamatok az egyes szférákban (légmű, víz-, kőzet- és talajburok, bio- és technoszféra) és azok között; noha a kémiai elemek földi mennyisége megközelítőleg állandó, a ciklusok során az egyes elemek hosszabb-rövidebb időre kikerülnek a körforgásból, a gázciklus során a légműben, az üledékes ciklusban a kőzetekben tárolódnak.

Gerinces hegység: a hegységek alak szerinti csoportja, amelynek tetőszintjében a lejtők hegyesszögben találkoznak, gerincként húzódnak.

Gömbhéjas szerkezet: az égitestek anyagának sűrűségüknek megfelelő módon gömbhéjakra rendeződése a gravitáció és a forgás következtében; a szilárd Föld 3 fő gömbhéjra tagolódik (belülről kifelé: földmag, földköpeny és földkéreg).

Gyűródés: a felszínen és a mélyben ható oldalirányú nyomóerők hatására a földkéregben bekövetkező folyamat, amely gyűrt szerkezeteket hoz létre; alapformája a redő.

Gyűrthegység: a hegységek egyik szerkezeti típusa; közeledő kőzetlemez-peremeken, a kőzetlemezek ütközése során a lemezek közötti üledéktömegből felgyűródött, kiemelkedett nagyszerkezeti egység, amelynek anyaga redőkbe, takarókba préselődött.

Hasadékvölgy: az óceánközépi hátság középvonalában a felnyomuló magma feszítő ereje következtében kialakult, hosszan húzódo árok.

Hasadékvulkán (labiális vulkán): az asztenoszférából a távolodo kőzetlemezek között felnyomuló, 1100–1200 °C-os, hígan folyó, bázisos magma felszínre buggyanásával keletkező fennsíkszerű vagy pajzs alakú képződmény.

Hágó: vízválasztó gerinc fokozatos lepusztulása során létrejött felszíni forma; mivel a gerinc itt a legalacsonyabb, rendszerint út vezet rajta keresztül.

Háthegység: a hegységek alak szerinti egyik csoportja; enyhe lejtők jellemzik, a domború lejtőtagok a tetőszintben széles hátságban találkoznak.

Hátság: síkságból kiemelkedő, nagy kiterjedésű, gyengén tagolt felszínű terület.

Hegységképződés: a hegységeket, hegységrendszereket kialakító, nagyon lassú (évmilliókban mérhető) szerkezetalkító folyamat;

- (1) szűkebb értelemben: a szerkezetek kiemelkedése (orogenezis);
- (2) tágabb értelemben: a különböző szerkezetek kialakulása; két részfolyamata a tektogenezis és az orogenezis.

Hegységrendszer:

- (1) egymáshoz kapcsolódó, egymással többnyire szerkezetileg összefüggő hegységek és a közöttük elhelyezkedő medencék sorozatának összefoglaló neve;
- (2) az azonos hegységképződési ciklusokban keletkezett, összefüggő, fejlődéstanilag, kőzettanilag, morfológiailag azonos vagy hasonló hegységek elnevezése.

Homokbucka (dűne): a környezetéből kiemelkedő, szél által felhalmozott futóhomokhalom; fajtái: 1. parti dűne (a vízparton, azzal párhuzamosan), 2. vándordűne (parti dűne mögött), 3. sivatagi dűne (a sivatagok buckasoraiból összenövő homokdombsor).

Homokfodor: futóhomok felszínén vagy homokos folyómederben kialakuló, egymás mögött párhuzamosan elhelyezkedő, centiméteres nagyságrendű, rövid életű hullámszerű forma.

Hordalék: a földrajzi (külső) erők (leginkább a folyók, a jég és a szél) által szállított, legkülönbözőbb méretű részekből (pl. iszap, homok, kavics) álló szilárd anyag, amely görgetéssel, ugráttatva, lebegtetve vagy csúsztatva szállítható.

Hordalékkúp: a hegységből a síkságra kilépő vízfolyások által, a lecsökkent esés (feltöltő szakaszjelleg) következtében lerakott, lapos félkúp alakú, legyezőszerűen szétterített, hordalékból (főként kavicsból, homokból és kőzetlisztből) felépített felszínforma.

Hordalékkúpsíkság: korábbi vízhálózat által felhalmozott hordalékkúpokon kialakult, egyenetlen felszínű sík terület, amely általában a heglábperemeket övezi.

Hullámmorajlás: sekély vizű partra kifutó hullámok által keltett jelenség; a hullámok körpályán mozgó vírzecskéinek az aljzatba ütközése miatt a part felé átbukó hullámok tajtékognak, majd a tarajzó hullámok összeroskadnak.

Hullámtörés: mély vizű partok mentén hullámok által keltett jelenség; a hullámhegy a partnak csapódik, a partfal és a hullám közé légpárna szorul, fölötte a hullám szétfröccsen és a sziklákon megtörik.

Izosztázia: a kőzetburok és az asztenoszféra közötti függőleges gravitációs egyensúlyi állapot; a kőzetburok egy részének emelkedése a felhajtóerő és süllyedése a gravitációs erő hatására az egyensúlyi állapot bekövetkeztéig. Fajtái: a jégtakaró súlya alatt besüllyed a kőzetburok adott területe, majd a jégtakaró elolvadása után a terület emelkedik; (2) a hegységképződés folyamán egy terület kiemelkedik, és azonnal megkezdődik a lepusztulása; (3) az árkos süllyedések létrejötte után azonnal megkezdődik a süllyedés feltöltődése a környezetből származó üledékekkel (akkumulációs).

Kaledóniai hegységképződés: a földtörténeti óidőben (kambrium–szilur) lezajlott hegységképződési folyamat; Ős-Európa és Ős-Észak-Amerika kőzetlemezeinek közeledése következtében felgyűrődött a közöttük lévő Kaledóniai-óceánban felhalmozódott üledéktömeg, amelynek kiemelkedésével létrehozta a Kaledóniai-hegységrendszer.

Kanyon: váltakozva kemény és puhább kőzetretegekbe bevágott, lépcsőzetes, igen mély, szűk és meredek oldallejtőjű, felsőszakasz-jellegű szurdokvölgy. Rendszerint lassan emelkedő, száraz éghajlatú területeken alakul ki.

Karr: karsztjelenség; kopár mészkőfelszíneken az esővíz és a hólé oldó hatása következtében keletkezett keskeny barázdákból, éles, tarajos gerincekből álló sajátos felszíni forma.

Karrmező: karrokkal szabdaltnak a mészkőfelszín.

Karsztformák: a karsztosodás során létrejött felszíni és felszín alatti formák (pl. karr, karrmező, töbör, víznyelő, uvala, zsomboly, polje, karsztos völgy, cseppkőbarlang stb.).

Karsztosodás: vízben könnyen oldódó, erősen repedezett kőzeteken és kőzetekben (főleg mészkő, de gipsz, kősó, dolomit is) a felszíni és a felszín alatti víz oldó vagy a felszín alatt lefolyó víz lepusztító hatására fellépő földtani jelenségek (karsztjelenségek) összefoglaló elnevezése.

Karsztvidék: karbonátos kőzetekből felépülő, a karsztosodás, a karsztjelenségek által kialakított változatos formakincsű táj.

Kárfülke: a jégkori gleccserek által szállított moréna által kisúrolt, meredek hát- és oldalfalú, fülkeszerű mélyedés a hegységekben.

Kiömlési (vulkáni) kőzet: a vulkáni működés során keletkező, a feláramló magmából származó, a földfelszínen vagy a felszín közelében a hőmérsékletcsökkenés következtében kikristályosodott és megszilárdult kőzet (pl. bazalt, andezit, riolit).

Kontinensvándorlás: a Föld felszínének fejlődését leíró elmélet, ami szerint a mai földrészek egy egykori egyetlen óriási földrész, a Pangea feldarabolódásával és egyes darabjainak egymástól való eltávolodásával keletkeztek.

Kontinentális kőzetlemez: az asztenozférába merülő, kontinentális kérget viselő (felső része gránitos, kisebb sűrűségű, savanyú, alsó része bazaltos-gabbros, nagyobb sűrűségű, bázisos kőzetekből), átlagosan 30–45 km vastag, nagy kiterjedésű kőzetövedarab (pl. Eurázsiai-, Dél-amerikai-lemez).

Korallzátony: a sekély és melegvizű tengerekben élő virágállatok (korallok) által kiválasztott mészváztelepekből épült, vízszint alatti képződmény, amely trópusi éghajlatú területeken hosszan övezi a kontinensek és a szigetek partjait.

Kőfolyás: nagy tömegű kőzettörmelék lassú, lefelé csúszása a hegyoldalon, a lejtős völgyekben a napi hóingás hatására ismétlődő összehúzódás és kitágulás következtében (a törmelékdarab kitáguláskor mindig egy kicsit lejjebb kerül).

Kőgomba: magányos szikla, aminek átmérője lábánál lényegesen kisebb, mint a rajta elhelyezkedő „fejé”; száraz éghajlaton szélmarás következtében, nedves éghajlaton mállás és elhordással alakul ki, ha a szikla alsó része kevésbé ellenálló kőzet, mint felső része.

Kőomlás, kőpergés: a függőleges sziklafalokról, meredek, sziklás hegyoldalokról kisebb vagy nagyobb mennyiségű és méretű kődarab lehullása, szabad gurulása a lejtőn a gravitáció hatására; a kőzetdarabok leválását a réteglapok vagy a hasadékok mentén az aprózódás és a mállás végzi, de megindíthatja a fagy repesztő hatása, a víz vagy a szél is.

Középhegység: 500–1500 m tengerszint feletti magasságban fekvő terület.

Kőzet: nagy tömegű természetes képződmény, a földköpenyben és földkéregben lejátszódó folyamatok terméke a földkéregben, amely túlnyomórészt szilárd (kivétel pl. kőolaj, földgáz) és néhány kivételtől eltekintve (pl. a dolomit mint kőzet) többféle ásványból épül fel; ásványtani összetétele állandó.

Kőzetátalakítás: az az emberi tevékenység, amely során a kőzetet megmunkálják (pl. aprítják, méretre vágják, faragják) annak érdekében, hogy természetes állapotában felhasználják, vagy átalakítják (pl. hevítik, áztatják, átkristályosítják), más anyaggal keverik, hogy belőle új tulajdonságú (pl. keményebb, formálhatóbb, jól szigetelő), az ember számára hasznosítható anyagot nyerjenek (pl. cement, beton).

Kőzetburok (litoszféra):

- (1) a Föld geokémiai szempontból megkülönböztetett öve, ami a földkéreg és a felső köpeny egy részét foglalja magába;
- (2) szűkebb értelemben a növényzet, a talaj, a vizek alatt elterülő, szilárd halmazállapotú anyagokból, üledékes, magmás és átalakult kőzetekből álló földöv, amely kőzetlemezekre tagolódik.

Kráter: szabályos, kerek bemélyedés a szilárd felszínű égitest felszínén;

- (1) vulkáni kráter: a magmacsatorna tölcsérré kiszélesedő toroka, amit a mélyből felszínre törő anyag tágít, a kifolyó, megmerevedő láva pedig magasít;
- (2) becsapódási kráter: a szilárd égitesteken kozmikus testek (pl. meteoroid, üstökös, kisbolygó) által létrehozott mélyedés.

Kristály: egymással különböző szögeket bezáró síklapokkal határolt test, amely atomok meghatározott térbeli elrendezésén alapul; az ásványok túlnyomó többsége kristályokból épül fel.

Kristályos kőzet:

- (1) a mélységi magmás és az átalakult kőzetek összevont, régies elnevezése, ami arra utal, hogy az ilyen kőzet szabad szemmel is jól látható kristályokból áll.
- (2) a kőzetek kristályos szövetére-szerkezetére utaló kifejezés.

Külső (földrajzi) erők: a kőzet-, a víz-, a levegő-, a talajburok és a bioszféra felszínalakító, anyagmozgató folyamatait előidéző tényezők, amelyek energiaforrásai főként a napsugárzás és a gravitáció. Pontatlanul, leegyszerűsítve külső erőknek mondjuk az ezeket előidéző természeti képződményeket, jelenségeket is, mint pl. szél, víz, jég.

Kürtő: a földkéreg rétegeit áttörő, függőleges, kéményszerű csatorna, amelyen keresztül a magmakamrából a felszín felé nyomul a kőzetolvadék.

Lagúna: az épülő partú sekély tengerben a turzágatok és a part között lévő csendes, sekély vizű öböl; az élő lagúna a turzágapukon át összeköttetésben van a tengerrel, a holt lagúna teljesen elgátolódott a tengertől.

Lánchegység: a hegységek alak szerinti egyik típusa, hosszan elnyúló, láncszerűen futó hegyvonulatok, amelyek bizonyos helyeken (ún. csomózódási pontokon) láncszemekhez hasonlóan kapcsolódnak egymáshoz. A lánchegység nem mindig magashegység (független a tengerszint feletti magasságtól), nem mindig gyűrthegység (független a szerkezettől), és nem is mindig „fiatal” (független a keletkezés idejétől).

Láncos röghegység: olyan, már rögösödött egykori láncos formakincsű gyűrthegység, amely későbbi szerkezeti mozgások során újra gyűrődött és emelkedett (pl. Tien-san, Altáj).

Láva: a felszínre került magma, amiből elillantak a könnyű gázok.

Lejtőkitettség: az az érték, amely megmutatja, hogy a lejtő melyik égtáj irányába néz.

Lejtős tömegmozgás: a lejtő anyagának (kőzet, törmelék, málladék, talaj) csupán a nehézségi erő hatására, szállítóközeg nélküli mozgása; szárazon kőpergés, -omlás, -folyás; nedvesen talaj- és málladékfolyás, csuszamlás.

Lejtőszög: az az érték, amely megmutatja, hogy a lejtőnek mekkora a vízszintessel bezárt hajlásszöge.

Lepusztulás (erózió):

- (1) tágabb értelemben: a szárazföld felszínének elegyengetése és anyagának elszállítása többféle belső és külső erő (szél, víz, jég, nehézségi erő, hullámverés stb.) hatására;
- (2) szűkebb értelemben: a szárazföld felszínének, a talajnak a víz által történő lepusztítása.

Lépcsővidék: vetődéssel kialakult szerkezeti forma, törési síkok mentén lépcsősen egymás fölé emelkedő rögök sorozata.

Magashegység: 1500 m-nél nagyobb tengerszint feletti magasságban fekvő terület.

Magma: az asztenoszféra nagy nyomású kőzetolvadék; magas hőmérsékletű, mozgékony, jórészt szilikátokból és oldott gázokból áll.

Magmaáramlás: az asztenoszféra képlékeny olvadékának hőmérsékletkülönbség következtében létrejövő mozgása, ami mozgatja a kőzetlemezeket.

Magmatizmus: a magmával kapcsolatos mozgásjelenségek, mozgásfolyamatok, hő- és kémiai folyamatok, a vele kapcsolatos kölcsönhatások sorozata.

Málladék: a mállás során keletkezett, kémiai átalakulást szenvedett anyag.

Mállás: az ásványok és a kőzetek kémiai bomlása a Föld felszínén vagy ahhoz közeli sekély mélységben, nedves környezetben és megfelelő hőmérsékleten.

Másodlagos légkör: a Föld elsődleges, szoláris eredetű légkörét az ősidőben (mintegy 3,5 milliárd évvel ezelőtt) felváltó légkör, amelyet a vulkáni tevékenységből felszabaduló gázok (H₂O, SO₂, N, CO, CO₂, NH₃, CH₄, Ar) és a légkör felső részében az ultraibolya sugárzás által

felbontott vízből (fotodisszociációval), majd a fotoszintetizáló élőlények tevékenysége által keletkezett oxigén alkotnak.

Medence: minden oldalról befelé néző lejtőkkel határolt, kerek vagy szabálytalan alakú, zárt vagy egy helyen nyitott térszíni bemélyedés, negatív felszínforma, amely lehet vetődéssel kialakult szerkezet, illetve erózióval vagy akkumulációval létrejött felszínforma.

Medencevidék: medence az azt körülvevő hegységkerettel együtt.

Medencejelleg: a medenceszerkezet következménye; egy hegységkerettel körülvett süllyedésterület (síkvidék, medence) és a hozzá kapcsolódó, a domborzatot meghatározó földtani-szerkezeti jellemző, amelynek alapvető természetföldrajzi (pl. hőmérsékleti anomália, felszín alatti víztárolás, földhőkészlet, ásványkincsek) és részben társadalmi-gazdasági (pl. közlekedési és településhálózat) következményei vannak.

Mélyföld: a tenger szintjénél alacsonyabban fekvő szárazföldi terület, általában síkság.

Mélyégi (magma) kőzet: a kihűlő magmából kikristályosodott, a földkéregben megrekedt, nagyobb (5–35 km) mélységben nagy kristályszemekből (pl. gránit, gabbró), sekélyebb mélységben kisebb kristályszemekből álló kőzet.

Moréna: a jég által letarolt és a jégbe fagyva szállított osztályozatlan, vegyes szemcse-nagyságú kőzettörmelék, illetve annak felhalmozódása a jég elolvadása után.

Morénasánc: a belföldi jégtakaró vagy a magashegységi gleccser mindenkor elvégződésénél az eljegesedés után, a jég visszahúzódásakor helyben maradt sánc vagy gát alakú morénahalom.

Morénasíkság: egykori belföldi jégtakaróval borított vagy gleccserek elvégződésénél fekvő közel sík terület, amelyen a jégtakaró visszahúzódása során morénák sorozata halmozódott fel.

Nagyszerkezeti egység: a kőzetburok, a kőzetlemez olyan nagy kiterjedésű egysége, amelynek kialakulása, szerkezete, földtani felépítése és domborzata a többitől eltérő; fajtái: ősföld, rögös szerkezet, gyűrthegység, üledéktakaró, óceáni medence, mélytengeri árok, óceáni hátság és hasadékvölgy.

Nemesfémérc: nemesfémeket (pl. az arany, ezüst, platina), pontosabban azok ásványait tartalmazó érc; a világkereskedelemben jelentős szerepet játszanak, mert fizikai-kémiai tulajdonságaik miatt a belőlük előállított fémek pénzverésre, ékszer- és díszárukészítésre kiválóan alkalmasak.

Nemfémes ásványi nyersanyagok: olyan nagy mennyiségben bányászott ásványok vagy kőzetek, amelyek nem tartoznak az energiahordozók és a fémek közé, de az ipar hasznosítja, mint pl. a kő- és kálsót, a foszfátot, a piritet a vegyipar, az azbesztet, a kaolint, a homokot az építőanyag-ipar, a grafitot az atomipar stb.

Óceánközépi hátság: hosszan elnyúló kiemelkedés, felszabdalódott bazalthegylánc az óceánfenéken, a távolodó lemezszegélyek között; hossza akár 10 000 km is lehet, szélessége 1000–4000 m, a környező tengerfenékhez képest 2000–4000 m magas; középvonalában hasadékvölgy húzódik (pl. Atlanti-hátság, Keleti-Csendesóceáni-hátság).

Óceáni kőzetlemez: az asztenoszféra merülő, óceáni kérget viselő (bazaltból-gabbroból felépülő), átlagosan 4–8 km vastag, nagy területű kőzetövedék (pl. Csendes-óceáni-lemez, Nasca-lemez).

Óceáni medence: óceáni kérgű nagyszerkezeti egység mélyen a tenger szintje alatt; hatalmas kiterjedésű üledékgyűjtő.

Orogenézis:

- (1) tágabb értelemben: a hegységképződés folyamata;
- (2) szűkebb értelemben: a hegységképződés részfolyamata, a tektogenezist követő szakasza, amely során felgyűrődik és kiemelkedik a hegység.

Ősfolyamvölgy: széles völgy, amely a jégkorszakban a jégtakaró peremterületein keletkezett vizeknek a jégtakaró előterében való az egyesülésük után az általános felszíni lejtésirányt követően alakult ki.

Ősföld: a földkéregnek a hadeanban és az ősidőben kialakult nagyszerkezeti egysége; az elsőként megszilárdult kéreg és a kőzetlemezekre szakadozott darabjaihoz egykori közeledő kőzetlemez-peremeken hozzágyűrt hegységek mára gyökerükig lepusztult, átalakult és mélységi magmás kőzetekből (gránitból) álló maradványa.

Őslégkör: a Földet a keletkezésekor (a hadeanban) körülvevő elsődleges, szoláris eredetű, anaerob gázburok, amely a bolygót is kialakító gáz- és porfelhőből, a becsapódó égitestekből, valamint a kőzetburok megszilárdulásakor kiszoruló gázokból (hidrogénből és héliumból) keletkezett; könnyű gázai mintegy 1 milliárd év alatt a bolygóközi térbe illantak.

Ősmaradvány (fosszília, kövület): a földtörténet folyamán egykor élt és mára megkövült növényi vagy állati maradvány, lenyomat vagy életnyom.

Ősóceán: az ősidőben az őslégkör lehűlése során, a nagy páratartalmú légkörben heves esőzésekkel keletkezett víztömeg, amely kitöltötte a földfelszín mélyedéseit.

Pacifikus hegységképződés: kontinentális és óceáni kőzetlemezek ütközése következtében lejátszódó hegységkeletkezési folyamat a Csendes-óceáni-lemez keleti és nyugati peremén, amely a harmadidőszakban (eocén–miocén) tetőzve felgyűrte a Pacifikus-hegységrendszer vonulatait a Csendes-óceán medencéje körül (innen az elnevezés).

Palás kőzet: olyan átalakult kőzet, amely a nagy nyomás hatására vékony, egymáson könnyen elcsúszó lapokban válik szét.

Paleomágnesség: a Föld mágneses terének és a kőzetek mágneses tulajdonságainak földtörténeti időtávlatban lejátszódó, rendszerint ciklikus változása.

Pangea: a permben a variszkuszi hegységképződés hatására összeforrt egyetlen, egységes őskontinens, amelyet egyetlen ósóceán (Panthalassa) övezett.

Polder: a tengertől gáttal elrekesztett, a tenger szintjénél alacsonyabban fekvő terület, amelyet vízelvezetés és kiszáritás után mezőgazdasági művelésre használnak.

Polje: nagy (200–400 km²) kiterjedésű karsztos térszíni mélyedés, medence.

Pusztuló part: az állóvíznek és a szárazföldnek olyan érintkezési szakasza, ahol a lepusztító tevékenység hatására a tengerpart folyamatosan hátrál.

Redő: a gyűrt szerkezeti forma alapegysége, redőboltozat (antiklinális) és redőteknő (szinklinális) együttese.

Relatív magasság: két felszíni pont, képződmény egymáshoz viszonyított magasságkülönbsége; az az érték, amivel egy felszínforma a környezete fölött magasodik.

Rengézfészek (hipocentrum): a földrengés kipattanásának helye.

Rengésközpont (epicentrum): a földfelszínnek az a területe, ahol a földrengéshullámok először eléri a felszínt, ezért a rengés itt okozza a legnagyobb kárt.

Rétegvulkán: vegyes típusú, szakaszos vulkáni működés során létrejött tűzhányó; működésének egyik szakaszában láva ömlik a felszínre, majd erre vulkáni törmelék szóródik.

Romhegység: erősen töredezett és lepusztult hegység, amelynek már csak nyomokban ismerhető fel a korábbi szerkezete, formakincse.

Rög: a vetődéssel kialakult szerkezeti forma alapegysége; vetősíkok által közrefogott kőzettömb.

Rögösödött szerkezet: szerkezeti mozgások során vetődéssel keletkezett nagyszerkezeti egység; a geológiai (belső) erők hatására a törési síkokkal határolt rögök függőleges elmozdulása révén kiemelt rögök és közöttük lezökkent árkok, medencék, lépcsővidékek együttese.

Sasbérc (kiemelt rög): vetődéssel kialakult szerkezeti forma, törési síkokkal határolt, a környezetéből élesen kiemelkedő rög.

Savanyúvíz (borvíz): szén-dioxid tartalmú, ezért savanykás ízű ásványvíz (pH < 6), amely utóvulkáni tevékenység eredménye.

Síkság: megközelítőleg vagy teljesen vízszintes sík felszínforma.

Süllyedésterület: a környezetéhez képest mélyebben elhelyezkedő terület, tektonikus mozgások során bezökkent szerkezeti egység.

Szárazföldi árokrendszer: a kontinens (kontinentális kőzetlemez) területén hosszan húzódó árkok sorozata, amelyet a kőzetlemezek távolodása következtében jönnek létre (pl. Afrikai-árokrendszer).

Szélbarázda: futóhomokterületek-növényzettel nem fedett foltjain szélkifúvással keletkezett, hosszan elnyúló térszíni mélyedés.

Szélkifúvásos (deflációs) tanúhegy: a szél szelektív lepusztító tevékenysége által kialakított, ellenálló kőzetekből álló felszíni kiemelkedés, amely a kevésbé ellenálló kőzetekből felépülő környezete fölé magasodik.

Szélmarás: a szél által szállított kőzetszemcsék segítségével végzett felszínpusztító tevékenység; a szél hordaléka koptatja, csiszolja a felszínt, aminek eredményeként kőgombák, ingókövek, kőpiramisok, szfinxsziklák maradnak vissza.

Szerkezeti mozgások: a földkéreg szerkezeti (tektonikai) formáit regionálisan kialakító kéregmozgások (lemezszétsodródás, alábukás, gyűrődés, törés-vetődés, kiemelkedés, süllyedés stb.).

Szeizmográf: a földrengések erősségének mérésére és regisztrálására alkalmas műszer, amely rögzíti a felszínmozgás folyamatának időbeli változását; működése a tömeg tehetetlenségének elvén alapszik.

Sziget: olyan szárazföldi terület, amely minden oldalról tengerrel van körülvéve és a földrészeknél jóval kisebb.

Színesfémércek: színesfémeket (pl. réz, mangán, ón, cink, ólom, alumínium), pontosabban azok ásványait tartalmazó ércek, amelyek kiemelkedő fontosságúak, mert a mindennapi életben használt tárgyaink fontos alkotóelemei.

Szoros:

- (1) hegyvidéki szoros: hosszabb hegyvonulatot átvágó szűk völgy;
- (2) tengerszoros: a tengernek két szárazföld között összeszűkülő, szomszédos tengereket összekötő része, a szárazföldek közötti szűk, vízi átjáró (pl. Gibraltári-szoros);
- (3) földszoros: a szárazföld erősen elkeskenyedő szakasza két óceán vagy tenger között (pl. Panamai-földszoros).

Szurdok: nagyon mély és igen keskeny, meredek (akár függőleges) falú, bevágódó szakaszjellegű völgy.

Táblás vidék: kontinentális kőzetlemezekon elhelyezkedő, túlnyomórészt sík felszínű, az ősföldre vízszintesen vagy csaknem vízszintesen települt, nagy vastagságban (akár több ezer méter) üledékes kőzetrétegekből felépülő nagyszerkezeti egység (pl. Szahara, Arab-tábla).

Talajburok (pedoszféra): a földkéreg legkülső, laza, termékeny rétege, amely vizet és tápanyagot biztosít a növények számára.

Talajfolyás: leginkább a tundrán és magashegységekben megfigyelhető, olvadáskor fellépő jelenség, ami akkor következik be, amikor a talaj felszíne átnedvesedik, de az alatta lévő réteg még fagyott, az átnedvesedett réteg lassan lefelé halad a lejtőn.

Tanúhegy: a lepusztulásnak különböző mértékben ellenálló kőzetekből felépített területen az ellenállóbb kőzettel fedett felszínrészlet, amely a környezeténél kevésbé pusztult le; hozzávetőleg tanúskodik a felszín lepusztulás előtti állapotáról, szintjéről.

Távolodó lemezmozgás: a kőzetlemezek egymással ellentétes irányban való elmozdulása az asztenoszférában működő magmaáramlások feszítő ereje következtében; az óceáni kőzetlemezen hasadékvölgy keletkezésével kezdődik, és a feláramló magmaanyag új óceáni kőzetlemez születését eredményezi.

Tektogenezis: a hegységképződés részfolyamata, előkészítő fázisa, amely során kialakul a tektonikai szerkezet, az üledékgyűjtő árokban (geoszinklináris) összetorlódik és meggyűrődik az üledék.

Telér: a környezetétől eltérő ásvány-, kőzet- vagy ércanyaggal kitöltött kőzethasadék; anyaga uralkodóan a feláramló magmából származik; jelenléte elsősorban vulkáni területekre jellemző.

Tengerszint feletti magasság: a földfelszíni pontok magassága (abszolút magasság) egy egyezményben rögzített tenger középszintjéhez képest. Európában az amszterdami vízmagasságmérő 0 pontjához viszonyítják a magasságokat, de hazánkban még érvényben van az európai szocialista országokban korábban használt balti-tengeri (kronstadti) alapszint használata.

Tényleges (abszolút) kormeghatározás: a kőzetek, ősmaradványok korának meghatározása elemek (pl. urán, argon, szén stb.) radioaktív izotópjai segítségével.

Terméskő: természetes kőzetekből előállított, kőzettani állapota, kőzetfizikai jellemzői és darabmérete szerint osztályozott kőzet.

Töbör (dolina): általában mészkőfennsík felszínén kialakult kerek vagy szabálytalan alakú, tál formájú karsztos mélyedés.

Törmelék: az aprózódás terméke, különböző nagyságú kőzet- és ásványdarabok összessége, amelyek nem szenvedtek vegyi átalakulást.

Töréses gyűrthegeység: merevebb földkéregrészen kialakult hegységszerkezeti típus; a kőzetlemezek közeledése miatt felgyűrődött hegység, ami későbbi szerkezetképző mozgások során a geológiai (belső) erők hatására vetődések következtében rögökre, rögsorokra tagolódott és újra kiemelkedett (pl. Bükk, Villányi-hegység, Kaukázus).

Törésvonal: a kéregben keletkezett törési síknak a felszínnel való metszésvonala.

Törmelékes kőzet: aprózódás, mállás hatására vagy vulkáni működés során létrejött, alapvetően ásvány- és kőzetszemcsékből kialakult kőzet.

Turzás: az állóvizek lapos partra kifutó hullámai által a part előtt, azzal többé-kevésbé párhuzamosan felépített, gát alakú, hordalékképződmény; gyakran egymás mögött turzások egész sorozata, turzásrendszer alakul ki.

Utórengés: egy földrengést követő gyengébb rengés ugyanabban a térségben a főrengés feszítő hatása által érintett valamely más törésvonal mentén.

Üledék: újra lerakódott korábban már felaprózódott, esetleg el is mállott ásvány- és kőzetanyag; aprózódással vagy mállással keletkezett kőzettörmelék külső erők (pl. víz, szél, jég) általi szállítását követően lerakott, leülepedett anyag.

Üledékes kőzet: más kőzetek elszállított, majd lerakott aprózódás- és mállástermékeiből, valamint az élőlények szerves és szervetlen maradványaiból képződött kőzet, amely a Föld felszínén, alacsony hőmérsékleten és nyomáson keletkezik.

Üledékképződés: a víz, szél, jég által szállított kőzettörmeléknek óceán, tenger, tó fenekére vagy szárazulatra (legtöbbször folyó árterületére) való lerakódása.

Üledéktakarók:

- (1) olyan területek, amelyeken a földtörténeti múltban vagy a jelenben nagyon nagy mennyiségű tengeri vagy szárazföldi üledék halmozódott fel; részben üledékes kőzetek nagy vastagságú rétegeiből, részben még kőzetté nem vált nagy tömegű laza üledékekből épülnek fel;
- (2) nagyszerkezeti egységként is értelmezhető, mint szárazföldi süllyedékterületek vagy táblás vidékek.

Ütköző lemezmozgás: a kőzetlemezek egymás felé való elmozdulása az asztenoszférában működő magmaáramlások következtében, ami összeütközésüket okozza; találkozásukkor az egyik ütköző szegélye a másik alá bukhat (pl. az óceáni kőzetlemez kontinentális lemezzel való ütközésekor), vagy feltorlaszolja a közük szorult üledéktömegeket (pl. két kontinentális kőzetlemez találkozásakor), hatására gyűrthegységek és vulkánok vagy szigetívek keletkeznek.

Variszkuszi hegységképződés: a földtörténeti óidőben (devon–perm) lezajlott nagyszabású hegységképződési folyamat, amelynek során az őslaurázsi és az ősgondvani kőzetlemez ütközésével és a közöttük lévő üledékek felgyűrődésével létrejött a Variszkuszi-hegységrendszer, ami a Pangea kontinensben egyesítette az akkori összes földrészt.

Vásottszikla: a jég válogató lepusztításával kialakult, ellenállóbb kőzetekből álló aszimmetrikus kiemelkedés; a jég mozgásirányával szembeforduló lejtője enyhébb, tele van a jégbe fagott moréna darabjai által vésett gleccserkarcokkal, a másik oldala meredek és csiszolatlan.

Vetődés: a mélyben ható függőleges irányú nyomóerők hatására a földkéregben bekövetkező folyamat; kőzettömegek függőleges elmozdulása törési síkok mentén, amely rögzös szerkezeteket hoz létre; alapformája a rög.

Vetősík (törési sík): az a sík, amely mentén a vetődés bekövetkezik.

Vezérkövület: olyan ősmaradvány – valamely faj, nemzetség vagy család maradványa –, amely nagy területen jellemző volt egy adott földtörténeti szakaszban, megőrizte annak a környezeti bélyegeit, így segítségével meghatározható a beágyazó kőzet kora (pl. trilobiták, ammoniteszek).

Viszonylagos (relatív) kormeghatározás: kőzetek, kőzetrétegek vagy ősmaradványok egymáshoz viszonyított korának meghatározása egymáshoz való elhelyezkedésük, anyaguk vagy a bennük lévő ősmaradványok alapján.

Vízburok (hidroszféra): a különböző halmazállapotú, összes természeti vizet magában foglaló földburokrész; a felszínen a tavak, a szárazföldi vízhálózat, a tengerek és az óceánok víztömege, a kőzetekbe zárt és a légkörben lévő víz alkotja.

Vonalas erózió: a folyóvíz vagy az időszakosan a lejtőn lefolyó víz, vízfolyás határozott pályához (mederhez) kötött lepusztító tevékenysége.

Völgy: egyik végén nyitott, hosszú térszíni mélyedés, amelyet két, egymással szembeforduló és egymással nagyjából párhuzamosan futó lejtő határol.

Vulkáni képződmények:

- (1) szűkebb értelemben: a vulkáni működés során kialakult felszíni elemek (pl. vulkáni kúp, vulkáni szigetív, bazaltfennsík);
- (1) tágabban értelmezve: minden magmás és vulkáni működéssel létrejött felszíni elem, kőzettest.

Vulkáni szigetív: a kontinentálissal ütköző óceáni kőzetcsoportok alábukási vonala mentén hosszán, akár 1000 km-t is meghaladóan húzódó, ívbe rendeződött vulkáni szigetek sorozata, ami a mélytengeri árok kontinens felőli oldalán helyezkedik el (pl. Karib-szigetek, Mariana-szigetek).

Vulkáni por (helytelenül hamu): lisztfinomságú, apró (por szemcseméretű), szilárd, vulkáni eredetű kőzetdarabok, amelyet a vulkáni működés során feltörő gázok magasra visznek, és a szél messzire szállítja.

Vulkáni törmelék: a vulkáni működés különböző fázisaiban (pl. kitörés során, a láva feldarabolódásával, vulkáni kőzet aprózódásával) keletkezett kőzetdarabok.

Vulkáni utóműködés (vulkáni kísérőjelenségek): a vulkáni működés befejeződésekor, vagy a vulkánosság rövidebb-hosszabb kitörési szünetei során fellépő gőz-, gáz- és forróvízfeltörések, leglátványosabb képviselői a szökőhévforrások (gejzírek).

Vulkánosság: a szilárd kéreg hasadékokon, csatornákon keresztül áttörő magma felszínre jutása, amelynek nyomán sajátos és változatos vulkáni képződmények jönnek létre.

Zátony: folyóvizekben, tavakban vagy tengerekben kialakult közvetlenül a vízszint alatt elhelyezkedő szikla-, hordalék- vagy korallképződmény, amely a vízszint időszakos csökkenésével a szárazra kerülhet.

A légkör felépítése és folyamatai

Abszolút hőingás: valamely területen valaha mért legmagasabb és legalacsonyabb hőmérséklet közötti különbség.

Állandó gázok: azon gázok (nitrogén, oxigén, nemesgázok), amelyek mennyisége és aránya a levegőben hosszú időn (sok ezer éven) át változatlanok tekinthető.

Általános légkörczés (nagy földi légkörczés): a troposzféra egészét átfogó légáramlási rendszer, aminek révén a forró, a mérsékelt és a hideg övezet felszíni és nagy magasságban lévő légtömegei egymással kapcsolatot tartanak és többé-kevésbé kicserélődnek.

Anticiklon: a mérsékelt övezetre jellemző, hideg és meleg légtömegek találkozási területén keletkező magas nyomású légköri képződmény, amelyben a levegő a felszín közelében kifelé és az északi félgömbön az óramutató járásával egyező irányban áramlik, középpontjában leszálló légáramlás uralkodik, aminek következtében derült és száraz időjárást okoz.

Aszály: a meleg évszakban hosszan tartó csapadék-, illetve nedvességhiány.

- (1) Meteorológiai aszály: ha egy területen hosszabb időn át kevesebb csapadék hullik, mint amennyi földrajzi fekvéséből következne;
- (2) Mezőgazdasági aszály: ha egy területen a növények tenyészidőszakában a növények fejlődéséhez kevés a csapadék, vagy nem megfelelő időben érkezik.

Besugárzás: a Napból a földfelszínre érkező elektromágneses sugárzás, ami a felszínen hőenergiává alakul, így döntő módon hozzájárul a felszín és általa közvetve a levegő felmelegedéséhez.

Ciklon: a mérsékelt övezetre jellemző, hideg és meleg légtömegek találkozási területén keletkező (a futóáramlásokról lefűződő), alacsony nyomású (belseje felé csökken a légnyomás) légköri képződmény, amelyben a levegő a felszín közelében befelé és az északi félgömbön az óramutató járásával ellentétes irányban áramlik, a belsejében összetorlódó levegő pedig felfelé mozog, ezért vonulásuk felhős, csapadékos időjárással jár.

Csapadék: a levegőben lévő vízpára kicsapódásával keletkező cseppfolyós vagy szilárd halmazállapotú víz; két nagy csoportja: hulló és a talaj menti csapadékok.

Csapadékképződés: az a légköri folyamat, amely során csapadék keletkezik; a vízgőzzel telített levegőből, amikor hőmérséklete a harmatpontja alá süllyed, a felesleges vízpára a kondenzációs magvakon (pl. porszemeken, jégkristályokon) vagy a felszíni tárgyakon vízcseppek, jégkristályok formájában kiválik.

Dér: apró jégkristályokból álló nem hulló csapadékfajta; fagypont alatti hőmérsékleten a kicsapódott pára kifagyásával (szublimáció) keletkezik, bevonatot képez a felszínen és a tereptárgyakon.

Éghajlat: adott légtér hosszú időn át jellemző időjárásainak rendszere, amely a napsugárzás, a légkörzés és a földfelszín tulajdonságainak (tengerszint feletti magasság, domborzat, a felszín anyaga, növényzet) következménye; azon időjárási változásoknak az összessége, amelyek az adott helyen évről évre, csaknem azonos módon, törvényszerűen bekövetkeznek.

Éghajlat-ingadozás: egy terület éghajlatának rövidebb ideig (néhány évig) tartó és az éghajlat minden elemét érintő, nagy területekre kiterjedő megváltozása.

Éghajlati diagram: az éghajlat jellemzésére használt, az éghajlati elemek évi menetének megjelenítésén alapuló grafikus ábrázolás, amelyről leolvasható az év egyes hónapjainak havi középhőmérséklete és hulló csapadék mennyisége; két típusa: a hagyományos (közep hőmérséklet grafikonnal, csapadékmennyiség oszlopdigramm) és a Walter-Lieth-féle (közep hőmérséklet és csapadékmennyiség oszlopdigramm) éghajlati diagram.

Éghajlatválasztó hegység: olyan hegység, amelynek két oldalán természetföldrajzi okokból eltérő az éghajlat.

Éghajlatváltozás: egy terület éghajlatának hosszú ideig (több évtizedig) tartó és az éghajlat minden elemét érintő, nagy területekre kiterjedő megváltozása (pl. jégkorszakok).

Emisszió: a környezetre és az egészségre valószínűsíthetően káros hatást gyakorló levegőterhelés; az adott szennyezőforrásból időegység alatt kijutó szennyezőanyag mennyisége (kg/h).

Erősen változó gázok: azok a légköri gázok (pl. kén-dioxid, kénhidrogén, vízgőz, ammónia, szén-monoxid), amelyek mennyisége akár már néhány héten belül is jelentősen megváltozik.

Exoszféra: a Föld légkörének legkülső, protonokból álló rétege, amely kb. 800 km magasságban kezdődik és fokozatosan átmegy a bolygóközi térbe.

Fagyott eső: kisméretű (0,5–2 mm), átlátszó, gömbölyű jégdarabok hullása; réteges felhőzetből hullik amikor a talajközeli levegő hőmérséklete fagypont alatti, de a nagyobb magasságokban lényegesen melegebb levegő áramlik.

Fajlagos hőkapacitás (fajhő): az a hőmennyiség, amennyit egységnyi tömegű anyaggal kell közölni ahhoz, hogy a hőmérséklete egy fokkal megemelkedjék; mértékegysége: J/(kg·K).

Felhő: vízgőzzel túltelített állapotú levegőtömeg a légkör troposzférájában.

Felhőképződés: a levegő vízgőztartalmának kicsapódása a magasban a kondenzációs magok körül.

Fényvisszaverő képesség (albedó): a földfelszínnek az oda érkező napsugarakat (elektromágneses látható fény sugarakat) visszaverő képességét kifejező arány (%), amely elsősorban az anyagától és a színétől függ: a 100%-os albedójú test a rá eső fényt teljes egészében visszaveri, a 0%-os albedójú pedig minden fényt elnyel (abszolút fekete test).

Felhőtípusok: a felhőknek a gyakorlati élet szempontjából fontos jellemzőik, elhelyezkedési magasságuk és szerkezetük szerinti csoportjai. Szerkezetük szerint alapvetően lehetnek réteges (kis vastagság, nagy kiterjedés, pl. esőrétegfelhő), gomolyos (halmok, inkább magasak, pl. gomolyfelhő) és függőleges (nagyon magasak, pl. zivatarfelhő) felhők; magasságuk szerint alacsony szintűek (a felszíntől 2 km-ig, réteges gomolyfelhő), közepes (2-6 km, pl. szépidőfelhő) és magas szintűek (6 km felett, pl. báránfelhő).

Fényvisszaverő képesség (albedó): a földfelszínnek az oda érkező napsugarakat (elektromágneses látható fénysugarakat) visszaverő képességét kifejező arány (%), amely elsősorban az anyagától és a színétől függ: a 100%-os albedójú test a rá eső fényt teljes egészében visszaveri, a 0%-os albedójú pedig minden fényt elnyel (ezt nevezik abszolút fekete testnek).

Forró övezeti monszunszél-rendszer: a passzátszél-rendszer és a hőmérsékleti egyenlítő évszakos vándorláshoz kapcsolódó légáramlási rendszer a felszín és a magasabb légrétegek között. Az északi félgömb nyarán a hőmérsékleti egyenlítő a földrajzi Egyenlítőtől északra húzódik, így a déli félgömb felől a hőmérsékleti egyenlítő felé tartó délkeleti passzátszél az Egyenlítőt átlépve megváltoztatja az irányát, és délnyugati nyári monszunná válik, ami a szárazföldeket elérve nagy (nem ritkán rendkívüli) mennyiségű csapadékot hoz; télen az északkeleti passzát a szárazulatok felől fúj a délebbre húzódó hőmérsékleti egyenlítő felé, és száraz levegőt hozó északnyugati téli monszunná változik.

Főn (bukószél): hegyvonulatok szélárnyékos oldalán lebukó száraz, általában meleg légáramlás. A hegységen átbukó levegő szárazzá válik, mert nedvességtartalma a szél felőli oldalon már kicsapódik. Lefelé haladva egyre melegebbé válik (melegebbé, mint ugyanabban a tengerszint feletti magasságban a hegy szél felőli oldalán), mert a szélárnyékos oldalon a hőmérséklete 100 méterenként 1 °C-kal nő, míg érkezési oldalán csak a telítettség eléréséig csökken így a hőmérséklete, azután csak fele mértékben.

Frontátvonulás: időjárási front áthaladása valamely terület felett, ami időjárás-változással jár, és hatással van az emberi szervezetre is.

Futóáramlás: főleg a 30–40° földrajzi szélességek között a troposzféra felső részében a különböző hőmérsékletű légtömegek határán kialakuló, nagy (300–350 km/h) sebességű, örvénylő, nyugatias légáramlás, amelyből ciklonok fűződnek le.

Füstköd (szmog): a városi és ipari légszennyezés következtében a levegő vendéganyagainak és járulékos alkotórészeinek káros fölszaporodása miatt kialakuló, egészségre ártalmas köd. Ha télen nagy a levegő páratartalma és nagy mennyiségben kerül a levegőbe (főként a fűtésből származó) szén- és kén-dioxid, valamint korom, akkor a parányi részecskék felszínén bekövetkezik a kicsapódás, londoni típusú füstköd alakul ki. Nyáron szélcsendes időben, ha az autók kipufogógázaiából, ipari üzemekből sok nitrogén-oxid kerül a levegőbe, a napsugarak hatására Los Angeles-i típusú füstköd keletkezik.

Harmat: cseppfolyós halmazállapotú nem hulló csapadékfajta, amely a levegőben lévő vízgőznek a tereptárgyakon és a felszínen való kicsapódásával keletkezik, miután hűlésekor elérte a harmatpontját.

Harmatpont: az a léghőmérséklet, amelyen a levegő telítetté válik; további hűlése esetén megindul a benne lévő vízgőz kicsapódása.

Helyi szelek: viszonylag kis területen érvényesülő, főleg a felmelegedés helyi különbségein alapuló felszínközeli légáramlási rendszerek (pl. tengeri-parti szél, hegy-völgyi szél, főn, városi szél).

Hidegfront: időjárás-változást okozó jelenség, ami során egy adott helyen a levegő nála hidegebb levegőnek adja át a helyét; a gyorsabban mozgó hideg légtömeg hirtelen a magasba emeli a könnyebb, melegebb levegőt, ezért a front vonala előtt keskeny sávban heves zápor, esetleg jégeső alakul ki, átvonulása után pedig hirtelen lehűl a levegő és nő a légnyomás.

Hőelnyelődés: a légkörön keresztülhaladó napsugarak egy részének a levegő alkotóanyagaiban való elnyelődése (az ózon az ultraibolya sugarakat, a vízgőz és a széndioxid az infravörös sugarakat nyeli el), ami a levegőnek igen csekély felmelegedését okozza.

Hőingás: adott időszak (pl. nap, hónap, év) legmagasabb és legalacsonyabb hőmérsékleti értékei vagy középhőmérsékletei közötti különbség egy adott helyen.

Hőmérsékletjárás: a hőmérséklet időbeli változása, amely kis eltéréssel követi a Nap napi és évi járását.

Hőmérsékleti anomália: pozitív vagy negatív irányú hőmérsékleti eltérés; egy hely tényleges és a földrajzi szélességének sugárzási értékeiből számított napi/havi/évi középhőmérséklete közötti különbség. Az eltérést többféle földrajzi tényező (pl. tengertől való távolság, tengeráramlás, tengerszint feletti magasság, medencejelleg, kitettség) okozhatja.

Hőmérséklet napi járása: a hőmérséklet folyamatos változása egy nap alatt egy adott helyen a Nap napi járása, vagyis a nappalok és az éjszakák váltakozása és nappal a napsugárzás beesési szögének változása következtében.

Hőmérséklet éves járása: a hőmérséklet (napi középhőmérséklet) folyamatos változása egy év alatt egy adott helyen a Nap évi járása, vagyis az évszakok váltakozása és a napsugarak beesési szögének változása miatt.

Hőmérsékleti (termikus) egyenlítő: a Föld legmagasabb hőmérsékletű pontjait összekötő, önmagába visszatérő görbe vonal az évi középhőmérsékleti térképen, amely helyét és alakját az év során folyton változtatja a Nap évi járása következtében.

Hőmérsékleti inverzió (fordított hőrétegződés): a levegő hőmérsékleti gradiensének megfordulása; a levegő hőmérséklete a magasság növekedésével nem csökken, hanem nő, ami a troposzféra stabilitását növeli és akadályozza a konvektív folyamatokat.

Hőösszeg:

- (1) az a hőmennyiség, amelyet bizonyos időszak (pl. év, nap) alatt a felszín a napsugárzás hatására felvesz;
- (2) mindazon napok napi középhőmérsékletének összege, amelyeken a középhőmérséklet elérte vagy meghaladta a 10 °C-ot.

Hőségriadó: a munkaadók és az intézmények számára kötelező érvényű szabályokkal járó figyelmeztető előrejelzés, amit a tisztifőorvos rendel el az Országos Meteorológiai Szolgálat előrejelzései alapján. I. fok (figyelmeztető jelzés): ha a napi középhőmérséklet várhatóan 1 napig eléri vagy meghaladja a 25 °C-ot. II. fok (riasztás): ha a napi középhőmérséklet várhatóan legalább 3 egymást követő napon eléri vagy meghaladja a 25 °C-ot. III. fok (riadójelzés): ha a napi középhőmérséklet várhatóan legalább 3 egymást követő napon eléri vagy meghaladja a 27 °C-ot. Az egyes fokokhoz tartozó intézkedéseket a települések hőségterve tartalmazza.

Hulló csapadék: a levegőben lévő vízpára kicsapódásával keletkező cseppfolyós vagy szilárd halmazállapotú víz, amely a légkör magasabb rétegeiből, felhőből hull a felszínre; akkor keletkezik, ha a felhőt alkotó csapadékvíz cseppjeinek, jégkristályainak súlya meghaladja a levegő felhajtóerejét; fő fajtái: eső, ónos eső, jégeső, havas eső, hó, hódara.

Hurrikán: az Atlanti-óceán északi részén, a braziliai partok közelében születő trópusi ciklon, amely különböző pályákon halad Észak-Amerika (az Amerikai Egyesült Államok déli részei) és Közép-Amerika partjai felé.

Idő: légkörtani értelemben a légkör pillanatnyi fizikai állapota.

Időjárás: egy adott helyen a légkör fizikai állapotának – amit az időjárási elemek adatai fejeznek ki – rövid időn belüli változása.

Időjárási és éghajlati elemek: az időjárás és az éghajlat jellegzetességeit meghatározó tényezők: a napsugárzás, a levegő hőmérséklete, a levegő nyomása (légnyomás), a levegő mozgása (szél és légáramlások), páratartalma, a felhőzet és a csapadék fajtája, mennyisége és intenzitása.

Időjárási (légköri) front: a troposzféra különböző tulajdonságú légtömegei közötti átmeneti zóna, amely mozgásával az időjárás megváltozását okozza mozgási területe felett.

Időjárási térkép (szinoptikus térkép): egy adott terület időjárási helyzetét bemutató térkép, amely azonos időpontban szolgáltatott adatokat ábrázol minden mérőhelyre vonatkozóan. A térképen karikák jelzik a mérőállomások helyét, színezettségük a borultság mértékét, a rajtuk lévő pálcikák pedig a szél irányát és erősségét jelzik, a mellettük lévő számok a léghőmérsékletet fejezik ki °C-ban; a mérőállomásokat összekötő görbék (izobárok) a légnyomást mutatják hPa-ban, futásukból rajzolhatók meg az időjárási frontvonalak, melyek helyzetéből a szél irányának és sebességének ismeretében megbecsülhető a várható időjárás.

Immisszió:

- (1) szennyezőanyagok környezetbe juttatása, kibocsátása;
- (2) levegőterheltségi szint, a levegőben lévő szennyezőanyagok koncentrációja (mg/Nm³), amely megadja a levegő minőségét.

Ionosféra: a légkör kb. 80 km magasságban kezdődő rétege, amelyben a levegő anyagai, részecskéi a Nap ultraibolya sugárzása és a kozmikus sugárzás hatására a magassággal egyre nagyobb arányban növekedően ionizált állapotban vannak, ezért visszaverik az elektromágneses hullámokat.

Izobár: az azonos légnyomású pontokat összekötő, önmagába visszatérő zárt görbe vonal az időjárási térképen.

Izohiéta: azokat a helyeket összekötő, önmagába visszatérő zárt görbe vonal az időjárási térképen, amelyeken a lehullott csapadék mennyisége egyenlő volt az ábrázolt időpontban vagy időszakban.

Izoterma: azonos középhőmérsékletű pontokat összekötő, önmagába visszatérő zárt görbe vonal az időjárási térképen.

Jégeső: 5 mm-nél nagyobb jéggömbök vagy szabálytalan jégrögök formájában, általában zivatarfelhőből hulló csapadék.

Kisugárzás: a napsugárzás hatására fölmelegedő földfelszín által kibocsátott hosszuhullámú sugárzás, ami hőt ad át a felette lévő levegőnek.

Kondenzációs mag: a légkörben lebegő, nagyon apró szilárd részecske, amelyen vízként csapódik ki a légköri vízgőz; jelenléte a felhőképződés feltétele.

Konvekció:

- (1) a folyadékok vagy gázok hő- és nedvesség-transzportja;
- (2) meteorológiai értelemben: a hő és a nedvesség függőleges transzportja, amely instabil légköri feltételek esetén fel- és leáramlások révén alakul ki.

Köd: a felszín közelében képződött felhő, amelyben a látótávolság legfeljebb néhány száz méter.

Környezet savanyodása: a savas ülepedés következtében a felszín kémhatásának savanyú irányba való eltolódása, ami a levegő kén-dioxid-, kénhidrogén- és nitrogén-oxid-tartalmának szállítódás közbeni savvá alakulása miatt következik be.

Középhőmérséklet: egy adott időtartam alatt mért hőmérsékleti értékek számtani középértéke egy adott helyen. Pl. a napi középhőmérséklet egy adott napon többször is (általában egyezményesen meghatározott időpontokban) mért hőmérsékleti adatok átlaga. A havi és az évi középhőmérsékleteket a napi középhőmérsékletek átlagolásával számítják ki.

Közepes hőingás: valamely terület legmagasabb és legalacsonyabb átlagos hőmérséklete között lévő különbség.

Légnyomás: a földfelszín 1 cm²-ére nehezedő levegőoszlop súlya.

Levegőburok (atmoszféra): a Föld felszíne fölött elhelyezkedő, légnemű halmazállapotú, lényegében gázok keverékéből álló földöv, amely kifelé fokozatosan megy át a bolygóközi térbe.

Légszennyező anyagok: olyan anyagok, amelyek levegőben való előfordulása ártalmas az emberi és egyéb élő szervezetekre.

Melegfront: időjárás-változást okozó jelenség, ami során egy adott helyen a levegő nála melegebb levegőnek adja át a helyét; a lassan mozgó meleg légtömeg a hideg levegőék hátán felsiklik úgy, hogy maga előtt tolja a frontvonalat; ezért előtte széles sávban napokig csendes eső esik, átvonulása után emelkedik a hőmérséklet.

Mérsékelt övezeti monszunszél-rendszer: a mérsékelt övezetben a földrészek keleti partvidéke közelében, a szárazföld és a tengervíz eltérő felmelegedése miatt kialakuló szélrendszer. Nyáron a szárazföldek erősebben felmelegsznek, mint a tengerek, ezért fölöttük alacsonyabb a légnyomás, mint a környező tengerek felett, hatására a tenger felől párával telt légtömegek érkeznek a szárazföld felé, amelyekből gyakran jelentős mennyiségű csapadék hullik, a felemelkedett légtömegek nagyobb magasságokban lassan a tenger felé áramlanak; télen viszont a víztömegek lassabban és kevésbé hűlnek le, mint a szárazföld, így a tenger felett alacsonyabb a légnyomás, hatására hideg és száraz légtömegek áramlanak a szárazföldről a tenger felé, ekkor a tengerek felett esik az eső, és a magasban a tenger felől a szárazföldek felé áramlanak a légtömegek.

Meteorológiai figyelmeztető előrejelzés: valamely várható kedvezőtlen időjárási eseményre (pl. hőség, jégeső, szélvihar) vonatkozó figyelmeztető jelzés, amit az Országos Meteorológiai Szolgálat ad ki a lakosság tájékoztatására.

Mezoszféra: a légkör középső rétege a sztratoszféra és a termoszféra között, a felszíntől 50–85 km magasságban, amelyben a hőmérséklet felfelé haladva csökken, a legfelső részén –120 °C-ig süllyed.

Mikroklíma:

- (1) kisebb területre (pl. egy hegyoldalra, völgyre, városrészre, közterületre) jellemző éghajlati adottságok, amelyek eltérnek a környező területek jellemzőitől;
- (2) a talajközeli légrétegek kb. 2 m-es magasságig terjedő tartományának az éghajlati jellemzői.

Monszunszél-rendszer: évszakosan változó szélrendszer; két típusa a forró övezeti és a mérsékelt övezeti monszunszél-rendszer.

Napfénytartam: a napsugárzás időtartama egy adott időegység (pl. óra, nap, hónap vagy év) alatt egy adott helyen. Gyakran használt mérőszáma az egy év alatti napsütéses órák száma.

Nyugatias szél: a nyugati szélrendszer felszínközeli összetevője, a 30–60° földrajzi szélességek között érvényesülő nyugatias (az északi félgömbön északnyugati, a délin délnyugati) légáramlás. (Valójában benne a levegő kigyózva mozog a felszín egyenletlenségei miatt.)

Nyugatias szélrendszer: a 30–60° földrajzi szélességek között érvényesülő légáramlási rendszer a felszínközeli és a magasabb légrétegek között, aminek hajtóereje a térítőkörök és a sarkkörök közötti felszíni légnyomáskülönbség, valamint a troposzféra felső határán nagy sebességgel mozgó futóáramlás; a térítőkörök környékén a leszálló légáramlás miatt magas a légnyomás, ezért a levegő a felszín közelében nyugatias irányban a sarkkörök felé áramlik.

Okklúziós front:

- (1) két front összezáródásával létrejövő, meleg- és hidegfrontra jellemző időjárás-változást (tartós csapadékot és hideg levegő beáramlást) előidéző légköri jelenség; akkor alakul ki, amikor a gyorsabban mozgó hidegfront utoléri a lassabb melegfrontot, a meleg levegő feláramlásra kényszerül, a hidegfronthoz és a melegfronthoz tartozó hideg légtömegek összekapcsolódnak egymással;
- (2) a ciklonfejlődés befejező szakaszának jellegzetes légköri képződménye, amely a hideg- és a melegfront összeolvadásával jön létre.

Ónoseső: túlhűlt vízcseppekből álló csapadék, amely azonnal megfagy, amikor a felszínre, a tereptárgyakra érkezik, és jégbevonatot képez azokon.

Ózonréteg: a légkör 20–50 km magasságban lévő ózont tartalmazó rétege, amely a földi élet számára azért fontos, mert megszüri az ultraibolya sugarak legnagyobb részét.

Passzátszél: a passzátszél-rendszer felszínközeli összetevője, a térítőkörök és az Egyenlítő között érvényesülő keleties (az északi félgömbön északkeleti, a délin délkeleti) légáramlás, ami az Egyenlítő mentén állandóan felszálló levegő utánpótlódását biztosítja.

Passzátszél-rendszer: a térítőkörök és az Egyenlítő között érvényesülő légáramlási rendszer a felszínközeli és a magasabb légrétegek között. A két térítőkör között a felszín közelében fújó keleties passzátszelekkel jelentős légtömegek utaznak az Egyenlítő felé, ahol a feltorlódott légtömeg erősen felmelegszik és feláramlásra kényszerül (= passzátszél-rendszer felszálló ága); a magasban nyugatias áramlással szétterjed a térítők felé, ahol lehűl, ezért és a tömegvonzás miatt leszállásra kényszerül (= passzátszél-rendszer leszálló ága).

Sarki szél: a sarki szélrendszer felszínközeli összetevője, sarkkörökön belüli területeket uraló keleties (az északi félgömbön északkeleti, a délin délkeleti) légáramlás.

Sarkiszél-rendszer: a sarkkörökön belüli területeken érvényesülő légáramlási rendszer a felszínközeli és a magasabb légrétegek között. A sarkvidékeken a hideg miatt kialakuló magas nyomású övből a levegő az alacsony nyomású területek (a sarkkörök) felé törekszik a felszín közelében, a sarkkörök környékén viszont felmelegedése miatt feláramlásra kényszerül, és a troposzféra felső részében a sarkok felé áramlik, ahol erős lehűlése miatt lefelé kényszerül.

Savas eső: a levegőt szennyező kén-dioxidtól, nitrogén-dioxidtól, szén-dioxidtól enyhén savas kémhatásúvá vált csapadék, amely azokon a felszíneken, amelyekre ráhullik, idővel maradandó kémiai elváltozásokat hoz létre, ami az erdők pusztulásához, a talajok elsavanyodásához, az építmények korróziójához vagy mállásához vezet.

Savas ülepedés: a légkörben lévő savasodást kiváltó anyagok lejutása a felszínre; részben a csapadékkal felhígulva, részben a savakból keletkezett szilárd vagy cseppfolyós légköri aeroszol részecskék lassú lehullásával jutnak a felszínre.

Szél: a levegő földfelszínközeli, azzal többé-kevésbé párhuzamos áramlása, amelyet a légnyomáskülönbség működtet.

Szélrendszer: a felszínközeli és a magasabb légrétegek levegőcseréjét biztosító áramlási rendszer, amely a Földet körül ölelő különböző légnyomású övek között alakul ki; részei: a passzát, a nyugatias, a sarkiszél-rendszer és a monszunszél-rendszerek.

Szmogriadó: az Országos Légszennyezettségi Mérőhálózat mérései alapján a füstköd helyzet kialakulását követő lakossági tájékoztatás (tájékoztatási fokozat) és kötelező érvényű korlátozások (riasztási fokozat), amit a települési önkormányzatok rendelnek el.

Szóródás: a napsugarak kitérülése eredeti mozgásirányukból annak következtében, hogy nekiütköznek a levegőben lévő vízgőz-, szén-dioxid- és vendéganyag-molekuláknak.

Sztratoszféra: az alsó légkör felső, a troposzféra felett elhelyezkedő, kb. 40 km vastag, felfelé fokozatosan csökkenő hőmérsékletű rétege, amelyben ezért alig mozog a levegő.

Tájfún: a Csendes-óceán Délkelet-Ázsia körüli vizei fölött képződő trópusi ciklon, amely különböző pályákon halad Kelet- és Délkelet-Ázsia partjai felé.

Talaj menti csapadék: a felszínen vagy annak közvetlen közelében lévő levegőben kiváló, nem hulló csapadék, amely akkor képződik, ha a levegő a harmatpontjánál hidegebb felülettel érintkezik; fajtái: harmat, dér és zúzmara.

Telítettség (páratelítettség): a levegőnek az az állapota, amikor az adott hőmérsékleten már nem képes több vízgőzt magába fogadni.

Tenyészeitőszak:

- (1) a mezőgazdaság szempontjából az évnek a földművelésre, növénytermesztésre alkalmas időszaka, aminek hosszúsága a földrajzi fekvéstől függ (Magyarországon az április 1-jétől október 1-jéig tartó időszak);
- (2) egy adott növény csírázásától termésének beéréséig szükséges időtartam, amely alatt adottak a termesztéséhez szükséges éghajlati feltételek.

Tényleges (abszolút) páratartalom: a levegő egy térfogategységében (m³-ében) lévő vízgőz mennyisége (g).

Termoszféra: a légkör 80–500 km magasságban lévő rétege, amelyben az oxigénatomok elnyelik az ultraibolya (0,2 μm -nél rövidebb hullámhosszúságú) sugárzást; ez az elnyelt energia kifelé haladva az egyre kisebb sűrűségű rétegekben hőmérséklet-emelkedést okoz.

Tornádó: nagyon erős, nagy (általában 50-80 km/óra, de esetenként 300-400 km/óra) sebességgel forgó tölcsérszerű légörvény; leggyakrabban Észak-Amerika belső, síksági tájain alakul ki igen különböző hőmérsékletű légtömegek hirtelen találkozásának következtében; legfeljebb néhány kilométer átmérőjű tölcséréből a felszín felé kinyúló ormányában igen alacsony a nyomás, ezért felszippantja az útjába kerülő tárgyakat, miközben a sebesen felfelé örvénylő levegőben rendkívüli hevességű zivatar keletkezik.

Transzmisszió: a légszennyezőanyag útja, terjedése a környezetben, amely során a szennyezőanyag kémiai átalakuláson mehet át, ezért csökkenhet a veszélyessége vagy még ártalmasabb anyagok keletkezhetnek belőle.

Troposzféra: az alsó légkörnek a Föld felszínével érintkező legsósó, 10–12 km vastagságú, legsűrűbb, mozgásban lévő, vízgőztartalmú rétege; az időjárási jelenségek színtere.

Trópusi ciklon: nagyon gyors mozgású, hatalmas (akár több száz km átmérőjű) ciklonárisan (az északi félgömbön az óramutató járásával ellentétes irányban) forgó és horizontálisan igen sebesen (150-400 km/óra) mozgó szél- és zivatarörvény a forró övezetben (az é. sz. és a d. sz. 8–20° között), amely a nagyon erősen felmelegedő légtömeg felfelé törése és közbeni lehűlése következtében alakul ki, képződési helye a hőmérsékleti egyenlítővel vándorol.

Trópusi éjszaka: olyan éjszaka, amelyen nem csökken 20 °C alá a hőmérséklet. Hazánkban évente átlagosan 12-15 ilyen éjszaka fordul elő, de számuk a globális éghajlatváltozáshoz kapcsolódóan növekszik.

Üvegházhatás: a levegő hővisszatartó képességén alapuló jelenség: a Napból érkező rövidhullámú sugarakat a légkör jól átengedi, majd a felszín elnyeli és ezáltal felmelegszik; a felmelegedett felszín viszont hosszúhullámú sugárzást bocsát ki, amit a légköri üvegházhatású gázok (főként a szén-dioxid és a vízgőz) elnyelnek, így a légkör a kisugárzott hő jelentős részét visszatartja.

Változó gázok: azok a légköri gázok (pl. szén-dioxid, metán, hidrogén, ózon), amelyek bár mindig jelen vannak a levegőben, de mennyiségük, arányuk és térbeli koncentrációjuk már akár néhány éven vagy évtizeden belül érzékelhetően változik.

Városi hősziget: a nagyvárosokra jellemző mikroklimatikus jelenség, a beépített városi területeken (a városi légtérben, a felszínen) a hőmérséklet – főként éjszaka és télen – jellegzetesen magasabb, mint a városkörnyéken; a városnak a környezetétől eltérő energiaháztartása összefügg a burkolt felszín és a kiterjedt függőleges falfelületek nagy hőelnyelő képességével, a párolgó felszínnek hiányával, a termelés, a közlekedés, a fűtés hőtermelésével, az üvegházhatású gázkibocsátással.

Vendéganyagok: szilárd és cseppfolyós halmazállapotú anyagok, amelyek a kozmikus térből áramlások révén (pl. porviharokkal, vulkánkitörésekkel) vagy emberi tevékenység hatására kerülhetnek a levegőbe, és bár csak rövid ideig (pár napig-hétig) tartózkodnak ott, mégis erősen befolyásolhatják a hőháztartást, a látótávolságot, a felhő- és ködképződést.

Viszonylagos (relatív) páratartalom: a levegő vízgőzzel való telítettségének a foka, azt fejezi ki, hogy a térfogategységnyi levegő tényleges páratartalma hány százaléka a maximális vízgőzbefogadó képességének.

Visszaverődés: a Naptól és a világegyetemből érkező elektromágneses sugarak visszaverődése a bolygóközi tér felé a hullámhosszúságánál nagyobb szemnagyságú felhővíz-cseppekbe, jégkristályokba vagy szennyező részecskékbe való ütközésük miatt.

Zápor: helyi jellegű, rövid ideig tartó heves eső, ami instabil légkörben, konvektív áramlással keletkezik többnyire tornyos gomolyfelhőkből (Cu) vagy zivatarfelhőkből (Cb) a nyári félév délutáni óráiban.

Zivatar: komplex időjárási jelenség, ami a záporosít okozó felhők továbbfejlődésével kialakuló zivatarfelhőből keletkező intenzív csapadékforma (zápor), amit elektromos kisülések, villámlás és mennydörgés kísér.

Zúzmara: szilárd halmazállapotú nem hulló csapadékfajta, amely 0 °C alatti hőmérsékleten a túlhűlt köd- vagy felhőcseppek tárgyakhoz ütdésekora ráfagyással keletkezett.

Felszíni és felszín alatti vizek, eljegesedett területek

Állóvíz: a felszíni mélyedésekben felgyülemelő víz, azaz a világtenger és a különböző fejlettségi állapotban lévő tavak összefoglaló neve, amelyek vize azonban nem feltétlenül áll.

Apály: az az időtartam (és folyamat), ami alatt a tenger szintje a magasvíztől a mélyvízig süllyed a tengerjárás napi menetében.

Ármentesített terület (mentesített ártér): az ártérnek az a része, amit az ármentesítő művek (árvízvédelmi töltés, védőtöltés) védenek.

Ártér: az a terület, amelyet a folyó árvíz idején elönt, az árvízvédelmi művek megléte nélkül elöntene; a nyári gát (földtöltés a középvízszintnél magasabb vizek megfogására) és az árvízvédelmi töltés közötti terület.

Artézi víz: olyan felszín alatti víz, amely saját hidrosztatikai nyomása következtében képes a felszínre szökni a megcsapolódási területeken, ha természetes vagy mesterséges utat talál felfelé.

Árvíz: a vízfolyás vízmennyiségének olyan mértékű megnövekedése, miáltal kilép a medréből, és elönti a medret kísérő árterét vagy a gátakkal közrefogott hullámterét.

Árvízvédelem: az árvíz okozta károk megelőzése, csökkentése és elhárítása (a folyómederből kilépő árvizek szétterülésének megakadályozása, a művelt területek és a települések megvédése) érdekében végzett tevékenységek.

Ásványvíz:

- (1) hagyományos értelmezés: olyan felszín alatti víz, amely literenként 1 grammnál több ásványi anyagot tart oldatban;
- (2) új (EU-s) értelmezés: védett víztartó rétegből származó felszín alatti víz, élelmiszer, a biológiai vízigény (szomjúságoltás) kielégítésére fogyasztjuk, amit a minőségmegőrzés érdekében a kitermelés helyén palackoznak.

Belföldi jégakaró: a pólusoktól kiinduló, a jégkorszakban nagy területet befedő, általában több száz, sőt akár több ezer méter vastag, egyenletes felszínű jégsíkság.

Belsőlefolyású terület: a Föld felszínének olyan – általában száraz éghajlatú – része, amelynek vízfolyásai nem érik el a világtengert, hanem zárt medencékben kialakult tavakat táplálnak, vagy útközben elpárolognak, elszivárognak, elapadnak (régebben helytelenül: lefolyástalan terület).

Beltenger: a kontinensbe ékelődő (pl. Balti-tenger) vagy benne elhelyezkedő (pl. Fekete-tenger), önálló medencéjű és vízháztartású állóvíz, amely csak keskeny szoroson át érintkezik egy másik tengerrel vagy az óceánnal.

Belvíz: bő csapadékú időszakokban a talajvízszint emelkedése következtében felszínre bukkanó talajvíz, amely hosszabb-rövidebb ideig megmarad a mélyedésekben.

Bevágódó szakaszjelleg (felsőszakasz jelleg): a vízfolyásnak az az állapota, amikor a nagy szintesítés és a nagy sebesség következtében akkora a hordalékmozgató ereje, hogy több hordalékot képes elszállítani, mint amennyi érkezik, ezért többletenergiáját hasznosítva hordalékával folyton mélyíti a medrét, bevágó, vonalas eróziót végez.

Cunami: a világtenger alatt vagy a tengerparton kipattant földrengés vagy vulkánkitörés keltette, a szárazföldre kirontó, pusztító óriáshullámmás (hullámhossza 100–200 km), a vízfelszínen kialakuló, a tengerfenéken szétterjedő, gyűrűszerű hullámsorozat.

Csonthó (firn): szemcsés szerkezetű tömör hó, átmenet a hó és a jég között; a hóhatár fölött frissen hullott hóból alakul ki egyrészt az ismétlődő olvadás és fagyás, másrészt az egyre vastagodó hótömeg nyomása hatására, végül gleccserjéggé alakul.

Dagály: az az időtartam (és folyamat), ami alatt a tenger szintje a mélyvíztől a magasvízig emelkedik a tengerjárás napi menetében.

Deltatorkolat: kis tengerjárású tengerbe, tóba ömlő alsószakasz jellegű, kis esésű folyó saját hordalékkúpján legyezőszerűen ágakra bomló torkolata.

Elgátolások tó: tömegmozgási folyamat (pl. kőomlás, csuszamlás) következtében felhalmozódott anyag, jégtakarók által felhalmozott morénaanyag vagy vulkánkitörés során kifolyt láva által felduzzasztott, lefolyástalan mélyedéseket kitöltő állóvíz.

Épülő part:

- (1) az állóvíznek és a szárazföldnek olyan érintkezési szakasza, ahol a feltöltő tevékenység jellemző, ami a part emelkedésének és a tenger fokozatos visszahúzódásának, vagy szárazföldi üledékek tengerbe szállítódásának a következménye;
- (2) sekély vízű lapos tengerpart, ahol a tengerhullámok mozgási energiája lecsökken, a magával hordott hordalékát lerakja, építő munkát végez (a vízben turzást épít).

Esés (folyóvíz esése): a vízfolyás forrása és torkolata, vagy egy szakaszának két végpontja közötti, méterben kifejezett szintkülönbség és az adott két felszíni pont közötti kilométerben kifejezett folyóhossz hányadosa (m/km).

Eutrofizáció: az élővíz elnövényesedése (túttáplálás) és oxigénhiányos állapota; algák és magasabb rendű növények túlzott mértékű elszaporodása következtében a víz növényi tápanyagokkal, különösen nitrogén- és foszforvegyületekkel való feldúsulása.

Felszín alatti vizek: a földfelszín hézagokkal, repedésekkel teli kőzeteiben (pl. homokkőben, mészkőben) és a talajban lévő vizek, amelyek folyton mozgásban vannak.

Felszíni vizek: a Föld felszínén található természetes és mesterséges állóvizek, vízfolyások, továbbá a térszínen lefolyó víz, de tágabb értelemben a sarkvidéki és magashegységi jégtömegek is ide sorolhatók.

Feltöltő szakaszjelleg (alsószakasz jelleg): a vízfolyásnak az az állapota, amikor energiája kisebb, mint amennyi hordalékának elszállításához szükséges, így lerakja azt; a keletkező hordalékkúpon a meder állandóan változik, több ágra oszlik, nincs egységes folyómeder.

Fertő: a tó természetes úton való feltöltődésének kezdeti állapota; olyan állóvíz, amelyben az elhalt növényi részek leülepedésével a nyílt víztükör foltokra bomlik.

Folyó: felszíni vízfolyás, amelynek hossza mintegy 100–1000 km, vízgyűjtő területe pedig 1000–50 000 km².

Folyószabályozás: hosszabb folyószakaszon az árvízmentesítés, a vízlefolyás és a hajózási viszonyok javítása, az öntözővíz biztosítása és a partok védelme céljából, egységes terv alapján végrehajtott tevékenységek.

Folyótorkolat:

- (1) a folyónak az a szakasza, ahol a mellékfolyó beletorkollik;
- (2) az a partszakasz, ahol a folyó a tengerbe, tóba vezeti a vizét.

Folyóvíz munkavégző képessége: a vízfolyásnak az áramló víz helyzeti és mozgási energiájából adódó képessége, amellyel alakítani képes a medrét.

Forrás: a felszín alatti víz felszínre bukkanása természetes úton a víztartó rétegek megszakadása következtében.

Főfolyó: az a folyó, amelybe a vízgyűjtő területén lévő összes vízfolyás belevezeti a vizét, és közvetlenül a világtengerbe ömlik.

Földközi tenger: két egymáshoz közel fekvő kontinens között kialakult, önálló medencéjű és vízháztartású állóvíz, amely csak keskeny szoroson át érintkezik az óceánnal (pl. Földközi-tenger).

Gleccser (jégár): a hóhatár feletti övezetben lehulló hóból, illetve az abból kialakult firnből képződött jégtömeg, amely a nehézségi erő hatására mozog lefelé a lejtőn; a vastag jég alsó része a nyomás hatására képlékeny anyagként viselkedik, ezért a gravitáció mozgatja, és a jégbe fagyott kőtörmelék segítségével maga alatt „U” keresztmetszetű völgyet váj.

Gleccserpatak: olvadás hatására a jégár végén keletkező vízfolyás, ami lisztfinomságú hordalékot szállít.

Globális vízválság: napjaink komplex problémája és tünetcsoportja, amelyet a vízkészletek egyenlőtlen eloszlása, az éghajlatváltozás, a népességszám növekedés, az öntözési igények fokozódása és a szennyezések együttesen idéznek elő.

Gyógyvíz: olyan ásványvíz, amelynek orvosilag bizonyítottan gyógyhatása van; fogyasztása elsősorban a betegségmegelőzést és a gyógyítást szolgálja.

Hévíz (termálvíz): hazánkban a 30 °C-nál melegebb felszín alatti víz.

Hullámtér:

- (1) az árvízvédelmi töltések közötti terület, ahol levonulnak az árvizek;
- (2) az árvízvédelmi töltés és a középvízi meder partéle közötti, a nagyvizek zavartalan levonulását biztosító terület a töltéssel kísért vízfolyások mentén.

Hullámozgás: a vízfelszíneken a szél által keltett rezgőmozgás, a vízrészecskék folyton ismétlődő, zárt körpályán való mozgásának eredménye; a tenger felszínének ütemes emelkedése és süllyedése.

Időszakos folyó: nem folyamatos vízutánpótlású vízfolyás, amely hosszabb-rövidebb időre (pl. az év egy részében, vagy akár évtizedekre is) kiszárad, majd később újra szállít vizet.

Ipari víz: az ipari termelési folyamatban közvetlenül vagy segédanyagként felhasznált víz (nem minőségi fogalom, hanem cél szerinti).

Jéghegy: a tengerbe nyúló gleccserekről vagy a szárazföldi jégtakaróról leszakadt, a tengeráramlás által szállított jégtömeg a hideg vizű óceánokban, amelynek a jég és a tengervíz közötti sűrűségkülönbség miatt csak a kilentized része emelkedik a vízfelszín fölé.

Jégsivatag: tartósan hóval borított, nagy kiterjedésű terület a hideg övezet poláris részén (sarkvidéki öv); egyhangú, fagyos jég- és hómező, ahol a hulló csapadék mennyisége a sivatagokéhoz hasonlóan évente legfeljebb 250 mm.

Jégvájtó tó: a jégtakaró letaroló munkája révén hullámossá vált felszín mélyedéseit kitöltő, általában kis területű állóvíz.

Jövevényfolyó: olyan vízfolyás, amely száraz (negatív vízháztartású) területeken keresztülhaladva is képes megtartani a vizét anélkül, hogy mellékfolyót venne fel (pl. Nílus).

Karsztvíz: karsztosodó kőzetek, uralkodóan mészkövek szénsavas víz által kioldott üreg- és járatrendszerében, valamint a hasadék- és repedéshálózatában tárolódó és mozgó részvíz.

Kontinentális lejtő: a kontinentális talapzat része, 20-100 km széles kontinentális kérgű sáv, amely átmenetet képez a talapzat és a mélytengerfenék között.

Kontinentális talapzat (self): a kontinensek körül lévő, kontinentális kérgű, kis vízmélységű és lejtésű tenger alatti terület; a kontinens felé eső határa az apálykori vízhatár, a kontinentális lejtő felőli határa a hely, ahol hirtelen megnövekszik a tengerfenék lejtése, általában 125-180 m mélységben.

Krátértó: kialudt vulkán kráterében vagy meteorit becsapódása által kialakított kráterben felhalmozódott állóvíz.

Kút: az a hely, ahol a felszín alatti víz emberi beavatkozással (pl. ásás, fúrás), mesterséges úton kerül a felszínre.

Láp: a tó természetes úton való feltöltődésének végső állapota; az elsekélyesedő tómedence fokozatosan feltöltődik a pusztuló növényzet és egyéb szerves anyagok tőzegesedése során.

Lavina:

- (1) saját súlya miatt megcsúszó hótömeg;
- (2) hótömeg lejtős tömegmozgása a hóhatár fölé vagy annak közelébe emelkedő hegységekben; többnyire tavasszal, nagy havazás utáni enyhüléskor keletkezik; a lezúduló nagy hó- és jégtömeg egyre nő, és minden útjába kerülő tárgyat magával ragad.

Lefolyásos terület: az a terület, amelyről a felszíni vizek eljutnak a világtengerig.

Lokális áramlási rendszerek: szomszédos magas és alacsony talajvízszintű területek között, a csapadék mennyisége által működtetett áramlások, amelyekben a vízrészecskék csak rövid időt töltenek a felszín alatt; utánpótlódási és megcsapolódási területeik egymás mellett találhatóak a felszínen.

Magashegységi jég: a hóhatár fölött, a csonthógyűjtő medencékben összegyűlt hóból származó jég.

Maradványtó: 1. a tenger vízszintjének csökkenése következtében valamely mélyedésben, medencében hátramaradt állóvíz; 2. korábbi, jóval nedvesebb időszakban létezett nagy kiterjedésű tó csekély mai tómaradványa.

Meder (folyómeder): a közepes vízállású vízfolyás által elfoglalt természetes, hosszanti mélyedés, amelyben víz lefolyik.

Mederteltség: a pillanatnyi vízállásnak a vízjáték százalékában kifejezett értéke.

Megcsapolódási (kiáramlási) terület: környezetéhez képest alacsony domborzati helyzetű és sekély talajvízszintű terület, ahol a vízáramlás függőleges komponense felfelé irányul; a víz itt jut vissza a litoszférából a vízkörforgalom felszíni rendszereibe (atmoszféra, hidroszféra).

Mellékfolyó: nem közvetlenül a világtengerbe, hanem valamely nagyobb folyóba ömlő felszíni vízfolyás; általában rövidebb, kisebb vízhozamú, és kisebb vízgyűjtőterület tartozik hozzá, mint a főfolyóhoz.

Mesterséges tó: a társadalom tevékenysége során keletkezett mélyedésben (pl. bányagödör) vagy folyóvíz elrekesztésével keletkezett állóvíz.

Mocsár: a tó természetes úton való feltöltődésének az az állapota, amikor a sekély mélységű állóvízben a növényzet elszaporodása miatt már csak helyenként csillan meg a nyílt víztükör.

Morotvató: a középszakas jellegű folyó túlfellett kanyarulatának természetes lefűződésével vagy mesterséges levágásával létrejött tó.

Óceán:

- (1) hidrológiai értelemben: a világtenger része, önálló medencében helyet foglaló, önálló áramlási rendszerű, hatalmas, mély, sós víztömeg (Atlanti-, Csendes-, Indiai-óceán, Jeges-óceán, Déli-óceán);
- (2) földrajzi értelemben: az óceáni medence a benne lévő és mozgó sós víztömeeggel.

Olvadékvíz: a jégből kiolvadt víz.

Oldalazó szakaszjelleg (középszakasz jelleg): a vízfolyásnak az az állapota, amikor energiája még elegendő a hordalék elszállításához, de a mélyítő munkához már kevés; egyensúlyi állapot, hisz ugyanannyi hordalék érkezik és keletkezik helyben, mint amennyi távozik, ezért széles völgyében kanyarogva halad, újabb és újabb kanyarokat fejleszt, medrének homorú partját pusztítja, domború partját hordalékának lerakásával építi.

Öböl: a tengerek, tavak szárazulatba többé-kevésbé benyúló, három oldalról szárazfölddel határolt része.

Örökhó övezete: azok a területek a hóhatáron túl, amelyeket tartósan (nem örökké!) borít a hó.

Part: az óceán, tenger vagy tó és a szárazföld érintkezési sávja.

Peremtenger: a földrészek szegélyéhez kapcsolódó, önálló medencével nem rendelkező állóvíz, amelyet az óceántól szigetek vagy félszigetek választanak el (pl. Japán-tenger).

Regionális áramlási rendszer: egy-egy medence fő vízvázlatja és legmélyebb pontja között kialakuló áramlási rendszer, amelyben a vízrészecskék hosszú időt (akár ezer vagy millió évet) töltenek a felszín alatt; utánpótlódási és megcsapolódási területei távol (akár több tíz-száz km vannak egymástól). A regionális áramlások megcsapolódása hozzájárul a fővölgyben található folyó vízhozamához.

Résvíz: a szilárd kőzetek réseiben, repedéseiben, hasadékaiban és üregeiben mozgó és tárolódó felszín alatti víz.

Rétegvíz: két vízfogó réteg közötti víztartó rétegben elhelyezkedő és mozgó felszín alatti víz, ami azonban nem különül el más felszín alatti vizektől (ezért ma már nem tekintik önálló felszín alatti víztípusnak).

Sodorvonal: a vízfolyások legnagyobb sebességű pontjait összekötő vonal, ami nem mindig esik egybe a folyó középvonalával, mert a kanyarokban a centrifugális erő hatására a homorú oldalra tolódik; eredményeként a meder aszimmetrikus lesz.

Szélkifúvásos tó: széljárta területek szél által kimélyített mélyedéseiben kialakuló, csapadékból vagy talajvízből táplálkozó, általában kis területű állóvíz.

Szennyvíztisztítás: fizikai, kémiai és biológiai eljárások összefoglaló elnevezése, amelyek célja, hogy a vízbe a használat során bekerült zavaró vagy károsító hatású anyagokat módosítva vagy kivonva élővízbe való visszavezetésre, esetleg ismételt (elsősorban ipari vagy mezőgazdasági) felhasználásra alkalmassá tegye.

Szerkezeti (tektonikus) eredetű tó: szerkezeti mozgások által kialakított süllyedékben felhalmozódott állóvíz.

Szökőár: különlegesen erős dagály, ami havonta kétszer (újholdkor és teliholdkor), a Hold és a Nap tömegvonzásának egybeesésével alakul ki, amikor a három égitest egyvonalban van.

Tagolatlan partvidék: a világtengernek és a szárazföldnek olyan érintkezési vonala, amelyet egyáltalán nem, vagy csak ritkán szakítanak meg öblök vagy félszigetek.

Tagolt partvidék: a világtengernek és a szárazföldnek olyan érintkezési vonala, amelyen szigetek, félszigetek, öblök váltakoznak.

Talajnedvesség: a talajszemcsék közötti hézagokban a szemcsék felszínéhez hártvaszerűen tapadó felszín alatti víz; a talajvízszint felett, a felszínközeli telítetlen zónában helyezkedik el a talajban vagy a kőzetben.

Talajvíz: a legfelső vízfogó réteg talajszemcséi, kőzetszemcséi között mozgó és tárolódó víz.

Talajvíztükör: az a felszíndomborzatot tompítva követő felület a felszín alatt, ahol egyenlő a pórusokat kitöltő víz nyomása és a légnyomás; alatta a pórusokat teljes mértékben víz tölti ki.

Telítetlen zóna: a talajvízszint feletti réteg, ahol a pórusokat kitöltő víz nyomása és a levegő nyomása megegyezik.

Telítettségi zóna: a talajvízszint alatti réteg, ahol a talajszemcsék között már csak víz van (kiszorult a levegő).

Tengeráramlás: a tengeri vízkörzés része, a világtenger felszínközeli rétegében létrejövő, tartósan egy irányba haladó, örvénylő vízmozgás, amelyet az állandóan egy irányban fújó szelek segítenek. A forró övezet óceánjainak meleg vizét a meleg tengeráramlások vezetik a mérsékelt és a hideg övezetbe, a sarkvidékek felől pedig a hideg tengeráramlások vezetik a környezetüknél hidegebb vizet a mérsékelt övezetbe és a mérsékelt övezetből a forró övezetbe.

Tenger: a szárazulatokat körülvevő vagy azokba ékelődő óceáni medencerészek a bennük lévő sós víztömeggel együtt.

Tengeri csatorna: tágas tengeri térségeket, tengerrészeket, öblöket összekötő természetes (pl. La Manche) vagy mesterséges (pl. Szuezi-, Panama-csatorna) vízi átjáró.

Tengeri/óceáni vízkörzés: a tengervíz állandó cserélődése a világtenger felszínén a különböző földrajz helyek között (tengeráramlások), valamint a vízfelszín és a mély között (függőleges áramlások); e jelenségeket a napsugárzás működteti és a tartósan egy irányban fújó szelek támogatják.

Tengerjárás (árapályjelenség): a tenger szintjének napi, menetrendszerű ingadozása; a Hold és a Föld közös tömegvonzása következtében, illetve az égitestek közös súlypontja körüli mozgásból származó centrifugális erő hatására a tengerszint szabályos időközönkénti (12,5 óra) emelkedése és visszahúzódása.

Tengerszem: magashegységek kis tava; többnyire a gleccser által kimélyített egykori csonthógyújtó medencében (kárfülkében) vagy a morénasáncok mögött keletkezett, általában kerek állóvíz, kis tó.

Tó: a szárazföld minden oldalról zárt mélyedését kitöltő állóvíz, amely nincs közvetlen kapcsolatban a világtengerrel.

Tölcsértorkolat: a tenger felé tölcsérszerűen kiszélesedő és erősen mélyülő folyótorkolat, ami nagy tengerjárású tengerbe ömlő folyókon alakul ki, ahol a tengervíz a folyó hordalékát apálykor magával ragadja, így kimossa, kimélyíti és kiszélesíti a folyó torkolati medret.

Utánpótlódási (beáramlási) terület: kiemelt domborzati helyzetű és talajvízszintű terület, ahol a vízáramlás függőleges komponense lefelé irányul; itt jut be a víz a hidrológiai ciklus során a felszín alá, és így utánpótlódást biztosít a felszín alatti vizeknek.

Vakár: az átlagosnál jóval alacsonyabb dagály, ami havonta kétszer (első és utolsó negyedkor) alakul ki; ilyenkor a Nap és a Hold a Földhöz képest 90°-os szögben helyezkedik el, emiatt legjobban gyengítik egymás tömegvonzási hatását.

Vésztározó: a mentesített területnek az a része, amelyre árvíz helyzetben kieresztik a vizet a nagyobb károk és az árvíz katasztrófa elhárítása érdekében, ezáltal az árhullám által szállított vízmennyiség egy részét átmenetileg visszatartják, ezzel csökkentik az árhullám tetőzési magasságát; a tározó területén egyébként mezőgazdálkodást folytatnak.

Vihardagály: az általában jellemző dagálymagasságot jóval meghaladó tengerszint emelkedés, ami a dagály és a tenger felől érkező viharos erejű szél egybeesésekor jön létre; a szél a vizet a szárazföld felé szorítja, ami visszaduzzasztja a folyókat.

Világtenger: a szárazföldeket körülölelő sós víztömeg, az óceánok és a tengerek összessége; a Föld területének 71%-át foglalja el, kb. 361 millió km²-t.

Villámáradás: hirtelen kialakuló, mindent elsodró, rohanó (akár 160 km/óra sebességű is) vízáradat a hegy- és domboldalak lábánál mélyebben fekvő területeken, amit a rövid idő alatt lezúduló, nagy mennyiségű csapadék okoz a magával sodort sárral, fatörmelékkel.

Vízállás: a folyó- vagy állóvíz szintjének egy adott ponton elhelyezett vízmércén leolvasott, meghatározott 0 szinthez viszonyított magassága.

Vízesés: a vízfolyás mederesedésének szerkezeti eredetű törések hatására vagy kőzetrétegek határán keletkezett lépcsőn való hirtelen megtörése, ahol a víz magasabb szintről zúdul a mélybe.

Vízfogó kőzetréteg: vízrekesztő kőzet, amely képes jelentősen csökkenteni a felszín alatti víz mozgását (pl. agyag, márga).

Vízgyűjtő terület: az a terület, amelynek a felszínen lefolyó és a felszín alatt áramló összes vize egy vízfolyásban gyűlik össze és így jut a világtengerbe; vízválasztóval határolt terület.

Vízhozam: a vízfolyás vizsgált keresztmetszetén 1 másodperc alatt átfolyó víz mennyisége (m^3/s).

Vízjárás: a vízfolyás vízhozamának és vízállásának változása (egy év alatt kirajzolódó átlagos ingadozása).

Vízmérce: a vízállás leolvasására alkalmas mérőeszköz, amit a folyómeder szélén függőlegesen vagy rézsűben helyeznek el. 0 pontját a korábban mért legkisebb vízállás alá helyezik (amelytől felfelé pozitív, lefelé negatív előjelű a vízállás), és rögzítik a mérce 0 pontjának tengerszint feletti magasságát.

Vízrendszer: az egy folyóvá egyesülő folyóvizek együttese.

Vízterelő: mesterséges állóvíz, amelyet mezőgazdasági (öntözés, halastó), ipari, ivóvíz-ellátási, vízkárelhárítás (árvíz, belvíz), energetikai, hajózási és üdülés céllal létesítenek.

Vízterelő kőzet: vízvezető kőzet, amely tárolja és mozgásukban segíti a felszín alatti vizeket (pl. mészkő, homokkő, kavics).

Vízválasztó: az egymással szomszédos vízgyűjtő területeket elkülönítő határvonal, amely általában felszíni kiemelkedéseken (hegygerinceken, hátakon, csúcsokon), ritkábban völgyi nyergeken húzódik.

Vízválasztó hegység: olyan hegység, amelynek eltérő oldalain futó vízfolyások különböző vízgyűjtő területhez tartoznak.

Zuhatang: vízesés; szűkebb értelemben a köznyelvben: mély szakadékba zúduló vízesés.

Talajburok

Azonális talajok: a földrajzi övezetességtől független talajok, amelyek kifejlődését a helyi tényezők szabják meg (pl. öntés-, váz- és homoktalajok).

Barna erdőtalaj: zonális talajtípus a valódi mérsékelt övben, a lombos erdők alatt képződő közepes humusztartalmú talajféleség; savanyú mállással keletkezik, sok agyagos részt tartalmaz; a csapadék mennyiségétől függ, hogy mennyi szerves anyag mosódik ki belőlük; kilúgozási szintjük (A-szint) általában vastag és gyengén savanyú kémhatású.

Humusz: természetes eredetű, többféle nagy molekulájú vegyületet magába foglaló szerves anyagok csoportja, ami a talajok termőképességét adja; az elhalt növények bomlás-termékeiből és az élőlények kiválasztástermékeiből mikroorganizmusok közreműködésével keletkezik.

Láptalaj: azonális talajtípus, olyan területeken alakul ki, amelyek az év nagy részében vízzel borítottak; a nedves, oxigén nélküli környezetben az elhalt növények erjedő bomlásával savanyú, sötét színű, tőzeges talaj képződik.

Laterit: a trópusi területekre jellemző, vas- és alumínium-oxidokban gazdag, ezért vörös színű málladéktalaj.

Mezőségi talajok: zonális talajtípus, az erdőövezettől a sivatagig terjedő füves, pusztai növényzet alatt képződött talajfélék összefoglaló neve, amelyek megfelelők a mezőgazdasági termelés számára; fekete színűek, nagy a szervesanyag-tartalmuk, jó a víz-, hő- és levegőháztartásuk.

Öntéstalaj: általában gyenge termőképességű, fakó romtalaj a vízfolyások mentén. Az időközönkénti áradások azzal akadályozzák a talajképződést, hogy újra és újra iszapot terítenek a már bomló szerves anyagra.

Rendzina: mészkő- és dolomitterületeken karbonátos kőzeteken kifejlődő, sekély termőrétegű, köves talaj. Erőteljes humuszosodás és a gyenge kilúgozás jellemzi.

Réti talaj: azonális talajtípus, amely vizenyős réteken, folyók ártereiben alakul ki; A-szintje sötét, humuszos, magas vastartalmú, B-szintje hiányzik, C-szintjében hirtelen csökken a humusztartalom.

Romtalajok: olyan azonális talajok, amelyek azért alakulnak ki, mert a felszín bolygatása miatt nincs idő a humusz lebomlásához, a talaj kifejlődéséhez (pl. homok- és öntéstalajok).

Sivatagi vázталajok: szerves anyag nélküli, semleges vagy enyhén lúgos pH-jú, kilúgozástól mentes, alacsony humusztartalmú talajok a sivatagban.

Szikesedés: talajfejlődési folyamat, amelynek során a talaj felső részében erőteljes sófelhalmozódás következik be, minek következtében romlik a talaj termőképessége. Az ingadozó talajvízszint váltja ki; vagy azért következik be, mert a területen a párolgás meghaladja a csapadékmennyiséget, vagy azért, mert felszín közelében lévő talaj vízszintje természetes (pl. apadás) vagy mesterséges ok (pl. vízelvezetés, rossz időben végzett öntözés) miatt lecsökken.

Szürke erdőtalaj (podzol): zonális talajtípus a hideg mérsékelt övben, a tajga alatt képződik. A-szintje savanyú, mivel a túlevelű avar eleve savanyú nyersanyag, de kémhatását fokozza, hogy a hűvös éghajlaton a sok beszivárgó nedvesség ki is lúgozza, ezért mezőgazdasági művelésre nem alkalmas.

Talaj: a földkéreg legfelső, laza, termékeny rétege, amelyet kőzetszemcsék, humusz, oldatok, levegő és élőlények alkotnak.

Talajképződés: a kőzetek fizikai, kémiai és biológiai átalakulási folyamata, amely során az anyakőzetből talaj keletkezik.

Talajkárosodás: talaj fizikai és kémiai tulajdonságainak kedvezőtlen változása természeti folyamatok (pl. defláció, erózió) és emberi tevékenység (pl. helytelen talajhasználat és talajművelés, hibás vetésciklus, vízgazdálkodás és hulladékkezelés, nem körültekintő vegyszerhasználat) hatására; a talajpusztulás és a talajszennyezés együttesen.

Talajlevegő: a talajszemcsék közötti résekben elhelyezkedő levegő, amit a talajlakó élőlények hasznosítanak.

Talajpusztulás: a termőtalaj fizikai károsodása; a víz, a szél és a különböző tömegmozgásos folyamatok hatására bekövetkező lehordódása, szerkezetének roncsolódása, a talaj termőrétegének (A-szintjének) fokozatos elvékonyodása.

Talajszennyezés: talaj kémiai tulajdonságainak, minőségének kedvezőtlen változása az emberi tevékenység (pl. hulladéklerakás, vízszennyezés, kemizálás) hatására.

Talajszint: a talajszelvény egy szakasza, amelyen jól kivehetők a lezajlott talajképző folyamatok jelei, vagyis amely a szelvény többi részétől, szintjeitől színében, szerkezetében, humusztartalmában stb. eltér. A talajok többségét három szint jellemzi. A-szint (kilúgozódási szint): humuszban leggazdagabb, a felszínről beszivárgó víz a szerves és szervetlen anyagok legnagyobb részét kilúgozza belőle, és mélyebbre mossa; B-szint (felhalmozódási szint): a felette lévő szintből kimosódott anyagok felhalmozódási helye; C-szint (anyakőzet): az alapkőzet törmelékéből és málladékából áll.

Talajvédelem: mindazon tevékenységek összessége, amelyek a talaj termékenységének megőrzését szolgálják; tágabb értelemben a talajerózió és a defláció elleni védekezést jelenti.

Termőképesség: a talajnak az a képessége (fizikai és kémiai jellemzői), ahogyan és amilyen mértékben el tudja látni tápanyaggal, vízzel és levegővel a növényeket, képes számukra kedvező fizikai, kémiai és biológiai feltételeket biztosítani.

Terra rossa (vörösföld): a mediterrán területek zonális talajtípusa; vörös színű, agyagos talaj, amelynek kis humusztartalma van, kilúgozott, de semleges kémhatású.

Trópusi vörösföldek: jellegzetesen téglavörös színű zonális talajtípusok az egyenlítői és az átmeneti övben, amelyek erős és gyors mállás hatására jönnek létre, a kóvasav, valamint a bennük keletkező sók, bázisok a sok csapadék hatására kimosódnak. Földművelésre alig alkalmasak, mert a szerves anyag gyors lebomlása miatt csak kevés és nyers humusz képződik, és a sok csapadék bemossa a növények számára szükséges tápanyagokat a talaj mélyébe, a talaj felszínén csak az alig oldódó vas- és alumínium-hidroxidok maradnak, ennek köszönhetik a színüket.

Tundratalaj: zonális talajtípus a sarkkörüi övben, a tundra gyér növényzete alatt képződik; a vékony, hiányos szerkezetű, humuszban nagyon szegény talajnak nyáron is csak a felső része enged fel, így a fagyott altalaj nem képes átengedni a hóolvadékot, emiatt a talaj vizenyős, tőzezes.

Váztalajok: azonális, főleg mállás során keletkezett talajok, amelyeknek rossz a tápanyag- és vízforgalma, ezért azokon a növényzet megtelepedésére alig van lehetőség.

Zonális talajok: azok a talajok, amelyek jellemzői tükrözik valamely földrajzi öv vagy terület sajátosságait (éghajlatát, természetes növényzetét), azokhoz igazodnak (pl. mezősegi talaj, podzol).

Földrajzi övezetesség

Állandóan fagyos éghajlat: a hideg övezet sarkvidéki övének éghajlata, amelyet a keleties (sarki) szelek alakítanak. Egyetlen évszaka a zord tél, egyik hónap középhőmérséklete sem emelkedik 0 °C fölé, az évi középhőmérséklet igen alacsony (-50 – -10 °C), viszont az évi közepes hőingás igen nagy (25–55 °C), több hónapos nappalok és éjszakák váltják egymást, a napi hőingás igen kicsi. Évente 200–300 mm csapadék hullik hó formájában.

Átmeneti öv: a forró övezetnek a passzátszél-rendszer leszálló és felszálló ága hatása alatt álló öv, ahol egy csapadékos és egy száraz évszak váltja egymást; szavannaéghajlat és szavannanövényzet jellemzi, amely területén vadgazdálkodást folytatnak; az erdős szavanna alatt vörösföldek, a térítő felé a csapadék csökkenésével sárgaföldek fejlődnek, amelyek csak ugaryló földművelésre alkalmasak; a füves szavannák alatt fekete szavannatalaj van, amelyen ültetvényes gazdálkodást (cukornád, gyapot, földimogyoró, köles, kávé termesztése) folytatnak; folyói ingadozó vízjárásúak; a mállás és az aprózódás felváltva formálja a felszínt.

Babérlombú erdő: a bő csapadékú, nagy nedvességű monszun terület természetes növénytakarója; bőrnemű, örökzöld levélzetű, ritkás lombú fák alkotta erdő; Ázsiában és Észak-Amerikában babér- és tölgyfajok, liliom- és tulipánfák, kámforfa, fikuszok, mocsári ciprus, Ausztráliában és Dél-Amerikában araukária fenyő a jellemző fajai.

Éghajlati övezetesség: az éghajlatok övezetes elrendeződése a szárazföldeken, aminek alapját a szoláris övezetesség adja, de a földrészek és a tengerek szabálytalan elrendeződése, a szárazföldek domborzata, a szélrendszerek és a tengeráramlások miatt határai nem esnek egybe a nevezetes szélességi körökkel, és nem mindenhol párhuzamosak a szélességi körökkel.

Egyenlítői éghajlat: a forró övezet egyenlítői övének éghajlata, amely területe egész évben a felszálló légmozgás (a passzátszél-rendszer felszálló ága) uralma alatt van. Egyetlen évszak van (nyár), amely állandóan forró, fülledt és nagyon csapadékos; az évi középhőmérséklet magas (25–27 °C), az évi hőingás nagyon kicsi (2–3 °C), a napi hőingás jelentősebb (10–12 °C); az évi csapadékmennyiség nagyon sok, 1800–3000 mm, de a 4000 mm-t is elérheti a hőmérsékleti egyenlítő mentén, minden nap, szinte menetrend szerint esik.

Egyenlítői öv: a forró övezetnek egész évben a passzátszél-rendszer felszálló ága hatása alatt álló öve, ahol csaknem minden nap esik az eső; az Egyenlítő mentén kb. a 10° szélességi körökig terjed. Egyenlítői éghajlat van. Folyói bővizűek, egyenletes vízjárásúak; a felszínen erős és gyors a mállás; a sok csapadék kimossa a talaj tápanyagait, le is hordja a talajt, így azok gyenge termőképességű vörösföldek; növényzete az esőerdő, amelynek területét és fajgazdagságát a kíméletlen erdőirtás rohamosan csökkenti; az erdő helyén hagyományosan vándorló-égető vagy ültetvényes gazdálkodást (kakaó, banán, olajpálma, kókuszpálma, kaucsukfa termesztése) folytatnak.

Erdőhatár: az összefüggő erdőterületek határa; a függőleges növényzeti övezetességben a hegyi tajga és a magashegyi tundra határán, a vízszintes övezetességben a hideg mérsékelt öv és a sarkköri öv közötti átmenet területén húzódik.

Esőerdő (trópusi őserdő): az egyenlítői öv természetes növénytakarója, örökzöld, 5–7 szintű erdő, fényes, kopasz lombú, szabad rügyű fákkal; jellegzetes fajai: ébenfa, mahagóni, mimózák, pálmák, a lombkoronaszintekben fán lakó és liánnövények; korhadéklakók.

Fahatár: a magányos fák utolsó előfordulási határvonala; a függőleges földrajzi övezetességben a törpecserjék és a sziklahavas határán, a vízszintes övezetességben a sarkkörü övben, annak hideg mérsékelt öv felőli szélén húzódik.

Forró övezet: a térítőkörok között elhelyezkedő földrajzi övezet, amely a passzátszélrendszer uralma alatt áll; az évi középhőmérséklet 20 °C felett van, az évi közepes hőingás kicsi, a napi jóval nagyobb; a csapadék eloszlása alapján három övre: egyenlítői, átmeneti és térítői övre, valamint monszun vidékre tagolódnak.

Forró övezeti monszun éghajlat: a forró övezeti monszun vidék éghajlata, a kontinensek keleti oldalán jellemző. A hőmérsékleti egyenlítő évszakos eltolódása miatt a passzátszél irányának módosulásával keletkezik, télen a keleties passzát (téli monszun), nyáron az eltérített passzát (nyári monszun) hatása alatt áll; három évszak váltakozik: a 4–5 hónapos tél közepesen meleg és száraz, a tavasz (az esőzések előtti évszak) rövid, forró és nagyon száraz, a nyár is 4–5 hónapig tart, ez az esőzések időszaka (havonta 400–600 mm eső), nagyon meleg és fülledt; az évi középhőmérséklet magas (21–28 °C), az évi közepes hőingás kicsi (5–8 °C), az évi csapadékmennyiség sok (1500–2000 mm).

Forró övezeti sivatagi éghajlat: a forró övezet térítői övének éghajlata, az é. sz. és a d. sz. 20–30° között, a térítőkörok mentén jellemző, ahol az év nagy részében a passzátszélrendszer leszálló ága alakítja az időjárást. A nappali felmelegedés itt a legnagyobb a Földön, az éjszakák viszont hidegek, igen nagy a napi hőingás (25–30 °C), az évi közepes hőingás viszonylag kicsi (10–18° C), az évi középhőmérséklet 21–28 °C, az évi csapadékmennyiség 250 mm-nél kevesebb és kiszámíthatatlan; két évszak van, mindkettő száraz, de a tél meleg, a nyár pedig forró.

Földrajzi övezetesség: az egész Földet átfogó komplex rendszer, a természetföldrajzi jellemzők (az éghajlat, a természetes élővilág, a vízjárás, a talaj, a felszínformálódás), a társadalom-földrajzi jellemzők (a társadalmi-gazdasági élet jellegzetességei) és a környezeti jellemzők együttes, övszerű elrendeződése a Földön.

Függőleges földrajzi övezetesség: a földrajzi övezetességi rendszer érvényesülése a hegységek területén a tengerszint feletti magasság szerint.

Füves puszta (füves mezőség): általában szárazabb területeken előforduló fűfélékkel borított felszín, amelyet a mérsékelt övezetben prérinek (Észak-Amerikában), sztyeppnek (Ázsiában) vagy pampának (Dél-Amerikában), a forró övezetben pedig szavannának neveznek. A fűfélék gyökérzetének fontos szerepe van a talaj megkötésében.

Havasi legelő: a függőleges növényzeti övezetességben a fahatár és a sziklahavas között húzódik, törpe növényű fűfélék alkotják.

Hideg mérsékelt öv: a mérsékelt övezet hideg övezeti peremén fekvő öv, amely csak az északi félgömbön alakult ki; tajga éghajlata van, ahol a párolgás csekély; természetes növénytakarója a tajga, amelyben erdőgazdálkodás és prêmesállat-tenyésztés folyik, szegényes aljnövényzete átengedi a csapadékvizet, ezért alatta kilúgozott, szürke podzol alakult ki; időszakosan váltakozva a fagyaprózódás, a tömegmozgások és a folyóvíz formálja a felszínt.

Hideg övezet: a sarkkörökön belül fekvő terület, amely a keleties szelek hatása alatt áll; középhőmérséklete egész évben nagyon alacsony (0 °C alatt), a csapadék kevés hó formájában esik; az övezeten belül két öv van: a sarkkörü és a sarkvidéki öv.

Hóhatár: az a tengerszint feletti magasság, ami fölött, vagy az a földrajzi szélesség (a sarkkörü és a sarkvidéki öv határvonala), amin túl egész évben megmarad a hó az adott területen.

Keménylombú erdő: a mediterrán terület természetes növénytakarója; örökzöld erdő, bőrnemű, szilárdító szövetekben gazdag, gyakran szőrös levelű, alig védett rügyű fákból és cserjékből álló vegetáció; jellegzetes alkotói: magyaltölgy, paratölgy, mandulafenyő, aleppói fenyő, feketefenyő, cédrus, ciprus, jegenyenyár, nagy illóolaj tartalmú cserjék (pl. rododendron, oleander).

Lombos erdő: a valódi mérsékelt öv óceáni és mérsékelt szárazföldi területének természetes növénytakarója, lombhullató fák és cserjék társulása (bükkösök, tölgyesek, ligeterdők), lombja a hideg okozta vízhiány miatt hullik le.

Mediterrán éghajlat: a meleg mérsékelt öv mediterrán területének éghajlata a földrészek nyugati oldalán. Ősztől tavaszig a nyugatias szelek alakítják, a magukkal sodort ciklonokkal sok csapadékot hoznak, nyáron a passzátszél-rendszer leszálló ága a forró övezetből ide tolódik és forró, száraz időjárást okoz; az évi csapadékmennyiség elérheti az 1000 mm-t; az évi középhőmérséklet 10–20 °C, az évi közepes hőingás közepes (15–20 °C). Négy évszak váltakozik: tavasszal egyre emelkedik a hőmérséklet és szárazság van, a nyár hosszú, napfényes, forró (középhőmérséklet 22–23 °C) és száraz, ősszel egyre csökken a hőmérséklet és kevés csapadék hullik, a tél pedig rövid, enyhe (középhőmérséklet 6–7 °C) és csapadékos.

Mediterrán terület: a mérsékelt övezet meleg mérsékelt övének területe a szárazföldek nyugati peremén; mediterrán éghajlatát a passzát és a nyugatias szélrendszer évszakosan váltakozva alakítják; barna és a szürke erdőtalaján egykor keménylombú erdők díszlettek, melyeket mára csaknem teljesen kiirtottak; helyüket örökzöld, tüskés bozót (macchia) foglalta el; aromás, olajos termékek és levelek (pl. olajfa, vörös tölgy, szentjánoskenyérfa, szamócafa, rekettye, pisztácia, boróka, benge, mirtusz, jázmin, levendula, rozmaring) jellemzik; a másodlagos növényzeten juhot, kecskét legeltetnek; a felszínformálás évszakosan eltérő: hol az aprózódás, hol pedig a csapadék és folyóvíz hatása jelentősebb; földet művelni csak öntözéssel lehet, jellegzetes mediterrán vegyesgazdálkodás (olajfa, szőlő, narancs, citrom, búza, szelídgesztenye, paratölgy termesztése) alakult ki.

Meleg mérsékelt öv: a mérsékelt övezet forró övezet felüli peremén fekvő öv, mindkét félgömbön a 30–45° szélességek között alakult ki; földrajzi jellemzői a földrészek keleti és nyugati felén különbözőek, ennek megfelelően mediterrán és monszun területre tagolódnak.

Mérsékelt szárazföldi terület: a mérsékelt övezet valódi mérsékelt övének belül a kontinensek nyugati felén, az óceáni területek mellett található; a nedves kontinentális éghajlaton a folyók vízjárása ingadozó; a többnyire kilúgozott barna erdőtalajon a lombhullató erdő a természetes növénytakaró, amelyen többnyire szántóföldek húzódnak, amelyek vegyes mezőgazdálkodásra (búza, kukorica, cukorrépa, zöldségfélék termesztése) adnak lehetőséget; a legeltető állattartással szarvasmarhát és juhot nevelnek; a mállás, az aprózódás, a csapadék és a folyóvizek egyaránt formálják a felszínt.

Mérsékelt övezet: a térítő és a sarkkörök között elhelyezkedő földrajzi övezet (a 30–60° szélességi körök közötti területsáv), amely a nyugati szelek uralma alatt áll; négy évszak váltogatja szabályosan egymást, az évi középhőmérséklet tág határok között változik, az évi hőingás és a csapadék mennyisége erősen függ attól, hogy milyen távolságra van egy terület az uralkodó légáramlás irányából eső tengertől; hőmérsékleti alapon három övét különítik el: a meleg mérsékelt, a valódi mérsékelt és a hideg mérsékelt öv.

Mérsékelt övezeti monszunéghajlat: a meleg mérsékelt öv monszunterületének éghajlata, amit a tenger és a szárazföld eltérő felmelegedése miatt kialakuló trópuson kívüli monszun szélrendszer alakít ki. A nyári monszun az óceán felől a szárazföld felé fúj, így bőséges csapadékot szállít, a téli monszun a szárazföld felől fúj, ezért száraz időjárást okoz; az évi csapadékmennyiség sok (1000–1500 mm); az évi középhőmérséklet magas (10–20 °C), az évi közepes hőingás nagy (5–25 °C), a napi hőingás évszakonként különböző (nyáron nagy, télen kicsi); négy évszak váltakozik: a nyár meleg és nagyon csapadékos, a tél hideg és száraz, a néhány hetes tavasz és ősz pedig átmeneti jellegű.

Mérsékelt övezeti sivatagi éghajlat: a valódi mérsékelt öv szélsőségesen szárazföldi területének éghajlata, ami az uralkodó légáramlás irányából eső tengerektől való nagy távolság és a domborzati zártság (magas hegységekkel körülvéve) miatt alakul ki. Négy száraz évszak váltakozik: az átmeneti évszakok nagyon rövidek, a tavasz enyhe, az ősz pedig hűvös, a nyár forró, a tél hideg, gyakori a kemény fagy. Az évi középhőmérséklet 0–15 °C, az évi és a napi hőingás igen nagy (25–50 °C közötti), évente rendszerint 200 mm-nél kevesebb csapadék hullik.

Monszunerdő (dzsungel): a monszunvidék természetes növénytakarója. Lombhullató erdő, ahol a fák a meleg, csapadékos évszakban van lombosítva, a száraz évszakban viszont részlegesen lehullatják a leveleiket; gyepszintjük gazdag, de kevés fajtából áll. Jellegzetes fái a tikfa, szantálfa, kámforfa és lakkfa, Ausztráliában az eukaliptuszok; a fák között bambuszok, a fákon fán lakó növények élnek.

Monszunterület: a mérsékelt övezet meleg mérsékelt övének területe a szárazföldek keleti oldalán. Mérsékelt övezeti monszunéghajlatát a tengervíz és a szárazföld eltérő felmelegedése miatt kialakuló monszunszél-rendszer évszakosan változó irányú szelei alakítják; folyói ingadozó vízjárásúak, nyáron áradnak, ami lehetővé teszi az árasztásos rizstermesztést; természetes növényzete az örökzöld babérlombú erdő, talajai a sárga-, a szárazabb területeken a vörösföldek; nyáron a mállás, télen az aprózódás formálja a felszínt.

Monzunvidék: a forró övezetben a szárazföldek keleti oldalán helyezkedik el; a három évszagos forró övezeti monszunéghajlaton télen alacsony a folyók vízállása, de nyáron hatalmas árvizek vannak; a terület árasztásos rizs-, illetve tea- és cukornádtermesztésre kiválóan alkalmas; a bivalyt és a szarvasmarhát elsősorban igavonó állatnak tartják; télen és tavasszal az aprózódás és a szél, nyáron a mállás és a víz végzi a felszín formálását; talaja az erősen kilúgozott, tápanyagokban szegény vörösföld; természetes növénytakarója a monszunerdő (amit Dél-Ázsiában dzsungelnek neveznek).

Nedves kontinentális éghajlat: a valódi mérsékelt öv mérsékelt szárazföldi területének éghajlata. A párával telt nyugatias szelek uralma alatt áll, de hatása kelet felé mérséklődik. Négy évszak váltakozik: a tavasz egyre emelkedő hőmérsékletű, száraz, az ősz egyre csökkenő hőmérsékletű és enyhén csapadékos, a nyár meleg és az eleje csapadékos, télen hideg van és kevés csapadék hullik. Évi középhőmérséklet 0–15 °C, az évi közepes hőingás közepes (10–20 °C), az évi csapadék mennyisége 500–800 mm.

Óceáni éghajlat: a valódi mérsékelt öv óceáni területének éghajlata a kontinensek nyugati partjain alakult ki. A nyugatias szelek az óceán felől egész évben párával teli légtömegeket szállítanak, ezért itt mind a négy évszak szeles, borult és csapadékos; évi csapadékmennyisége 800–1000 mm közötti, hó ritkán hullik; a hőmérséklet kiegyenlített, a tél enyhe, a nyár hűvös, az évi hőingás kicsi (5–12 °C).

Óceáni terület: a mérsékelt övezet valódi mérsékelt övének a nyugati tengerparthoz közel eső területein helyezkedik el; a kiegyenlített óceáni éghajlaton a folyók vízjárása egyenletes, sok a láp; elsősorban a mállás a felszínformáló erő; a bőséges csapadék miatt egykor zárt lombhullató erdők alakultak ki, de mára nagy részét legelők foglalják; a nedves legelőket rét- és legelőgazdálkodás hasznosítja (szarvasmarha és juh); az erdők alatt erősen kilúgozott barna erdőtalaj fejlődött, amelyen szántóföldi növények (rozs, burgonya, zöldségfélék, takarmánynövények) termesztése folyik.

Övezet: a földrajzi övezetességi rendszer legnagyobb kategóriája; széles sáv, amely az Egyenlítővel csaknem párhuzamosan, általában megszakítás nélkül futja körbe a Földet a szárazföldeken. Egy forró, két mérsékelt és két hideg övezet van.

Öv: a földrajzi övezetességi rendszer középső kategóriája; az övezeteken belüli keskenyebb sáv, amely az Egyenlítővel csaknem párhuzamosan, általában megszakítás nélkül futja körbe a Földet a szárazföldeken.

Sarkköri öv: a hideg övezet mérsékelt övezettel való határán, a sarkkörök környékén kialakult öv; a tundra éghajlaton a főként mohák, zuzmók és törpefák alkotta tundra a természetes növénytakaró; állandóan nedves a felszín, a folyóvizek is panganak; nyáron csak a talaj vékony felső rétege enged föl, alatta állandóan fagyott jeges altalaj van, télen a fagyaprózódás, nyáron a tömegmozgások formálják a felszínt; a vándorló állattenyésztés is igazodik a természeti feltételek évszagos váltakozásához.

Sarkvidéki öv: a hideg övezet pólusok környéki területein jellemző öv; egyetlen évszaka a zord tél, amelynek során egyetlen hónap középhőmérséklete sem emelkedik 0°C fölé, ezért állandóan fagyos éghajlata van; nincs sem összefüggő növényzet, sem talajtakaró, a felszín jégtakaró borítja; legfeljebb a fagyaprózódás formálja a felszínét.

Szárazföldi terület: a mérsékelt övezet valódi mérsékelt övében belül a kontinensek belsejét foglalja el. Befelé haladva egyre szélsőségesebb száraz kontinentális éghajlata, a folyók vízjárása is egyre ingadozóbb; a zárt erdőt előbb erdős pusztá, majd füves pusztá váltja fel; talaja az igen jó minőségű feketeföld (mezőségi talaj), mert a csapadékszegénység miatt a tápanyagok nem mosódnak ki belőle. Jó feltételeket kínál a vegyes mezőgazdálkodásnak (búza, kukorica, napraforgó, gyümölcsök termesztése); az aprózódás és a mállás együtt, egymást váltva formálja a felszínét.

Száraz kontinentális éghajlat: a valódi mérsékelt öv szárazföldi területének éghajlata, amelyet a nyugatias szelek alakítanak. Az évi középhőmérséklet 0–15 °C, az évi közepes hőingás 20–45 °C közötti, az évi csapadék mennyisége 300–500 mm. Négy évszak jellemző: a tavasz egyre emelkedő hőmérsékletű, száraz, az őszt pedig egyre csökkenő hőmérsékletű és enyhén csapadékos, a nyár meleg és az eleje csapadékos, a tél hideg és kevés csapadék hullik.

Szavanna: az átmeneti öv természetes növénytakarója, magas füves, gyepes növényzet (pázsitfűfélék); puszták f csoportokkal váltakoznak, amelyek lombja a száraz évszakban (nyáron) lehullik; az esőerdők mentén erdős, a térítő körök felé közeledve hosszú-, majd rövidfűvű szavanna váltja egymást.

Szavannaéghajlat: a forró övezet átmeneti övének éghajlata, az é.sz. és a d.sz. 10°–20° között alakul ki. Területe a passzátszél-rendszer hatása alatt áll, leszálló és felszálló ágának évszakai eltolódásai miatt egy száraz és egy csapadékos évszak váltakozik; a tél igen meleg és száraz, a nyár forró és csapadékos, az Egyenlítőtől távolodva a száraz évszak fokozatosan hosszabbodik, az évi csapadék mennyisége 1500 mm-ről 500 mm alá csökken; az évi középhőmérséklet 21–28 °C, az évi közepes hőingás igen kicsi (3–10 °C), a napi hőingás a csapadékos évszakban kicsi, a száraz évszakban nagy (15–20 °C is lehet).

Szélsőségesen szárazföldi terület: a mérsékelt övezet valódi mérsékelt övében a szárazföldek belsejében (vagy a tengerparthoz közeli, ám hegyekkel közbezárt medencékben) fekvő területet sivatagok, félsivatagok uralják; mérsékelt övezeti sivatagi éghajlata van; az évi közepes hőingás igen nagy, a folyók vízjárása is szeszélyes; főként az aprózódás, a szélrózió és a tömegmozgások formálják a felszínét; nincs összefüggő növényzet, csak sótűrő és szárazságot elviselő gyér cserjék tengődnek a sivatagi vártalajokon; legfeljebb legeltető állattenyésztésre (teve, jak, juh, kecske, ló) alkalmas; növénytermesztés csak öntözéssel az oázisokban lehetséges (rizs, gyapot).

Sziklahavas: a függőleges növényzeti övezetesség egyik eleme a havasi legelő és az örök hóval borított területek között.

Szoláris éghajlati övezetesség: a napsugarak hajlásszöge következtében az éghajlatok övezetes elrendeződése a szárazföldeken. Övezetei a térítők között a szoláris forró övezet, ami a legtöbb napsugárzást kapja; a térítők és sarkkörök között a szoláris mérsékelt övezet, ahol a napsugarak beesési szöge soha nem éri el a 90°-ot, de mindennap felkel és lenyugszik a Nap; és a sarkkör és a sarkpont között a szoláris hideg övezet, ahol a Nap az év során legalább egyszer nem kel fel és nem nyugszik le.

Tajga: a hideg mérsékelt öv nagyterjedésű, túlevelű erdősége. Jellegzetes fajai: lucfenyő, erdei fenyő, jegenyefenyő, vörösfenyő, tamariszkusz; nyír, rezgőnyár; amelyek alatt csenevész cserjék (pl. áfonya), valamint mohák és zuzmók élnek.

Tajgaéghajlat: a mérsékelt övezet hideg mérsékelt övének éghajlata, amely a nyugatias szelek uralma alatt áll. Négy évszak váltakozik: a tavasz és az ősz csak néhány hét és átmeneti időjárása van, a nyár hűvös és csapadékos, a 6–9 hónapig tartó tél zord, kevés csapadék hullik. Az évi középhőmérséklet alacsony (-15–0° C), az évi közepes hőingás óriási (20–70 °C), az évi csapadékmennyiség kevés (200–600 mm), nagy része hó.

Térítői öv: a forró övezetnek egész évben a passzátszél-rendszer leszálló ága hatása alatt álló öve, ahol nagyon kevés csapadék hullik (az évi csapadékmennyiség 250 mm alatti); a térítőkörök mentén, az é.sz. és a d.sz. 20–30°-a között húzódik; területén a legnagyobb a Földön a nappali felmelegedés, de igen nagy a napi hőingás; a nagy szárazság miatt nincs összefüggő növénytakarója, vízfolyásai időszakosak; mállás hiányában csak váztagok alakulnak ki, az aprózódás és a szél a fő felszínformáló erő; állandó élet csak az oázisokban van; a vándorló legeltetés (teve, kecske, juh) követi az életfeltételek évszakos váltakozását; az oázisgazdálkodással datolyát, búzát, kölest, gyapotot, gyümölcs- és zöldségféléket termesztnek.

Terület: a földrajzi övezetességi rendszer legkisebb kategóriája az öveken belül, amely általában foltszerűen helyezkedik el, akár merőlegesen is húzódhat a szélességi körökre. A mérsékelt övezet valódi mérsékelt övében található: óceáni, mérsékelt szárazföldi, szárazföldi és szélsőségesen szárazföldi terület; a meleg mérsékelt övében pedig a mediterrán és a monszunterület.

Tundraéghajlat: a hideg övezet sarkkörü övének éghajlata, amelyet a keleties (sarki) szelek alakítanak. Két évszak váltakozik: a 9–10 hónapig tartó hosszú, kemény telet rövid, hideg és viszonylag csapadékos nyár követi. Évi középhőmérséklet igen alacsony (-20–0 °C), így a talaj mélye még nyáron is fagyott marad, az évi közepes hőingás igen nagy (8–45 °C), az éves csapadékmennyiség 400 mm-nél kevesebb.

Valódi mérsékelt öv: a mérsékelt övezet középső része, a meleg mérsékelt és a hideg mérsékelt öv között, kb. a 40–60° szélességek között fekszik; éghajlatát a nyugatias szelek szállította ciklonok határozzák meg, amelyek hatása nyugatról kelet felé gyengül, ezért az övön belül az éghajlatok jellemzőit a szárazulatok nyugati oldalán elhelyezkedő óceántól való távolság határozza meg, ennek megfelelően óceáni, mérsékelt szárazföldi, szárazföldi és szélsőségesen szárazföldi területekre tagolódik.

Valódi éghajlati övezetek: a forró, a mérsékelt és a hideg éghajlati övezetek; alapjukat a szoláris övezetek adják, de a földrészek és a tengerek szabálytalan elrendeződése, a szárazföldek domborzata, a szélrendszerek és a tengeráramlások miatt határai nem esnek egybe a nevezetes szélességi körökkel, nem mindenhol párhuzamosak a szélességi körökkel.

Vidék: a földrajzi övezetességi rendszer legkisebb, a területtel azonos rangú kategóriája; olyan meghatározatlan nagyságú terület, amelyet bizonyos szempontból (fekvés, domborzat, növényzet, lakosság, gazdasági élet stb.) sajátos jellegénél fogva egységesnek tekintenek.

Vízszintes földrajzi övezetesség: a földrajzi övezetességi rendszer érvényesülése a Föld felszínén az Egyenlítőtől való távolság szerint, aminek oka a napsugárzás változó hajlásszöge a Föld gömb alakja miatt.

Népeség, település, államforma

Agglomeráció (településhalmaz): települések együttese, amelyben a környezetéből kiemelkedően fejlett várost és a körülötte fekvő településeket intenzív kapcsolat köti össze a gazdasági és társadalmi élet számos területén, és ahol a központi város körül népességtömörülés alakult ki.

Aktív kereső: a népesség kereső tevékenységet folytató, keresettel, jövedelemmel rendelkező, főállású munkaviszony keretében alkalmazásban álló, az adott időpontban ténylegesen dolgozó, illetve munka- vagy tagsági viszonyban álló tagja.

Állam:

- földrajzi értelemben: egy földrajzi terület felett hatalommal bíró, önálló jogrenddel (alaptörvénnyel, alkotmánnyal) rendelkező, nemzetközileg elismert, független politikai egység, amelynek területét államhatár választja el a körülötte lévőktől;
- közigazgatási értelemben: a hatalmat gyakorló intézmények (pl. kormány, minisztériumok, önkormányzatok) összessége, amelyek gyakorolják a közügyeket, felelősek egy ország társadalmának és gazdaságának összehangolt fejlődéséért.

Államforma:

- (1) egy ország irányításának szervezeti felépítése, amely meghatározza a hatalomgyakorlás módját (hogyan és ki vezeti);
- (2) a hatalom gyakorlásának jellege, az államfő hatalmának eredetét, legitimitását, jogállását írja le.

Alapvetően kétféle államforma van: 1. monarchia (az államfő vagy a kormányzó az uralkodó), 2. köztársaság (ahol az államfő legtöbb esetben a köztársasági elnök tisztségét viseli).

Állampolgár: az a személy, aki jogilag egy bizonyos állam tagja, akit az állam jogokkal és kötelezettségekkel ruház fel.

Alvóváros: nagyváros közelében épült városrész nagyságú lakótelep vagy előváros, amely döntően a nagyvárosban dolgozó népesség lakóhelyéül szolgál, ahol csak szabad- és pihenőidejét tölti.

Analfabetizmus: az írás, az olvasás és a számtani alpműveletek végzési képességének hiánya a népesség tanköteles koron túli csoportjában. Fajtái: elsődleges: nem tanulta meg; másodlagos: megtanulta, de elfelejtette; fél: csak nagyon kicsit tud írni, olvasni, számolni; funkcionális: gyengén tud (pl. betűz), de nem tudja értelmezni, használni.

Belső vándorlás: a munkaerő országon belüli állandó vagy ideiglenes lakóhely-változtatása munkavállalás céljából.

Bennszülött: ahhoz a néphez, népcsoporthoz tartozó személy, amelynek tagjai egy terület, ország vagy földrész őslakói, tehát őkiek földjén élnek.

Bevándorló: valamely idegen ország területére politikai üldöztetés, nemzetiségi elnyomás, családegyesítés vagy munkavállalás miatt áttelepülő személy.

Bolygóváros:

- (1) az agglomeráción belül a központi település környezetében kialakuló városrész, ahol különböző munkahelyek vannak;
- (2) a nagyváros közelében kialakított, azt tehermentesítő település, amelyet nem csupán lakóhelyül hoznak létre, hanem viszonylag önálló településként is.

Csoportos település: a lakóépületek száma szerinti településkategória, több házból álló, csoportos település (pl. falu, város), ahol a lakóhely- és a gazdasági telephelyegységek térben érintkeznek egymással.

Eltartott: a népességnek az a tagja, akinek nincs keresete, más magánszemély (pl. szülő, házastárs, élettárs) vagy valamely intézmény (pl. szociális intézmény, állam) biztosítja a megélhetését.

Emberfajta (nagyrasz): az emberi fajon belül az egyes külső, embertani tulajdonságok alapján megkülönböztethető rendszertani alcsoport. Négy emberfajta (europid, negrid, mongolid, ausztrolid) ismer el a tudomány, amelyeken belül még több rassz és alrasz is elkülöníthető.

Etnikum: egy állam területén belül kisebbségben élő, történelmileg kialakult, az összetartozás tudatával, valamint közös nyelvvel, kultúrával és hagyományokkal rendelkező emberek csoportja, akiknek nincs anyaországuk (pl. cigányok, kurdok, baszkok).

Etnikai kisebbség: egy állam területén kisebb létszámban (kisebbségben) élő, nem a többség nyelvét beszélő, kultúráját, hagyományait őrző népcsoport, amelynek nincs anyaországa.

Europid: a legváltozatosabb nagyrasz a Földön; főként Európára, Észak-Amerikára, Latin-Amerikára, Észak- és Dél-Afrikára, Óceániára, Nyugat- és Dél-Ázsiára jellemző. A világos színek jellemzik, de nagyon változatos: bőrszíne a halvány rózsaszíntől az olajbarnáig, vékony szálú haja a világosszőktől a sötétbarnáig, hajformája az egyenestől a hullámosig, szemszíne a kéktől a sötétbarnáig szinte bármilyen lehet.

Falu: a városnál általában kisebb, zárt, csoportos, lazán elhelyezkedő épületekből álló, földszintes beépítésű, állandóan lakott település, amely nem rendelkezik központi funkciókkal, és lakói jobbra mezőgazdasággal foglalkoznak, vagy eredetileg azzal foglalkoztak.

Farm:

- (1) településföldrajzi értelemben: a szórványtelepülés egyik típusa az angolszász országokban; földbirtok a rajta lévő épületekkel, berendezésekkel együtt;
- (2) gazdasági értelemben: mezőgazdasági árutermeléssel foglalkozó, gépesített, általában speciális termelésű és piacra dolgozó, jó infrastruktúrájú árutermelő gazdaság, ahol a lakóépület és a gazdasági épületek egymástól elkülönítve helyezkednek el.

Fiatalodó társadalom: elsősorban a fejletlen gazdaságú országokra jellemző társadalom, amelyben a népesség életkor szerinti megoszlása eltolódott a fiatalabb korosztály irányába; nagyon magas a születési arányszám, a fiatal korcsoportok a teljes népesség 45–50%-át adják, a munkaképes korosztály aránya zsugorodik; ugyanakkor magas a halálozási arányszám is, az átlagos élettartam alacsony.

Foglalkozási átrétegződés: a munkaerő arányának fokozatos megváltozása az egyes gazdasági ágazatok, szektorok között. Szakaszai: 1. a mezőgazdasági munkaerő az iparba áramlik (iparosodás); 2. a munkaerő a mezőgazdaságból az iparon kívül a szolgáltatási ágazatba is átvándorol; 3. az iparból felszabaduló munkaerő a szolgáltatási ágazatba áramlik, 4. már csak az iparból történik átáramlás a szolgáltatásokba (posztindusztriális fejlődés), végül egyre inkább csak a terciér szektoron belül mennek végbe átrendeződések, és kialakul a kvaterner szektor.

Foglalkozási szerkezet: a népesség aktív kereső tagjainak megoszlása a gazdasági ágazatok (mezőgazdaság, ipar, szolgáltatás) vagy szektorok (primer, szekunder, terciér, kvaterner) között egy adott területen; az országok gazdasági fejlettségének egyik sajátos mutatója.

Fogyó társadalom: olyan társadalom, amelyben csökken a lélekszám az öregedő korszerkezet és a kivándorlás következtében.

Globális város (global city):

- (1) világváros, a globális világgazdaság irányítóközpontja, ahol a legnagyobb világcégek és a pénzügyi központok tömörülnek (pl. New York, Tokió, London).
- (2) a legfejlettebb országok irányítóközpontja (New York, Los Angeles, Tokió, Oszaka, Párizs, London).
- (3) a globális gazdaság irányítóközpontja; központi szerepet tölt be a világgazdaság irányításának szervezésében; a pénzügyi szervezetek és a vezető gazdasági szektorok, a hagyományos gyáripari termelést felváltó speciális szolgáltatások elsődleges célterülete, az innovatív termelés kiemelt színtere, valamint a termelés és az innováció piaca is.

Halmazfalu: szabálytalan alaprajzú településalakrajzi csoport, amely spontán alakult ki; házak és szabálytalan alakú telkek rendszertelen halmaza, amelyek között a közlekedési útvonalak egy része idővel utcává formálódott.

Hídváros: gazdasági, kereskedelmi központ, amely főközlekedési útvonal és folyó találkozásánál, átkelőhelyen fejlődött ki (pl. Szeged, Budapest, Pozsony, Újvidék).

Hontalan:

- (1) nemzetközi jogi értelemben: olyan személy, akinek nincs állampolgársága (akit saját joga szerint egyetlen állam sem ismer el állampolgárának);
- (2) köznapi értelemben: otthontalan személy, akinek nincs lakóhelye, a közterületeken él.

Hungarikum:

- (1) a magyarságra jellemző, kiemelkedő érték, amelyet külföldön és belföldön egyaránt a magyarság eredményeként tartanak számon;

- (2) olyan tárgy, eszme, fogalom, amit különlegessége, egyedisége és minősége miatt a Hungarikum Bizottság a törvény erejénél fogva azzá minősített.

Ideiglenes település: csak egy bizonyos idejű használatra létrehozott település (szemben az állandó településsel) (pl. nomád település, kutatóállomás, nagy építkezésekhez kapcsolódó munkás-lakótelep).

Idénymunkás: valamely termelési időszakban (pl. a mezőgazdaságban), az év valamely időszakában (pl. az idegenfogalomban) munkát vállaló személy.

Inaktív kereső: a népesség azon kereső tevékenységet nem folytató tagja, akinek van keresete, jövedelme (pl. nyugdíjas, gyes-en lévő, munkanélküli ellátásban részesülő, ingatlanra bérbeadásából élő).

Indoeurópai nyelvcsalád: Európában a legtöbbször által beszélt nyelvek csoportja, beletartoznak a szláv (pl. orosz és lengyel), a germán (pl. német és angol), az újlatin (pl. francia, olasz és spanyol) nyelvek, valamint a kelta, a görög és az albán nyelv.

Ingázás: rövid időközönként (pl. naponként, hetenként) ismétlődő és rendszerint rövid távolságra történő utazás, ami nem jár lakóhely-változtatással, és mindig ugyanarra a helyre (pl. munkahelyre, iskolába) irányul.

Keveréknépek: különböző emberfajták keveredéséből kialakult népek (pl. az amerikai őslakos indiánok fehérekkel való keveredéséből jöttek létre a meszticek; a fehér és a feketebőrű szülőktől származó utódok a mulattok; a feketebőrű afrikaiak és az indiánok leszármazottjai pedig a zambók).

Kevert nemzetségű ország: olyan soknemzetiségű ország, amely nemzetiségeinek tényleges hovatartozása az egymással való keveredésük miatt már nem tisztázható.

Korfa: a népesség korszerkezetét és nembeli összetételét ábrázoló összetett diagram, aminek jobb oldala a nők, bal oldala a férfiak számát vagy százalékos arányát mutatja az egyes korcsoportokban.

Korszerkezet: a népesség megoszlása korcsoportok (és nemek) szerint egy adott területen.

Község: közigazgatási szempontból a településhálózat legalacsonyabb rangú alapegysége; egy (vagy több) településből és lakatlan területrészekből álló, jogilag és területileg elhatárolt, a jogszabályozás által községi jogállásúnak minősített és önálló, saját névvel ellátott államigazgatási egység.

Kulturális régió: kulturális sajátosságok (nyelv, vallás, meggyőződés, viselkedés) alapján elkülönülő földrajzi terület.

Kutatóállomás: olyan állandó vagy ideiglenes település, amelyet egy terület vagy az ott tapasztalható jelenségek tanulmányozása, kutatása céljából létesítettek.

Lakóhelyövek: a nagyváros elsősorban lakófunkciót betöltő részei. A belső lakóöv a városmagot körülvevő, lakóházakkal (régibékházakkal) sűrűn beépített terület, ahol az épületek és az infrastruktúra többsége leromlott állapotban van, ezért folyamatos felújítást és fejlesztést igényel. A külső lakóöv viszont a város külső részén (egykori falvak) a zöldövezetben helyezkedik el, lazán beépített, kertvárosi jellegű, de itt alakultak ki a nagy lakótelepek is.

Letelepedési engedély: jogi státusz; egy állam saját kritériumrendszere alapján kibocsátott engedélye egy másik ország polgára számára, ami alapján ott élhet, lakhat.

Magyarság: a magyar nemzethez tartozó, magyar nyelvet beszélő, a közös történelmi múlt következtében alapvetően azonos kultúrával rendelkező emberek csoportja (mintegy 14,5 millió fő).

Menekült:

- (1) lakóhelyéről politikai vagy társadalmi okok (pl. nemzetiségi vagy vallási megkülönböztetés, megélhetés tartós hiánya, üldözéstől való félelem, háborús helyzet) miatt többnyire ideiglenesen más országba menekülni kényszerült személy;
- (2) az a személy, aki megfelel az 1951. évi nemzetközi menekültügyi egyezmény meghatározásának;
- (3) az a személy, aki menekült státuszba került, azaz jogilag menekültté nyilvánították.

Mongolid: nagyrasz, amelybe az emberiség több mint fele tartozik. Ázsiában alakult ki, innen az utolsó jégkor idején a befagyott Bering-szoroson át jutott Amerikába. Alacsony termetű, bőrszíne sárgásbarna, haja durvaszálú és egyenes, szeme sötét; jellegzetessége a belső szemzugot takaró mongolredő.

Multikulturalizmus:

- (1) olyan nézet, amely minden társadalomban értéknek tartja, támogatja és igyekszik megőrizni a kulturális és nemzeti sokszínűséget, és elismeri a nemzetiségi, etnikai kisebbségeket (sokszor az adott területen meghatározó kultúrával szemben);
- (2) a politikában: a kulturális sokszínűség támogatása, a különböző kultúrák békés egymás mellett élésének segítése, megoldások nyújtása az egyes kultúrák, nemzetiségek közötti problémákra.

Munkahelyövek: elsősorban munkahely funkciót betöltő városszerkezeti övek a nagyvárosban. A belső munkahelyöv (city, városmag) a nagyváros központi része, a gazdasági, üzleti élet központja, itt összpontosulnak a szolgáltató intézmények (közigazgatási, oktatási, kulturális, pénzügyi intézmények, irodák), futnak össze a közlekedési utak; nappali népessége többszöröse a lakónépességének, mert a munkaerő jelentős része más városövekből naponta ingázik itteni munkahelyére. A külső munkahelyövekben gyárak, raktárak, logisztikai egységek találhatóak, amelyek között munkásnegyedek, lakótelepek épültek; mára többnyire leromlott állapotuk miatt rozsdövezetnek nevezik, a városrehabilitáció során a helyükön korszerű lakótelepek épülnek.

Munkanélküli: az az állástalan személy, aki képes és akar is dolgozni, mégsem talál munkát, nincs nyilvántartott munkahelye, munkája és keresete.

Negrid: nagyrasz, amelybe a világnépeség több mint 10%-a tartozik, eredetileg Afrikát (a Szaharától délre, majd a gyarmatosítást és rabszolgakereskedelmet követően Amerikában, Brazíliában, Közép-Amerikában terjedt el. Általában a sötét színek jellemzik: bőrszíne a barnától a barnásfeketéig terjed, durvaszálú haja barnásfekete, az enyhén fürtöstől a gypjas göndörödő hajformáig, szemszíne barna.

Nemzet: olyan emberi közösség, amelyet a tartós együttélés, a közös történelmi múlt mellett a területi, nyelvi, kulturális egység, a közös értékrend jellemez. Nem azonos egy ország, állam valamennyi állampolgárának összességével, hiszen más ország, állam területén is élhetnek a nemzet tagjai, pl. magyarok Romániában, az USA-ban stb. Számos nemzet (pl. katalán, baszk, kurd) nem rendelkezik önálló államterülettel.

Nemzetállam: olyan állam, amely népességének etnikai szempontból homogén az összetétele; olyan esetben jön létre, amikor egy állam határai egybeesnek a többséget alkotó nemzet etnikai határaival.

Nemzeti azonosságtudat (identitás): az embereknek a nemzethez való tartozási tudata, a nemzet tagjaival való azonosság érzése.

Nemzetiség (nemzeti kisebbség): egy állam területén kisebb létszámban (kisebbségben) élő, nem a többség nyelvét beszélő, kultúráját őrző népcsoport, amelynek van anyaországa.

Nemzetközi vándorlás: a népesség határokon túl nyúló, állandó (ritkábban időleges, pl. menekültek, turisták), többnyire önkéntes térbeli helyváltoztatása; az országok közötti be- és kivándorlás.

Nép: történelmileg kialakult, az összetartozás tudatával, valamint közös nyelvvel és kultúrával rendelkező emberek csoportja.

Népesedési szakaszok, népesedési ciklusok: a Föld népességszámának változása során a többitől jól elkülöníthető fázisok. I. szakasz: a születések és a halálozások aránya magas, a természetes szaporodás alacsony, a népesség száma alig nő; II. szakasz (népeségrobbanás): magas születési arány, csökkenő halálozás, növekvő élettartam; III. szakasz: tovább csökkenő halálozási arány, csökkenő születési arány, mérséklődő természetes szaporodás; IV. szakasz: a halálozási arány nem változik lényegesen, de a születések száma gyorsan csökken, ezáltal mérséklődik a természetes szaporodás.

Népeségrobbanás: a Föld népességszámának rendkívül gyors ütemű gyarapodása.

Népeségtömörülés: a népesség egy területen való koncentrációja; nagyon nagy népsűrűségű terület.

Néprajzi csoport:

- (1) az országalkotó néptől általában eltérő eredetű népek leszármazottjai, akik már teljesen beolvadtak a népességbe, de hagyományaikban, szokásaikban őrzik történelmi

múltjukat (pl. a magyarok között a kunok) a kun jó példa, de a másik kettő nem, mert tudományosan nem eldöntött, valóban más népcsoport beolvadásából erednek-e;

- (2) földrajzi okokból a többségi néptől elkülönült, saját hagyományokkal, szokásokkal rendelkező népcsoport (pl. a magyarok között a székelyek vagy a palócok).

Néprajzi táj: jellemzően egy néprajzi csoport által lakott táj (pl. a Kárpát-medencében az Őrség, Palócföld, Csallóköz, Kalotaszeg, Bácska).

Népsűrűség: átlagszám, egységnyi területen élő emberek száma; mértékegysége: fő/km².

Nyelvcsalád: alapvetően hang-, szó- és mondattani azonosságokat, másodlagosan szókincsbeli hasonlóságokat mutató, rokon származású nyelvek összessége.

Nyelvsziget: táj, ahol egy néprajzi csoport népétől elszigetelten él, de őrzi egyre sajátosabbá váló nyelvét (pl. a Kárpát-medence magyar nyelvszigetei: Zoboralja, Drávaszög, Fekete-Körös völgye).

Nyomornegyed (slum): a nagyváros elkülönülő, zsúfolt, leromlott állapotú, hiányos infrastruktúrájú része (külső része vagy belső negyede), ahol a szegény, társadalmilag kirekesztett népesség kis tömeglakásokban, bódékban egészségtelen körülmények között él általában saját törvényei szerint.

Óriásváros (megaváros, megapolis): 10 millió főt meghaladó népességű nagyváros, ahol négyzetkilométerenként átlagosan legalább 2000 ember él.

Ország: az a rendszerint összefüggő földrajzi terület, amelyet a többi ország önálló államnak ismer el; jogi kategória, amely egy földterület hovatartozását határozza meg.

Öregedő társadalom: elsősorban a fejlett gazdaságú országokra jellemző társadalom, amelyben a népesség életkor szerinti megoszlása eltolódott az idősebb korosztály irányába, amit az élveszületések számának csökkenése, az aktív népesség megfogyatkozása, az elvándorlás és a születéskor várható átlagos élettartam megnövekedése egyaránt okozhat; fő problémája, hogy az egyre kevesebb fiatal egyre kevésbé tudja pótolni a kiöregedő munkaerőt és egyre kevésbé képes gondoskodni az idős korúak megfelelő ellátásáról.

Sakktáblafalu: tudatos letelepítés során létrehozott településalakrajzi csoport, mérnöki tervezés eredményeként szabályos, sakktáblaszerű utcahálózattal; az egymást általában merőlegesen keresztező utcák szabályos és szabványos méretű telektömböket fognak össze.

Soknemzetiségű ország: olyan ország, amelynek területén több nemzetiség él, akik alapvetően egymás között házasodnak, vállalnak gyereket, így a népesség nemzetiségi hovatartozása nyomon követhető.

Szezonális település: állandó jelleggel épült, de az évnek csak egy részében használt település (pl. hegyi pásztorszállások, nyaralótelepek).

Szociális háló: Az emberek anyagi helyzetének, életminőségének fenntartására és javítására irányuló intézkedések, intézmények és szabályozó rendszerek (pl. táppénz, adókedvezmény, gyermekgondozási pótszabadság, tandíjmentesség, krízisközpont) összessége.

Szórt tanya: szórványtelepülés, a tanyás településtér alaprajz szerinti csoportja, ahol a tanyák rendszertelenül helyezkednek el.

Szórványtelepülés (magányos település): olyan állandó település, amely általában egy magányos épületből vagy néhány lakóházból és a hozzájuk csatlakozó gazdasági (többnyire mezőgazdasági) építményből áll, és infrastrukturális ellátottsága más településekről elégíthető ki (pl. tanya, farm, major, hacienda, világítótorony, bakterház).

Születéskor várható élettartam: az az átlagos életkor, amire a születő csecsemő születésekor számíthat; a halálozások átlagos időpontjából számítható ki.

Születésszabályozás: a népesség számának a születések számán keresztül történő befolyásolása különböző felvilágosító (pl. fogamzásgátlás, védekezés) és szociális (pl. anyagi támogatás, kedvezmények) intézkedésekkel.

Tanya: szórványtelepülés, városok vagy falvak külterületén vagy mezőgazdasági területen elszórtan, magányosan épült lakóház vagy lakóházak kisebb csoportja a hozzájuk tartozó gazdasági épületekkel; többnyire ideiglenes lakó- vagy gazdálkodási helyből alakult ki.

Tanyabokor (bokortanya):

- (1) szórványtelepülés, a tanyás településtér alaprajz szerinti kategóriája, ahol a tanyák csoportokba (bokrokba) rendeződtek;
- (2) szántóföldek között álló, apró házcsoport a határban;
- (3) mezőgazdaságban dolgozó lakoságnak otthont adó, csoportokba rendeződő épületekből álló szórványtelepülés, amelynek morfológiai sajátosságait a természeti adottságok és a határhasználat módja határozta meg.

Tanyasor (sortanya): szórványtelepülés, a tanyás településtér alaprajz szerinti csoportja, ahol a tanyák egymás mellett, sorban helyezkednek el; a tanyaépületek az utak mellé épültek, és mögöttük hosszú sávokban húzódnak a szántóföldek.

Társadalmi egyenlőtlenség: a társadalom egyes rétegei, illetve az ahhoz tartozó emberek közötti jelentős vagyoni, egzisztenciális különbség.

Technopolisz (technológiai park, technológiai központ): funkció szerinti településtípus, ahol összpontosulnak a high-tech ipari tevékenységek és szolgáltatások (pl. inkubátorházak, innovációs központok), a technológiai fejlesztés és a technológiatranszfer; a K+F tevékenységekhez szükséges sok magasan képzett munkaerő biztosítása miatt az ipari üzemek egyetemek és kutatóközpontok közelében jöttek létre, az eredményeket helyben hasznosítják (pl. Szilícium-völgy, Sophia-Antipolis).

Település: olyan, az ember által ideiglenesen vagy állandóan lakott hely, amely lakó- és gazdasági célú épületekből, középületekből, valamint a hozzájuk tartozó egyéb építményekből (utak, hidak, terek stb.) áll.

Természetes szaporodás: az élveszületések és a halálozások számbeli különbsége egy meghatározott időszak alatt (általában 1 évre és 1000 lakosra vonatkoztatva, mértékegysége: ‰). Ha értéke negatív, akkor természetes fogyásról beszélünk.

Uniós polgár: az a személy, aki az Európai Unió valamelyik tagállamának állampolgára; kapcsolata az integrációval csak tagállami állampolgárságából fakad, való jogi és személyes viszonya közvetett.

Urbanizáció: a városfejlődés folyamata, amely magába foglalja a városodást és a városiasodást. Szakaszai: 1. városrobbanás: a népesség a falusi térségekből a városokba vándorol, a nagyvárosok gyorsan növekednek; 2. elővárosodás (szuburbanizáció): egyre többen költöznek ki a városból a városperemi zöldövezetekbe, az agglomerációba, a városok összenőnek egymással, az elővárosok és a kisvárosok fejlődnek, a falvak modernizálódnak; 3. ellenvárosodás (dezurbanizáció): kiköltözik a lakosság a várostól távolabbi előbb a nagy-, majd az elővárosok népességszáma csökken, a falvak városiasodnak; 4. visszaköltözés (reurbanizáció): új központok alakulnak ki, a munkahelyek egyre kevésbé központosulnak, elmosódnak az életmódbeli különbségek a különböző települések lakói között.

Urbanizációs ártalmak: a városok iparosodásából és népességszámuk gyors növekedéséből származó, elsősorban az emberek egészségét veszélyeztető károsodások (levegőszennyezés, zaj, stressz stb.) összessége.

Útifalu (utcás falu): településalakrajzi csoport, amelyben az eredetileg egyetlen út két oldalán húzódnak a telkek és rajtuk a házak; a további utcák azokból a dűlőutakból jöttek létre, amelyek hátulról megközelíthetővé tették a kerteket.

Vándorlási egyenleg: az oda- és az elvándorlási arányszám különbsége, amely megmutatja, hogy egy adott terület (pl. település, megye, ország) népességszáma hány ezrelékkal nőtt vagy csökkent a vándorlás következtében valamely időtartam (pl. 1 év) alatt.

Város: A településhálózat nagyobb népességű, központi funkciókkal rendelkező, kiemelt közigazgatási jogállású, zárt beépítésű, túlnyomórészt emeletes házakból álló település, amelynek népsűrűsége meghaladja a 200 fő/km²-t, és keresőinek többsége az iparban és a harmadik szektorban dolgozik.

Városodás: az urbanizáció mennyiségi jellegű részfolyamata, amely során nő a városok száma, valamint a városi népesség aránya és gazdasági-kulturális szerepe; a fejlődő országokra jellemző.

Városiasodás: az urbanizáció minőségi jellegű részfolyamata, amely során csökken a város és a falu közötti gazdasági és infrastrukturális különbség, terjed a városi életforma és javulnak a vidéki népesség életkörülményei; a fejlett országokra jellemző.

Városklíma: a nagyvároson belül a mesterséges környezet miatt kialakuló sajátos éghajlat; jellemzi, hogy a külterületek felől a városközpont felé haladva egyre magasabb a hőmérséklet, bár ezt az egyenletes növekedést megzavarhatják ún. melegedési gócok (pl. ipartelepek).

Városövek: a városok központját gyűrűszerűen körülvevő zónák, amelyek funkcióikban és arculatukban jellegzetesen különböznek egymástól (pl. Észak-Amerikában a városközpont, a belső városöv és az elővárosi öv).

Városövezet (megalopolisz, megarégió): sokmillió fős népességű agglomerációk összenövéséből létrejövő településtömörülés, urbánus térség, főleg a tengerpartok, folyók vagy főközlekedési útvonalak mentén (pl. Japánban, az USA-ban az Atlanti-óceán partvidékén és a Nagy-tavak mentén); magas szintű közlekedési és kommunikációs kapcsolatokkal funkcionális egységgé szőtt városhalmaz, ahol 25 milliónál több ember él (p. BosWash, SanAngeles, Ruhr-vidék–Randstadt). (hibásan mamutváros)

Városrehabilitáció: a város korábban kialakult, de eredeti funkcióit már csak hiányosan betöltő, az adott kor igényeinek nem megfelelő részeinek átalakítására, fejlesztésére irányuló tevékenységsor, amelynek célja az adott terület szerepvesztésének, kedvezőtlen társadalmi folyamatainak megakadályozása és megfordítása, az adott terület társadalmi és gazdasági szempontból is fenntarthatóbb helyzetbe hozása (pl. lakóépületekre irányuló tömbrehabilitáció, településszerkezetre irányuló lakótelepépítés, lakónépesség összetételére irányuló szociális rehabilitáció).

Vásárváros:

- (1) földrajzi értelemben: a fontos közlekedési útvonalak mentén vagy találkozásánál fekvő hagyományos település, amelynek gazdasága alapvetően a tercier szektorhoz (kereskedelem és annak kiszolgáló ágai) kapcsolódik;
- (2) gazdasági-kulturális értelemben: olyan város, amelyben bizonyos időközönként rendszeresen nagy, többnyire nemzetközi vásárokat, termékbemutatókat tartanak.

Vásárvonal: eltérő jellegű tájak találkozási övezetében történelmileg kialakult vásárvárosok sorozata, amelyek a tájak eltérő típusú termékeinek cseréjét látják el.

Veddo-ausztraliid: a legkisebb lélekszámú nagyrasz; Ausztráliában, Melanéziában, Indiában, Srí Lankán és Délkelet-Ázsia szigetvilágán terjedt el. Alacsony termetű, hosszú fejű, széles orrú, sötét bőrű, barna vagy fekete szemű, sötét és hullámos hajú; erős szemöldökcsontja és testszőrzete van.

Vendégmunkás: az a külföldi állampolgár, aki az adott ország tartózkodási és munkavállalási engedélye alapján az országban ideiglenesen munkát vállal.

Világnyelvek:

- (1) a világon legelterjedtebben használt nyelvek (kínai, angol, arab, spanyol, portugál, orosz, német, japán, hindi, bengáli);

- (2) a nemzetközi kommunikációt segítő, ún. közvetítő nyelvként használt természetes, a világ minden részén írt és beszélt nyelvek (pl. angol) vagy mesterséges beszélt nyelvek (pl. eszperantó).

Világvallások: a hívők száma alapján a legelterjedtebb vallások a Földön; általában öt világvallásról szokás beszélni: kereszténység, iszlám, hinduizmus, kínai univerzizmus, buddhizmus.

Világváros: az élet minden területén (társadalmi, gazdasági, közlekedési, kulturális és politikai) jelentős, 1 millió főnél nagyobb lélekszámú város, meghatározó befolyású az egész világra vagy annak egy részére, és számos nemzetközi intézménye van (pl. London, Párizs, Budapest).

Zarándokhely: az a település, szűkebben településrész, hely vagy objektum (pl. templom, szikla, fal), amelyet hívő emberek keresnek fel, hogy a szent helyen gyakorolják vallásukat, hitükben megerősítést kapjanak, illetve turisták látogatják megismerési és tudásvágyból; a vallásos emberek számára az istennel való találkozást elősegítő közvetítő hely.

Általános gazdaság

Agyelszívás: a magas képzettségű szakemberek, tehetséges fiatalok külföldre csábítása egy másik ország vagy annak egy intézménye által a hazainál kedvezőbb munka-, fizetési és lakhatási feltételekkel.

Anyavállalat: az a vállalkozás, amely egy másik vállalkozónál (leányvállalatnál) közvetlenül vagy azon keresztül közvetetten meghatározó befolyást képes gyakorolni.

Ár: az áru értékének pénzben való kifejezése, az az összeg vagy érték, amelyet a vevő fizet egy adott termékért vagy szolgáltatásért. Magában foglalja a termék előállításának, szállításának, tárolásának stb. díját és egyéb költségeket.

Bruttó hazai termék (GDP): az országok gazdasági teljesítményét kifejező mutató; egy ország területén egy adott évben megtermelt, létrehozott, végső felhasználásra kerülő termékek és szolgáltatások piaci áron számított összértéke (pl. a magyarországi GDP-be beleszámít a győri Audi bevétele, de a MOL és az OTP külföldi bevétele nem).

Bruttó nemzeti termék (GNP): egy ország állampolgárai és jogi személyei (vállalatai) éves termelésének, nemzeti jövedelmének, teljesítményének, összes vagyongyarapódásának a mérőszáma; az országok gazdasági fejlettségét, lakosainak életszínvonalát kifejező mutató; egy adott évben létrehozott végtermékek, termelési eszközök, fogyasztási cikkek, valamint az adott időszakban teljesített anyagi és nem anyagi szolgáltatások együttes piaci összértéke, amelyet az állampolgárok, a nemzet tulajdonában lévő cégek otthon és külföldön termelnek (pl. a hazai GNP-be nem számít bele a győri Audi, de a MOL és az OTP külföldi bevételei igen).

Bruttó nemzeti jövedelem (GNI): a hazai gazdasági szereplők (háztartások, vállalatok, állam) összes elsődleges jövedelme; egy adott évben az ország állampolgárai által megkeresett összes jövedelem; a GDP-ből származtatott mutató, a hazai gazdasági szektorok által termelt, valamint a külföldről származó jövedelem összege (kivonva belőle a külföldi teljesítéseket).

Dekonjunktúra: a gazdasági helyzet kedvezőtlen alakulásának időszaka, hanyatló piaci helyzet, a gazdaság üzletmenetének romlása, stagnálása.

Duális gazdaság:

- (1) olyan gazdaság, amelynek egyik pólusán a gazdagodók, a másikon a leszakadók állnak: a külföldi érdekeltségű vállalatokkal, az ezekből élőkkel (alkalmazottjaik, a nekik beszállítók), a példájukat követőkkel, őket segítő és utánpótló hazai körökkel (hazai vállalkozók, a külföldiekkel kapcsolatba kerülő hivatalnokok) szemben a velük való kapcsolatrendszerből kimaradó hazai tömegek találhatók;
- (2) olyan gazdaság, amelynek egyik pólusán a nagyvállalatok, a másikon a kisvállalkozások vannak; az integrált termelési rendszerekkel, modern technológiával, nemzetközi méretekben termelőkkel szemben az egyéni és családi termelő és szolgáltató vállalkozásoknak kell versenyezniük.

Egyéni vállalkozás: olyan vállalkozás, amelynek beindulásához és működéséhez szükséges tőkét egy személy (vagy egy szűkebb közösség, többnyire család) biztosítja, és saját kockázatára végzi a gazdasági tevékenységét.

Egységes belső piac: az integrációs folyamat azon lényeges állomása, amikor már egységes piaci szabályok vonatkoznak a tagországokra: egységesek az árak, a vámok, azonos fizetőeszköz van forgalomban (a szervezeten belül nem különülnek el a nemzeti piacok).

Egységes támogatási rendszer: az európai uniós mezőgazdasági termelők számára a termelésüktől függetlenül nyújtott pénzügyi támogatás, aminek birtokában stabilabb a jövedelmük, megélhetésük.

Elektronikus üzlet (e-business): az üzleti tevékenység vezetékes és vezeték nélküli internetes technológián alapuló összekapcsolása a vásárlókkal, a beszállítókkal és az üzleti partnerekkel.

Életminőség: azoknak a feltételeknek és lehetőségeknek az összessége, amelyek között egy adott társadalom tagjai élnek.

Életszínvonal: valamely ország lakossága számára elérhető javak és szolgáltatások összessége, jólétének mutatója, amelyet sok tényező határoz meg (pl. a jövedelem, a foglalkoztatottság, a munkalehetőségek, a család összetétele, a népesedési viszonyok, az oktatás, a szociális ellátás és a szakképzés színvonala).

Euroövezet: azoknak az európai uniós tagállamoknak az együttese, amelyeknek országon belüli hivatalos pénzneme, fizetési eszköze az euró.

Fejlett országok: a gazdasági-társadalmi fejlettség legmagasabb szintjére jutott államok csoportja, amelyek jellemzője a politikai stabilitás és a fejlett piacgazdaság; vezető szerepet játszanak a legkorszerűbb, a legdinamikusabban fejlődő ipari és szolgáltató ágazatok, amelyek között sokféle és szoros kapcsolat van; nagy arányban foglalkoztatnak magasan képzett munkaerőt; legmagasabb egy főre jutó GDP és az életszínvonal, legjobbak az életkörülmények.

Fejlődő országok: alacsony és közepes gazdasági fejlettségű (az ún. „harmadik világhoz” tartozó) országok csoportja, amelyek gazdasága a hagyományos mezőgazdasági termelésen és az ásványi nyersanyagok kitermelésén alapszik; a fejlődés üteme lassú, a gazdasági élet ágai között alig vannak kapcsolatok; a gazdasági szerkezet egészére az a kettősség jellemző, hogy a hagyományos önfenntartásra termelő gazdaság és a modern, világpiacra termelő gazdaság egyidejűleg működik; népességszámuk általában gyorsan növekszik, politikai rendszerük ingatag, demokratikus intézményrendszerük sok esetben hiányos.

Feketepiac: a kereslet-kínálat egyensúlyának megbomlásakor kialakult, jogszabályok által tiltott piaci forma, ahol az eladók a hivatalostól eltérő áron árúsítják a termékeket.

Fogyasztás: a termelés végső célja, amelynek során az emberek különféle szükségletei kielégítődnek, miközben a létrehozott anyagi javak, szolgáltatások fel- és elhasználódnak; a lakossági fogyasztás az egyének, a közösségi fogyasztás a társadalom közös szükségleteinek kielégítését jelenti.

Fogyasztói kosár: egy átlagos jövedelmű és létszámú család által egy adott időszak (egy hónap vagy év) alatt megvásárolt fogyasztási cikkek és igénybe vett szolgáltatások mennyisége.

Fogyasztói társadalom: olyan társadalom, amelyben a minél több fogyasztási cikk megszerzése a legfőbb életcél.

Gazdasági ág: a nemzetgazdaság kategóriája, a gazdasági ágazaton belüli kisebb egység.

Gazdasági ágazat: a nemzetgazdaság legnagyobb kategóriája, a gazdasági ágak csoportja; anyagi javak és szolgáltatások előállításával összefüggő tevékenységek rendszere; legnagyobb hagyományos területei: a mezőgazdaság, az ipar és a szolgáltatás.

Gazdasági fejlettség: az adott történelmi időszakban valamely társadalom természeti, történelmi, társadalmi és gazdasági tényezők által meghatározott szintje, amelyet leggyakrabban az egy főre számított GNP értékével fejeznek ki; elsősorban a természeti erőforrásoktól, a munkaerő minőségétől, a nemzeti vagyon mennyiségétől, a társadalom termelési módjától függ.

Gazdasági fejlődés: a társadalom által előállított GDP és a termelőtevékenységek növekedésének, valamint a gazdasági szerkezet átalakulásának együttes folyamata, amit a gazdasági termelékenység növekedése és minőségi javulása okoz.

Gazdasági növekedés: a társadalom által előállított anyagi javak, a termékek és a szolgáltatások mennyiségének tartós növekedése, amit elsősorban az erőforrásoknak a termelésbe való egyre nagyobb bevonása okoz; általában GDP/GNP évi átlagos vagy 1 főre vetített %-os növekedési rátájával jellemzik.

Gazdasági szektor:

- (1) földrajzi értelemben: a gazdasági életben hasonló szerepkört betöltő tevékenységcsoport: primer (mezőgazdaság, bányászat), szekunder (ipar), terciér (szolgáltatás) és kvaterner (kutatás-fejlesztés-innováció) szektor;
- (2) makroökonómiai értelemben: a gazdaság szereplőiből álló olyan csoport, amelynek hasonlóak az erőforrásai, a céljai és a gazdasági döntései (pl. agrár-, energiaszektor).

Gazdasági szerkezet: a fő gazdasági szektorok, illetve ágazatok részesedési aránya az összes termelésből.

Gazdasági szerkezetváltás: egy adott gazdaságban kialakult termelési, fogyasztási, szolgáltatási tevékenységforma arányának megváltoztatása.

Gazdasági unió: az országok közötti integráció folyamatának az a lépcsője, amelyben a tagállamok gazdasági összefonódnak, egységes gazdasági rendszerbe szerveződnek, a közös gazdaságpolitika révén közös beruházásokat valósítanak meg, a technológiai láncok átlépik az országhatárokat, továbbá a termelési tényezők szabadon áramlanak, együtt szervezett termelési és eladási folyamatok zajlanak és közös pénz van a forgalomban.

Globális világgazdaság: olyan jellegű világgazdaság, amelyben a termelési folyamatok és az ezzel összefüggő forgalmazási tevékenységek világszinten szerveződnek, az áruk, a szolgáltatások, a termelési tényezők országhatároktól függetlenül áramlanak.

Globalizáció:

- (1) gazdasági értelemben: a kapitalista gazdálkodásnak a tőke által vezérelt világméretű kiterjedése, a világgazdasági tér egységbe szerveződése; nem egyszerűen a termelési tényezők országok és térségek közötti áramlása, hanem a gazdasági viszonyok és különféle társadalmi folyamatok megerősödő egységesülése;
- (2) tágabb értelemben: a Föld és lakói uniformizálódása; fő eleme, hogy a világ egyes részein történő események, folyamatok, döntések erősebben vagy gyengébben, gyorsan vagy lassan, pozitívan vagy negatívan, de mindenképpen hatnak a világ más részeinek fejlődésére.

Gyarmat: olyan ország vagy terület, amelyet egy másik ország erőszakkal magához csatol, megfosztva gazdasági és politikai önállóságától.

Gyarmatosítás:

- (1) történelmileg: gazdaságilag fejlett országok (gyarmatosítók) a felfedezett területeket meghódították, természeti kincseit kiaknázták, az őslakosságot leigázták;
- (2) napjainkban: gazdaságilag fejlett országok gazdasági erőfölényüket kihasználva rákényszerítik akarataikat más, jogilag független országok kormányzataira, illetve piaci eszközök alkalmazásával korlátozzák azok önállóságát.

Húzóágazat: a nemzetgazdaságnak az az ága, amelynek termékei kiemelt szerepet töltenek be az exportban és a GDP-termelésben.

Információs társadalom: olyan új típusú társadalom, amelyben az információs és telekommunikációs technológiák világméretű elterjedésének segítségével az emberiségnek a korábbiaktól eltérő típusú életvitelre, társadalomban betöltött szerepre és magasabb minőségű életre, munkavégzésre van lehetősége; a kis- és középvállalatok tevékenységét egyre inkább a transznacionális vállalatok hangolják össze; a foglalkoztatási szerkezetben nő a szellemi foglalkozásúak aránya, csökken a fizikai keresőké.

Innováció: azok az újdonságok és újítások, amelyek révén a gazdaság új lendületet kap. Lehet egy új ipari vagy mezőgazdasági termék, eljárás, illetve szervezési módszer, ismeret és tudás, ami a mindennapi munkavégzést hatékonyabbá teszi. Előállításukat a K+F ágazat végzi.

Integrálódás: az a folyamat, amelynek során több nemzetgazdaság összenő, a közöttük lévő különbség mindinkább eltűnik, az egymás közötti gazdasági (majd később egyéb) kapcsolatok is egyre közelítik az országon belüli kapcsolatok sajátosságait; két szinten mehet végbe: mikroszinten (a vállalatok között) és makroszinten (az országok között).

Ipar:

- (1) földrajzi értelemben: gazdasági ágazat, alapvetően a szekunder szektor része, de a primer szektort (bányászat = kitermelőipar) és az ipari szolgáltatásokon keresztül a terciér szektort is érinti; ipari alapanyagokat, termelőeszközöket, beruházási és fogyasztási cikkeket állít elő; ágai: bányászat, energiaipar, alapanyagipar (pl. kohászat, vegyipar, építőanyagipar), feldolgozóipar (pl. gépgyártás, ruházati ipar, cukoripar);
- (2) statisztikai értelmezésben (KSH, TEÁOR): 3 nemzetgazdasági ágat (bányászat, feldolgozóipar, energiaipar) foglal magában; a természetben előforduló ásványok kitermelése, az alapanyagok, termékek új terméké történő átalakítása, a villamosenergia-, földgáz-, gőz- és melegvízellátás is ipari tevékenység;
- (3) közgazdasági értelemben: rendszeresen végzett speciális irányú szakmai tevékenység, amelynek célja valamilyen piacképes termék előállítás.

Ipari (indusztriális) gazdaság és társadalom: olyan nemzetgazdaság, amelyben az ipar a gazdaság vezető ágazata, ezen belül is elsődleges a tömegtermékeket előállító gyáripar; a mezőgazdaságban is iparszerű termelés folyik; a gazdaság elsősorban a szekunder szektorban bővül, a foglalkoztatási szerkezetben az ipar részesedése a legnagyobb.

Ipar utáni (posztindusztriális) gazdaság és társadalom: olyan nemzetgazdaság, amelyben a termelő ágazatokkal szemben a szolgáltatások túlsúlya jellemző, a gazdaság a terciér szektorban bővül; a foglalkoztatottsági szerkezetben elenyésző a mezőgazdaság aránya, és egyre nő a szolgáltatásoké; a nagy ipari üzemek helyébe kis- és középvállalatok lépnek.

Jóléti állam: közgazdasági kifejezés, olyan feltételeket teremtő állam, amely megpróbálja a fogyasztói szükségleteket a legteljesebben kielégíteni.

K+F tevékenység (kutatás-fejlesztés): új technológiai eljárások kifejlesztését és termelésbe állítását szolgáló tevékenységek összessége; a kvaterner szektor része; gazdaságon belüli aránya a társadalmi-gazdasági fejlettség egyik fontos mutatója.

Kereslet-kínálat: a piacgazdaság szabályozója, amelyek aránya meghatározza a termelés mennyiségét, minőségét.

Konjunktúra: a gazdasági helyzet kedvező alakulása, a gazdasági élet megélénkülési és fellendülési szakasza, kedvező üzletmenet.

Közös piac: az országok közötti integráció folyamatának az a lépcsője, amikor az országok között az árucikkek, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabadon mozoghat, ami az egységes belső piac kialakulásához vezet.

Közösségi tulajdon: főleg a szocializmusra jellemző tulajdonforma, ahol a termelő-eszközökkel és a gazdálkodás eredményével elvileg egy adott közösség rendelkezik.

Kreatív gazdaság: gazdasági növekedést és fejlődést generáló kreatív eszközökön nyugvó, jövedelem- és munkahelyteremtő, exportnövelő hatású tudásalapú gazdasági tevékenységek sorozata; kreatív iparágak (pl. reklám-, divat-, film-, szoftveripar, könyvkiadás, videójáték-előállítás) és tudásintenzív iparágak (pl. gyógyszeripar, elektronikai ipar) rendszere.

Kvaterner szektor (információs gazdaság): a terciér szektorból kivált gazdasági szektor, amely az információ tárolásával, feldolgozásával és továbbításával kapcsolatos tevékenységeket (pl. információgyűjtés, -tárolás, -felhasználás, szoftverfejlesztés, média, mesterséges intelligencia), továbbá a felsőoktatást és a kutatás-fejlesztést (K+F) foglalja magában.

Kvináris szektor: a gazdaságnak az a része, ahol a döntéseket a legmagasabb szinten hozzák meg; a nonprofit tevékenységeket és a döntések meghozataláért felelős embereket foglalja magában; itt történik az ötletek értelmezése, az új technológiák értékelése és a szolgáltatások létrehozása.

Kvóta: az exportálható, az importálható vagy a megtermelhető árucikkek mennyiségének szabályozása, korlátozása.

Leányvállalat: az anyavállalat által létesített, tőle gazdasági (és gyakran szervezeti) függő helyzetben lévő, önálló jogi személyként működő vállalat.

Magántulajdon: a piacgazdaságra jellemző tulajdonforma; magánember vagy magáncég tulajdonában lévő dolog (pl. termelőeszköz, ingatlan, vagyontárgy), amelynek használati joga, fenntartása a tulajdonos kötelessége.

Mezőgazdaság:

- (1) földrajzi értelemben: gazdasági ágazat, a primer szektor része; alapvetően élelmiszerek, élelmiszer- és textilipari alapanyagokat termel, állít elő; ágai: földművelés, állattenyésztés, erdő- és vadgazdálkodás, halászat és halgazdálkodás.
- (2) statisztikai értelmezésben (KSH, TEÁOR): nemzetgazdasági ág, főkategória; csak a földművelést és az állattenyésztést foglalja magában.

Multinacionális vállalat: a világ több országában tevékenykedő vállalat, amelynek tulajdonosai több nemzetbe tartoznak (megkülönböztetés a transznacionális vállalattól).

Nemzetgazdaság: egy adott ország határain belül található gazdasági tevékenységek és kapacitások összessége, az ország gazdasági szektorai; az az önálló gazdasági egység, amelyből az integrált világgazdaság felépül.

Nyereség: 1. az elnyert haszon és a ráfordítás közötti különbség; 2. az az összeg, amely a kereskedő személy vagy vállalkozás olcsó vásárlása és drágán történő eladása után a saját költségek levonását követően marad.

Nyitott gazdaság:

- (1) az a gazdasági együttműködési forma, amelyben a gazdasági egységek nem elszigetelt szereplők, hanem egy nagyobb rendszer részei, vagyis kapcsolataik révén kölcsönös előnyökre törekcszenek, így az erőforrások és az információk megoszlanak a gazdasági szereplők között;
- (2) a külfölddel sokirányú kereskedelmi kapcsolatot ápoló nemzetgazdaság.

Önellátó gazdaság: a fejlődő világ nagy részére jellemző kisgazdaság, mezőgazdasági termelési módszer, amelyben a megtermelt terményeket a gazdálkodó és családja hasznosítja, a felesleget sem viszik a piacra.

Piac:

- (1) az adásvételi ügyletek összessége, az eladók és vevők találkozása.
- (2) az a környezet, ahol az eladók és a vevők az áruk és a szolgáltatások adásvételének lebonyolítása céljából találkoznak. Meghatározó tényezői a kereslet és a kínálat, az árak és a jövedelmek.

Piacgazdaság: a piac működésén és a szabad versenyen alapuló gazdasági rendszer, amelynek alapvető elemei: a kereslet, a kínálat és az árak. A gazdaság hajtóereje a szereplők egyéni érdekeltsége, kezdeményezőkézsége és kockázatvállalása. Kemény verseny van, a gazdaság a minél nagyobb nyereség elérése érdekében működik. A termelési tényezők, a föld és a tőke magántulajdonban lehetnek. Ki tud bontakozni az emberek alkotókészége és munkavégző képsége, ugyanakkor a szociális biztonság kiépítettsége hiányos.

Piaci verseny: a termelők gazdasági küzdelme (pl. olcsóbb termékek piacra dobásával, jobb minőségű termékek előállításával) egymás ellen a haszonért, a piacért.

Politikai unió: az integráció legmagasabb foka, amelyben nemcsak a tagállamok gazdasági rendszere, hanem a politikai intézményei is összefonódnak egymással; tágabban értelmezve az önálló államok is megszűnnek és az egyes nemzetállamok helyett egységes politikai szerveződés funkcionál.

Preferenciális vámövezet: az övezeten belüli országok előnyben részesítése azáltal, hogy vám- és egyéb kereskedelempolitikai kedvezményeket nyújtanak egymásnak.

Primer szektor: azon termelő ágazatok összessége, amelyek termékeiket (a feldolgozásra szánt nyersanyagokat) közvetlenül a természetből nyerik: földművelés, állattenyésztés, erdőgazdálkodás, halászat, vadászat és bányászat, más szektorban előállított anyagokat legfeljebb csak a termelőeszközök működtetésére használnak; szerepköre a nyersanyag- és alapanyagtermelés.

Privatizáció (magánosítás): az állam tulajdonát képező vagyontárgy eladása, magánkézbe juttatása.

Protekciónizmus: a hazai gazdaság védelme érdekében folytatott gazdaságpolitika, amely vámokkal és kvótákkal korlátozza az importot vagy közvetlen támogatást nyújt az exportnak, ezzel védve a hazai termelőket a világpiacról származó importárak veszélyétől.

Ráfordítás:

- (1) egy adott tevékenységhez kapcsolódó értékesített anyagi és nem anyagi javak értéke egy időszakban, ami a termelési költségen kívül magában foglal egyéb pénzügyi kiadásokat is (pl. kötbér, késedelmi kamat, bírság, kártérítés);
- (2) a vállalkozás egészének működése során történt eszköz- és munkaerőfelhasználás pénzben kifejezett értéke.

Regionális gazdasági unió: az integrációnak az a formája, amikor a gazdasági integráció területileg jól körülhatárolható földrajzi régiót alkot.

Schengeni övezet (társég): a Schengeni Megállapodásban meghatározott olyan európai terület, amelyen belül – a belső határok eltörlése következtében – a személyek szabadon mozoghatnak; ugyanakkor a társég országai szigorúan ellenőrzött külső határral védik biztonságukat, e célból igazságügyi és rendőri szerveik együttműködnek; a társégre közös szabályok és eljárások vonatkoznak a rövid tartózkodási vízumokat, a menedékkérelmeket és a határellenőrzési eljárásokat illetően.

Szabadkereskedelmi övezet: az országok közötti integráció folyamatának az az állapota, amikor az abban részt vevők vámmentesen szállíthatják az árucikkeket egymás között, viszont a külső országok áruival szemben minden tagállam külön vámpolitikát alkalmaz, védővámokat vehet ki.

Szakosodás (termelési szakosodás): valamely gazdasági ág vagy termelőüzem, vállalkozás tevékenységének specializálódása; egy feladat ellátására rendezkedik be (pl. csak meghatározott bankműveletet végez el).

Szekunder szektor: azon termelő ágazatok összessége, amelyek a természetből származó javak megmunkálásával foglalkoznak (feldolgozzák és késztermékké alakítják a primer szektor által előállított nyersanyagokat); szerepköre a gyártás és előállítás (pl. energiaszolgáltatás, feldolgozó- és építőipari tevékenységek).

Szolgáltatások:

- (1) gazdasági ágazat, maga a terciér szektor, a szükségletek kielégítésére végzett tevékenységek csoportja, amelyek terméke kézzel nem megfogható; két fajtája: alapszolgáltatások (pl. vezetékes vízellátás, rendvédelem, házi orvosi ellátás) és kiegészítő szolgáltatások (pl. közösségi közlekedés, csomagszállítás, vendéglátás, valutaváltás, utasbiztosítás);
- (2) kézzel nem megfogható eredményű munkavégzés vagy jogosultság, amely igénybe vevője számára értéket jelent, még akkor is, ha nem fizet érte.

Subvenció: támogatás, általában az állami költségvetés hozzájárulása az egyes gazdasági ágak, valamely termék előállításához, vállalatok és intézmények stb. költségeihez.

Társadalmi (humán) erőforrás: a társadalomnak azon jellemzői, amelyek a természeti erőforrásokkal együtt elengedhetetlenül szükségesek a termelőtevékenység végzéséhez, és amelyek állapota meghatározza a termelési folyamatot; utóbbiak közé tartoznak a gazdaság számára nélkülözhetetlen emberi tényezők, az ember különféle képességei és a munka-

végzés alatt tanúsított magatartása is. Minőségét elsősorban a belső emberi tulajdonságok határozzák meg (pl. fizikai adottságok, szakmai felkészültség, intelligenciaszint, döntéshozói, alkalmazkodó- és kapcsolattartó készség stb.), de ezeket külső feltételek nagymértékben befolyásolhatják (pl. a munkakörülmények, az előírt követelmények stb.).

Társas vállalkozás: olyan vállalkozás, amely beindításához, működéséhez szükséges tőkét több személy biztosítja, és a gazdasági tevékenységet közös kockázatokra végzik (pl. közkereseti társaság, betéti társaság, részvénytársaság).

Telepítő tényezők: azok az erőforrások, amelyek a gazdaságnak, az emberi szükségletek kielégítésére irányuló tevékenységeknek egy adott helyen való megtelepedését elősegítik. Hagyományos csoportjai: természeti erőforrások (pl. ásványkincs, éghajlat) és társadalmi erőforrások (pl. szakképzettség, munkakörülmények); újabb csoportjai: puha tényezők (mérhető, számokban kifejezhető adottságok, pl. helyi adó, munkabér, az infrastruktúra fenntartásának költségei) és kemény tényezők (közvetlenül nem mérhetők, nem megállapítható a nyereséghez való közvetlen hozzájárulásuk, pl. a munkaerő minőségét befolyásoló oktatás és a munkavállalók gyerekeit világnyelven oktató intézmények).

Tercier szektor: a különféle gazdasági és társadalmi szolgáltató tevékenységek csoportja, amelyek nem hoznak létre kézzelfogható javakat, viszont jelenlétük elengedhetetlen a társadalom működéséhez és az emberek jólétének biztosításához (pl. közlekedés, hírközlés, kereskedelem, közigazgatás, turizmus, pénzügyi szolgáltatások, egészségügyi ellátás, közoktatás, kulturális tevékenységek).

Termelékenység: a termelés hatékonyságának fő mutatószáma, az egységnyi munkaidő alatt előállított termékek mennyisége, az a viszony, amely az anyagi javak, illetve szolgáltatások értéke és az előállításukhoz szükséges munka között áll fenn, amit általában egy adott termék elkészítéséhez szükséges munkaidővel szokták kifejezni.

Termelés: gazdasági folyamat, amely során a társadalom a különféle emberi szükségletek kielégítése céljából anyagi javakat hoz létre; köznapi értelemben véve csak a kézzelfogható javak előállítását tekintjük termelésnek, a közgazdaságtan viszont termelőfolyamatnak tekinti a szolgáltatásokat is.

Termelési kooperáció: a munkának az a formája, amikor ugyanabban a termelési folyamatban vagy különböző, de egymással összefüggő termelési folyamatban sok ember tervszerűen egymás mellett és összedolgozik, így olyan feladat elvégzésére is képesek, amelyekre külön-külön nem lennének.

Termelőerő: a termelés minőségét meghatározó tényezők összessége, amelyektől függ, hogy egy adott társadalom mely termékeket, mekkora mennyiségben és milyen hatékonysággal képes előállítani; közé tartoznak: a fizikailag és szellemileg felkészült munkaerő (tudás, ügyesség, szervezőkészség stb.), a termelés során alkalmazott eszközök (gépek, berendezések, szerszámok stb.), valamint a termelést végző emberek közötti együttműködés (kooperáció) képessége is.

Természeti erőforrás: a természeti környezet azon elemei, amelyeket az ember szükségleteinek kielégítése céljából, az anyagi javak előállításához felhasznál, a humán erőforrásokkal együtt a termelés alapját képezi (pl. különböző ásványkincsek, a művelt földek termőképessége, a táj éghajlati adottságai, vízellátottsága, élővilága, valamint természeti szépségei).

Tervutasításos gazdálkodás: a szocialista rendszerű országokra jellemző gazdálkodási típus, amelyben az állami irányítás előre meghatározott, különböző időtartamokra szóló, a politika által befolyásolt központi tervek alapján működteti az egész gazdaságot, minden teljesítmény értékét az államilag meghatározott központi tervek teljesítése alapján ítélik meg. A piac törvényei nem érvényesülhetnek, a vállalatok nem hozhatnak saját döntéseket; a kínálat nem igazodik a szükségletekhez. Nincs magántulajdon, hivatalosan nincs munkanélküliség, a rászorulókat szociális ellátásban részesítik. A nagyobb vagy jobb teljesítményt nem ösztönzik, ezért kicsi a termelékenység.

Tömegáru-termelés: egy egyedi jelleget nem viselő termék nagy mennyiségben, olcsón, egységes minőségben való előállítása, ami főleg az acéliparban, a nehézgépgyártásban, valamint a textil- és ruházati iparban terjedt el.

Transznacionális vállalat:

- (1) olyan nemzetközi nagyvállalat, társaság, amelynek működése átnyúlik az országhatáron, és több ország vesz benne részt; rendszerint valamely gazdaságilag fejlett országban található a központja, de leányvállalataival behálózza a fejlett és a fejlődő országokat;
- (2) szűkebb értelemben: az a világ több országában tevékenykedő vállalat, amelynek tulajdonosai egy nemzetbe tartoznak (megkülönböztetés a multinacionális vállalattól).

Tudásgazdaság (tudásipar):

- (1) az információs társadalom alapfelfogása, miszerint a szakértelem, a tudás gazdasági hasznosításával érték jön létre;
- (2) a gazdasági élet egyik ága, a kvaterner szektor része, amely magában foglalja az oktatást, a kutatást és fejlesztést, az információs technológiákat és szolgáltatásokat, valamint a tömegmédiát.

Tudományos-technikai forradalom: egyidejű nagy jelentőségű előrelépés a tudományban és a technikában, ami alapvetően megváltoztatja az ember helyét és szerepét a termelésben.

Túltermelési válság: az az állapot, amikor a megtermelt termékek mennyisége, az áruk kínálata meghaladja a szükségleteket, illetve a keresletet, ezért a termékek egy részét nem tudják eladni.

Vállalkozás:

- (1) a vállalkozó jövedelmének, vagyonának gyarapítása céljából végzett üzletszerű tevékenység;
- (2) a gazdaság mikroegysége, amely anyagi javakat állít elő és viseli a piaci szereplés kockázatát rövid távon a piacon való maradás, hosszú távon profitszerzés érdekében.

Válságágazat: a nemzetgazdaság nehéz helyzetben lévő ágazata, leggyakrabban iparága, amelynek elavult technológiával előállított termékei iránt nincs kereslet.

Vám: az állam által az ország vámhatárát átlépő árukra kivetett adó, amit a külfölddel lebonyolított áruforgalom után kell fizetni. A külkereskedelmi politika eszköze; célja egyrészt az állam bevételeinek növelése és az ország gazdaságának szabályozása, másrészt az adott ország piacán forgalomban lévő áruk szerkezetének és árának befolyásolása, harmadsorban pedig (és leggyakrabban) a hazai termékek, vagyis a hazai termelők védelme.

Versenyképesség: a nyitott gazdaságú országokban a gazdálkodási egységekkel vagy a termékekkel szemben támasztható követelmény, amely a világpiacnak való mennyiségi, minőségi és gazdaságossági megfelelést jelent.

Világgazdaság: azoknak a gazdasági kapcsolatoknak az összessége, amelyek révén a világ országainak nemzetgazdasága a nemzetközi munkamegosztáson keresztül új, sajátos törvényszerűségek alapján összefonódik egymással.

Világgazdasági korszakváltás: a világgazdaságban meghatározó országok, illetve a kevésbé meghatározó országok pozícióinak jelentős változása.

Világtermék: a világcégek termelése, a globális gazdaság következtében a világ minden országában megtalálható, keresett, népszerű termék (pl. Coca-Cola, hamburger, Google, Facebook).

Pénzvilág, pénzforgalom

Adósság: valakinek a hitelből fakadó tartozása; fajtái: magán, állami, belföldi, nemzetközi, áruadósság.

Adósságcsapda: az adósnak az az állapota, amikor a felvett hitelek utáni törlesztést és kamatfizetést csak újabb hitelek felvételével tudja teljesíteni.

Adósságválság: az az állapot, amikor az eladósodott ország nem képes a felvett hitelek részleteit és az utánuk járó kamatokat fizetni, az adósság mértéke meghaladja az állam aktuális bevételének nagyságát.

Állampapír: átmeneti fizetési nehézségeinek csökkentése érdekében az állam által kibocsátott, szavatolt hozamú értékpapír.

Árutőzsde: egyenletes minőségű tömegáruk (pl. gabona, nemesfém) nagy tételekben való eladásának és vételének helyszíne áruminták vagy elfogadott minőségű szabványok alapján.

Bankszámlapénz: bankba készpénzként elhelyezett összeg, amellyel a számlatulajdonos szabadon rendelkezik, bármikor kiveheti vagy fizethet vele.

Barter: közvetlen árucserével (vagy szolgáltatással) végzett külkereskedelmi ügylet.

Befektetés: pénz felhasználása valamely tartósabb időre jövedelmet hozó ügyletre, pl. értékálló tárgyak vagy értékpapír vásárlására, biztosításba fektetésre vagy beruházás pénzelésére.

Belső adósságállomány: egy ország saját költségvetési egyensúlytalanságából származó hiány.

Deficit: mérleghiány, pénzben kifejezett hiány, veszteség; az az összeg, amennyivel a kiadás nagyobb a bevételnél.

Deviza: nemzetközi elszámolásokra szolgáló fizetési eszköz: külföldi pénznemre (valuta) kiállított csekk, utalvány, hitellel, bankszámla, illetve külföldön fizetendő követelés vagy tartozás.

EBKM (egységesített betéti kamatláb mutató): a betét tényleges éves hozamát jelző mutató, ami megmutatja, hogy mennyi pénzt kereshet az, aki betétet helyez el egy lekötésben; segítségével összehasonlíthatók az egyes bankok által kínált betétek tényleges hozamai.

Eladósodás: az a folyamat, amely során valaki, valamely vagy ország a várható bevételeit meghaladó mértékben aránytalanul sok hitelt vett fel, a bevételek nem elegendőek a hitel kamatainak törlesztésre, és terhei nagyon erősen igénybe veszik gazdasági erejét.

Értékpapír: valamely intézmény vagy társaság által kibocsátott, vagyonnal kapcsolatos jogot megtestesítő okmány, pénzkövetelést megtestesítő okirat, amely tulajdonosának jövedelmet hoz (kötvény, állampapír, részvény).

Értéktőzsde: az árutőzsdék mintájára létrehozott, különféle értékpapírok tömeges adásvételére szolgáló piac.

Folyószámla: a bank által ügyfele részére vezetett számla, amely a folyószámla-tulajdonos összes tartozását és követelését kezelése sorrendjében tünteti fel; egyenlege az ügyfél mindenkor tartozását vagy követelését mutatja.

Hitel:

- (1) közgazdasági értelemben: áru, szolgáltatás, pénz azonnali ellentételezés nélküli átengedése egy személynek (adósnak) általában hitelszerződésbe foglalt kamatfizetési kötelezettség ellenében;
- (2) pénzforgalomban fellépő hiány áthidalásának eszköze, amely felgyorsítja a pénzforgás sebességét, növeli a pénz mozgékonyágát.

Hitelképesség: az adósról a hitelezők körében kialakult megítélés, amelynek alapja az adós fizetőképességéről rendelkezésre álló információk együttese, illetve a korábbi hitelek visszafizetésekor szerzett tapasztalat.

Infláció: az árak általános és tartós emelkedése, valamint a pénz vásárlóerejének tartós romlása, aminek oka, hogy a forgalomban lévő pénz mennyisége meghaladja azt a mennyiséget, amely az áruk és szolgáltatások adásvételéhez és az esedékes fizetések teljesítéséhez kell; kiváltó tényezői: a túl nagy kereslet az áruk iránt, a költségek növekedése, az állam több pénzt ad ki, mint amire szüksége van.

Jelzálog: olyan zálogtárgy (általában ingatlan), amelyet a hitelező számára biztosítékként telekkönyvi bejegyzéssel lekötnék a hitel teljes kiegyenlítéséig, de az adós (a tulajdonos) birtokában marad.

Kamat: az az összeg, amelyet a pénzkölcsön vagy hitel összege után az adós fizet a hitelezőnek; mértéke általában a kölcsönösszeg évi százalékában van meghatározva, de lehet változó mértékű is; nagysága függ a mindenkor pénzügyi viszonyoktól.

Kézpénz: kézzelfogható és azonnal használható fizetési eszköz, bankjegy vagy pénzérme.

Konvertibilitás: átválthatóság; az a helyzet, amikor egy deviza vagy valuta szabadon átváltható másik devizára vagy valutára.

Kötvény:

- (1) hitelezői jogokat megtestesítő értékpapír, fix kamatozású, pénzre szóló adóslevél;
- (2) olyan értékpapír, amelynek kiállítója arra kötelezi magát, hogy a bemutatónak vagy a meghatározott személynek a kikötött feltételek teljesítése esetén fizet.

Külső adósságállomány: egy ország külföldről felvett hiteleinek, kölcsöneinek és visszafizetendő segélyeinek teljes összege.

Láthatatlan jövedelem: olyan jövedelem, amely után az egyén sem adót, sem egyéb járulékokat nem fizet az államnak.

Likviditás: fizetőképesség, pénzzé tehetőség;

- (1): rendelkezés olyan eszközzel vagy értékpapírral, amely könnyen, gyorsan és az eszköz becsült értékéhez közeli értéken készpénzzé váltható;
- (2) pénzügyi értelemben: azt fejezi ki, hogy az egyén vagy a cég mennyire képes határidőre teljesíteni fizetési kötelezettségeit.

Monetáris világgazdaság: nem elsősorban a tényleges termelési folyamatokra, hanem a pénz és a pénzforgalmazás korábban sohasem tapasztalt jelentőségére épülő, az egész világra kiterjedő gazdasági rendszer, amelyben az egyes országok, cégek gazdasági rendszerei feltételezik egymást.

Működőtőke (közvetlen tőke): a termelésbe beruházott tőke, amely révén a befektető tulajdonosi jogokhoz és tőkejövedelemhez jut.

Nemzetközi tőkeáramlás: országhatárokon keresztül történő pénzügyi átutalások (pl. részvény- és valutaforgalom, spekulációs ügyletek) vagy működőtőke-beruházások a kedvezőbb kamatfeltételek, befektetési lehetőségek elérése céljából; feltétele a tőkefelesleg, a konvertibilis valuta, a tőke szabad kivitelének és behozatalának a joga.

Off-shore cég: olyan cég, amely külföldi székhelyén területen kívüliséget élvez, azaz ügyleteit nem szabályozza a fogadó ország jogrendszere, nem fizet adót, nem is folytat ott semmiféle gazdasági tevékenységet, csak oda utalja a pénzét.

Pénz: az általános egyenérték szerepét tartósan betöltő, az árucseré közvetítő eszközöként szolgáló és széles körben elfogadott fizetési eszköz; értékmérő, forgalmi, felhalmozó és fizetési eszköz.

Pénztőke: a tőke legjelentősebb formája, az a pénzmennyiség, ami a további termelési folyamatokba bevonható megtermelt javaknak a megszerzéséhez szükséges.

Részvény: olyan értékpapír, amely tulajdonosának egy részvénytársaság alaptőkéjében való részesedését testesíti meg; vásárlója tulajdonosi jogot szerez a vállalkozásban azzal, hogy pénzét rendelkezésre bocsátja, és a vállalkozás éves nyereségéből osztalékot kap részvényének megfelelő arányban.

Szufficit: mérlegtöbblet, bevételi többlet, az az összeg, amennyivel a bevétel nagyobb a kiadásnál.

Támogatott hitel: az állam által támogatott hitel, az állam átvállalja a felvett hitelösszeg után fizetendő kamat egy részének vagy egészének a fizetését; alacsony kamat mellett (a piaci

hiteleknél kedvezőbb kamattal) vehető fel az adott hitel, a kamat többi részét az állam fizeti a bank felé.

THM (teljes hiteldíjmutató): a teljes hiteldíj aránya a hitel teljes összegéhez viszonyítva (százalékban); megmutatja, hogy az adósnak a hitel felvétele után mekkora összeget kell visszafizetni a tőkén kívül 1 év alatt; tartalmazza a kölcsön folyósításához kapcsolódó és a kölcsön normál igénybevételével összefüggésben felmerülő valamennyi kamat-, díj- és kezelési költséget, továbbá a kölcsönhöz kapcsolódó járulékos szolgáltatások díjait.

Tőke:

- (1) minden olyan felhalmozott érték, amely tulajdonosának rendszeres jövedelmet biztosít anélkül, hogy ezzel kapcsolatban saját munkát végezne;
- (2) egy bizonyos összeg, ami szükséges ahhoz, hogy egy vállalkozás beindulhasson és a nyereség eléréséig fennmaradhasson.

Tőzsde: a kereskedők által létrehozott testület, valós vagy virtuális kereskedési központ, ahol a tömegárúk és értékpapírok szervezett, nagy tételekben történő kereskedelme folyik; az összegyűjtött és feldolgozott aktuális piaci információk alapján az árakat a kereslet és a kínálat viszonya szerint alakítják.

Tőzsdeindex: az értéktőzsde forgalmának mérésére szolgáló mutató, az ott forgó vezető értékpapírok árfolyam-alakulásából számított átlag.

Valuta: valamely ország törvényes fizetőeszköze egy külföldi ország fizetési forgalmában.

Valutaárfolyam: a nemzeti valuták egymáshoz viszonyított értéke, az egyik ország pénzegysége a másik ország pénzegységeiben kifejezve.

Energiagazdaság

Árapály-energia: a tengerjárás keltette vízmozgásból, a dagály idején történő vízszintemelkedésből és az apálykori vízszintcsökkenésből származó mechanikai energia; mivel periodikus természeti jelenséghez kapcsolódik, folyamatosan rendelkezésre álló, megújuló energiaforrás.

Árapály-erőmű: nagy tengerjárású partokon, többnyire tölcsértorkolatba épített erőmű, amely a tengerszint hat óránként ismétlődő emelkedésének és süllyedésének az energiáját hasznosítja; turbináit a zsilipekkel ellátott gát előtt vagy mögött felduzzadt víztömeg mozgási energiája működteti.

Atomerőmű: a hőerőművek egyik fajtája, amelynek reaktorában maghasadás során felszabaduló hő segítségével előállított gőz forgatja meg a turbinákat.

Atomipar: az energiagazdaságnak az az ága, amely atomenergiát állít elő; magában foglalja a fűtőelemek előállítását a hasadóanyagokból (pl. uránércből), az atomerőművek berendezéseinek gyártását és az erőművek üzemeltetését is.

Biobrikett: a mező- és erdőgazdálkodás melléktermékeiből (pl. faforgácsból, aprítékból, nyesedékből) és erre a célra termesztett növényekből (pl. energiafű, energianád) préselt tüzelőanyag, amely nagyon jó hatásfokkal ég és égésekor nem szennyezi a levegőt (mert nincs benne kén).

Bioenergia: energetikai értelemben a biomasszában rejlő energia, amelyet valamely biológiai anyag (mezőgazdasági termény feldolgozásának mellékterméke, hulladéka, pl. szalma; energianövény, pl. repce, energiafű; állati trágya, erdőgazdasági vagy fafeldolgozási melléktermék, hulladék, pl. faapríték, fűrészpor) elégetésével (hőenergia-felszabadítás) vagy kémiai átalakítással (pl. cseppfolyósítás, elgázosítás) szabadítanak fel.

Biogáz: 1. szerves anyagokból levegőtől elzárt körülmények között keletkezett gázelegy (pl. mocsárgáz, elárasztott rizsföldeken vagy kérődző állatok emésztőrendszerében keletkező biogáz, hulladéklerakó telepen termelődő depóniagáz); 2. szerves anyagokból mesterséges erjesztéssel energiaelőállítási céllal nyert gázkeverék (nagy része metán).

Biomassza: biológiai eredetű szervesanyag-tömeg, egy szárazföldi vagy vízi élő és nemrég elhalt szervezetek (növények, állatok, gombák, mikroorganizmusok) összessége; biotechnológiai iparok termékei; technológiai folyamatok összes biológiai eredetű terméke, hulladéka, mellékterméke.

Elsődleges energiaforrás: olyan, a természetben előforduló energiahordozó, amelyből közvetlenül hőt, munkává váló energiát, elektromos áramot állíthatunk elő.

Energiagazdaság: a gazdaságnak az az ága, amely az energiahordozók kitermelését, másodlagos energiaforrásokká való átalakítását és elosztását végzi.

Energiahatékonyság: 1. az adott energiahordozóban felhalmozott energia kinyerésének mértékét kifejező érték; 2. ugyanez egy adott ország, régió energiagazdaságában felhasznált különböző energiahordozók összesítése esetén, ami összefügg az adott társadalom illetve gazdaság fejlettségi szintjével.

Energiahordozó: olyan anyag, amely a társadalom adott technológiai fejlettségi szintjén kinyerhető energiát tartalmaz; fajtái a fosszilis szilárd, folyékony és gáznemű tüzelőanyagok; a víz és a szél energiája; a geotermikus energia; a hasadóanyagok; a napsugárzás és a biomassa egy része.

Energiaszerkezet: egy adott ország, régió energiagazdaságában a különböző felhasznált energiahordozók aránya az összes felhasznált energiához képest.

Erőmű: elsődleges energiaforrást felhasználó, villamos energia fejlesztésére szolgáló létesítmény (építmény és berendezés); az elsődleges energiahordozóból (esetleg többszöri átalakítással) kinyert mechanikai energiát generátorok elektromos indukció révén elektromos árammá alakítják.

Földhőenergia (geotermikus energia): az egyik legolcsóbb megújuló energiaforrás; tágabb értelemben: a Föld belső hőjéből származó energiamennyiség, amely a földi hőáramban a felszín közelébe kerülve a kőzetekben és a pórusvízben tárolódik; szűkebb értelemben: a Föld belső hője által fűtött hévízben tárolódó energia.

Földhőerőmű (geotermikus erőmű): olyan hőerőmű, amiben a turbinákra vezetett gőz előállításához szükséges hőt közvetlenül a Föld belsejében keletkező hő szolgáltatja

Hőerőmű: általában nagy teljesítményű, állandó üzemben dolgozó hagyományos erőmű, amelyben a fosszilis energiahordozók (pl. kőszén, kőolaj, földgáz) elégetésével fűtött gőzkazánokban gőzt állítanak elő, majd az annak mechanikai erejével forgatott gőzturbinák hajtják meg a villamos energiát termelő generátort.

Másodlagos energiaforrás: olyan energiaforrás, amelyet az elsődleges energiahordozó átalakításával nyernek (pl. gőz, elektromos áram, koks, gáz).

Megújuló energiaforrás: olyan energia kinyerésére alkalmas anyag, közeg, természeti jelenség, amely a felhasználás ellenére nem fogy el, hanem folyamatosan vagy ismétlődően rendelkezésre áll vagy újratermelődik; állandó hozamú erőforrás, amely a kimerülés veszélye nélkül felhasználható (pl. víz, napsugárzás, szél, földhő).

Napenergia: a Napban lejátszódó magfúzió során keletkező, elvileg folyamatosan rendelkezésre álló megújuló energiaforrás; áramtermelésre csak ott használható, ahol nagy a napsütéses órák száma és erős a besugárzás.

Naperőmű: a Nap energiájával működtetett erőmű, amely a sugárzási energiát közvetlenül alakítja át elektromos árammá napelemek segítségével, vagy közvetve, a parabolateknővel, -tükrökkel, energiatoronyban összegyűjtött energiából előállított hőenergiát alakítja tovább.

Nem megújuló energiaforrás: olyan fosszilis természeti erőforrás, ami nem termelődik újra (vagy ha igen, az emberi léptékkal mérve nagyon hosszú ideig tart), így készletei végesek, mennyisége a kitermeléssel és a felhasználással párhuzamosan csökken (pl. kőszén, szénhidrogének, uránérc).

Szélenergia: a légnyomáskülönbség által létrejövő szél mozgási energiája; elméletileg szinte állandóan rendelkezésre álló, de időben változó intenzitású megújuló energiaforrás.

Szél erőmű: tágabb értelemben: a szél mechanikai erejével működtetett szélkerék, szélgenerátor, erőmű vagy szélfarm; szűkebb értelemben: a 100 kWh-nál nagyobb teljesítményű generátorokkal villamos energiát előállító berendezés.

Vízenergia: mozgó (folyó, áramló, gravitációsan eső) víz mozgási energiája; megújuló energiaforrás, ami térben és időben változó mennyiségben áll rendelkezésre.

Víz erőmű: a szárazföldeken mozgó víz mechanikai erejével működtetett, a vízszintkülönbséget kihasználó erőmű; a víz mozgási energiáját leggyakrabban vízturbinákkal biztosítják; vagy a gát mögött felduzzasztott vizet vezetik a vízturbinákra, vagy egy magasabb vízszintű víztárolóból vízturbinán keresztül egy alacsonyabban fekvőbe engedik a vizet, vagy egyszerűen a magasabb terepről az alacsonyabb terepszintre ejtik a vizet.

Vízgazdálkodás, vízvédelem

Árvédelmi gát: a folyóparttól távolabb fekvő területek védelme érdekében épített, a folyót két oldalról párhuzamosan kísérő töltés.

Ármentesített terület: az árvízvédelmi töltésen kívül fekvő terület, ahol belvízelvezető csatornákkal, szivattyútelepek létesítésével akadályozzák meg az ár- és belvíz odajutását.

Ártér (árterület): 1. az a terület, amelyet a folyó árvize az árvízvédelmi gátak nélkül elöntene; 2. az árvízvédelmi töltéseken belül fekvő terület a vízfolyás két partján, amelyet áradások idején időszakosan elönthet a víz.

Belvízvédelem (belvízvédekezés):

- (1) olyan intézkedések, amelyeket a belvíz csökkentése vagy megszüntetése érdekében tesznek;
- (2) tervszerű eljárás a káros belvíz elvezetésére, a levezetőművek kapacitását meghaladó vízmennyiség megjelenése esetén a legkisebb károkozás elérésével való visszatartására, terelésére, tárolására (pl. zsilipek szabályozása, szivattyúzás, csatornákon való vízelvezetés).

Csápos kút: a talajvíz felszínre jutását biztosító berendezés; a folyóparton telepített függőleges akna, oldalfalából a víztartó rétegben vízszintes irányban csövek (csápok) nyúlnak ki, amelyek likacsain beszívárog a víz és az aknában összegyűlik.

Duzzasztómű: hasznosítási (pl. öntözővíz biztosítása, energiatermelés, hajózás segítése) célból létesített vízszintszabályozó műtárgy, amely elzárja a vízfolyás útját, így a felette lévő folyószakaszon duzzasztja a vizet.

Folyószabályozás: a hajózás, a partvédelem és az ármentesítés érdekében végzett emberi tevékenység, aminek eredményeképpen megváltozik a folyók iránya, hossza és meder-viszonya.

Ipari víz: az ipartelepek munkájához, egyes ipari munkafolyamatokhoz felhasznált víz (pl. kazánvíz, hűtővíz, duzzasztóvíz, öntözővíz, szállítóvíz).

Közműolló:

- (1) a közműves vízellátásba bekötött és a csatornahálózatra kötött lakások százalékos arányának a különbsége;
- (2) a vezetékes ivóvízhálózat és a kiépített szennyvízcsatorna-hálózat hosszának egymáshoz viszonyított aránya.

Lecsapolás:

- (1) egy adott területen felesleges, káros vizek elvezetése (pl. mocsárból);
- (2) a talaj felesleges nedvességtartalmának eltávolítása alagcsövezéssel vagy elvezető csatornával termőképességének növelése céljából.

Szennyvíztisztítás: a szennyvíztisztító telepeken, tárolókban összegyűjtött szennyvíz mechanikai, biológiai, kémiai fertőtlenítő berendezésekkel végzett tisztítása.

Vízbázis:

- (1) szűkebb értelemben: kitermelhető vízkészlet; vízkivételi művek által hasznosításra igénybe vett vagy arra kijelölt felszíni vagy felszín alatti terület és az onnan kitermelhető vízkészlet;
- (2) tágabb értelemben: a kitermelendő víz a vizet magába foglaló felszíni és felszín alatti térrésszel együtt, az ebben tárolt vízkészletet és a víz kitermelésére szolgáló berendezések.

Vízforgatás: a már használt víz hűtést vagy tisztítást követő újra felhasználása.

Vízgazdálkodás: természet vízháztartásának a társadalom szükségleteivel való optimális összehangolására irányuló tervszerű tudományos, műszaki, gazdasági és igazgatási tevékenység; a vizek hasznosítása, hasznosítási lehetőségeinek megőrzése, a vizek kártételei elleni védelem és védekezés.

Vízháztartás: egy adott térben és időben a természetben a víz elhelyezkedésében vagy állapotában természetes erők hatására bekövetkező mennyiségi és minőségi változások összessége, eredője. Az adott térbe adott időtartam alatt belépő és abból távozó vízmennyiségek egy vízháztartási állapotot jellemeznek, amelyben a tárolt vízkészlet növekszik vagy fogy.

Vízkészlet: valamely nagyobb területen a felszíni és felszín alatti vizekből meríthető és felhasználható vízmennyiség, amelynek folyamatos kitermelése nem befolyásolja károsan a terület vízháztartási egyensúlyát, sem az egyes vízgazdálkodási ágak érdekeit.

Vízkészlet-gazdálkodás:

- (1) a vizek használatára irányuló tevékenységek összessége;
- (2) a víz elosztása a gazdasági célú felhasználók között, a vízkörforgás elemei közötti arányok figyelembevétele, az ökológiai igények kielégítése és a lehető legtöbb természeti és társadalmi kölcsönhatás szerinti szabályozás a vízgyűjtő teljes területén.

Vízlépcső: a vízfolyásokon a víz lefolyásának gyorsítása és vízenergia-termelésre hasznosítható esés biztosítása érdekében mesterségesen létrehozott szintkülönbség helyszíne; fő eleme a duzzasztómű, csatlakozhat hozzá hajózsilip; a felduzzasztott felvív és víztároló.

Vízrendezés: a természet hidrológiai hatásai és a földfelszín, valamint annak felszínközeli talajrétegei közötti kedvező kapcsolat kialakítása, a vízkárok megszüntetése érdekében végzett intézkedések, tevékenységek (pl. öntözőcsatornák, víztározók építése) összessége.

Víztároló (víztározó): nagyméretű mederrész, mesterséges tó, vagy tartály, ciszterna, amelyet csapadékos időben vízzel töltenek fel abból a célból, hogy vizét száraz időszakban használhassák (pl. öntözésre, kommunális vízként).

Élelmiszergazdaság

Agrárgazdaság: szűkebb értelemben a mezőgazdasággal összefüggő termelési, szállítási és elosztási folyamatok összessége; tágabb értelemben ide tartoznak a kapcsolódó szolgáltatások, illetve a mezőgazdaság termékeinek élelmiszeripari, tartósítóiipari stb. további feldolgozása is.

Agrárország: olyan ország, amelynek gazdasági életében a nemzeti termék előállításában a mezőgazdaság részesedése meghaladja az 50%-ot, és a kereső lakosság többsége a mezőgazdaságban dolgozik.

Agrotechnika: a mezőgazdaságban használt gépek, vegyszerek (pl. növényvédőszer, műtrágya) és az alkalmazott termelési eljárások, technológiák együttese.

Állattenyésztés: a mezőgazdaságnak az az ága, amelynek keretében gazdasági használlatokat tenyésztnek; élelmiszerekkel és élelmiszer-alapanyagokkal látja el az emberiséget, ipari alapanyagokat szolgáltat, igavonó és teherhordó állatokat ad a gazdálkodáshoz, valamint sport- és szabadidős tevékenységeket szolgál ki.

Árassztásos gazdálkodás:

- (1) az öntözéses gazdálkodás egyik típusa, amely száraz területeken áthaladó nagy folyók mentén (pl. Mezopotámiában, a Nílus-völgyben) alakult ki; a termőföldet a folyó áradása elárasztja, ezáltal termékeny hordalék rakódik le, pótolva a talaj tápanyagait; fő terményei gabonafélék;
- (2) az öntözéses gazdálkodás másik típusa, amely főleg monszun járta vidékeken (pl. Dél-, Délkelet- és Kelet-Ázsiában) alakult ki; a termőföldet elárasztják, hogy azt tartósan víz borítsa, ami szükséges a térség fő kenyérnövénye, a rizs termesztéséhez.

Belterjes (intenzív) gazdálkodás: az árutermelő mezőgazdaság egyik típusa, amelyet a területegységre jutó nagy költség- és alacsony munkaerő-ráfordítás, nagyfokú gépesítés és vegyszerezés, valamint az ebből következő magas terméshozam, nagy termelékenység jellemez.

Biogazdálkodás (öko-gazdálkodás): szerves trágyázáson, biológiai növényvédelmen és természetes biológiai ciklusokon (pl. vetésváltás, társítás) alapuló mező-, erdő-, tájgazdálkodási, élelmiszertermelési forma, amelyben szintetikus előállított anyagok (pl. műtrágya, növényvédőszer) használata nélkül biotermékeket termelnek; fenntartható gazdálkodás, a fogyasztók ökológiai termékek iránti igényét elégíti ki és olyan közjavakat termel, amelyek hozzájárulnak a környezet védelméhez és a vidékfejlesztéshez.

Családi gazdaság: egy család saját tulajdonú, kis területű (hazánkban max. 300 hektár) termőföldjén, az ahhoz tartozó ingatlan és ingó vagyontárgyak hasznosításával, a családtagok munkáján alapuló gazdálkodási forma.

Égető-talajváltó gazdálkodás: a hagyományos mezőgazdasági művelés, azon belül a szárazgazdálkodás egyik típusa, ami főként az egyenlítői övben jellemző. Művelhető földterülethez úgy jutnak, hogy egy területen felégetik a növényzetet, és amikor néhány évi földművelés alatt a termőtalaj kimerül, újabb területet égetnek fel.

Élelmiszergazdaság: gazdasági ágazat, amely az élet fenntartásához szükséges élelmiszereket előállítja és eljuttatja a fogyasztókhoz; magában foglalja a mezőgazdasági termelést és a termékeit feldolgozó élelmiszeripart, valamint ezek tárolásának, tartósításának, csomagolásának teljes tevékenységi körét, a termékek bel- és külkereskedelmét.

Erdőgazdálkodás: a mezőgazdaság egyik ága, amelynek keretében erdőket telepítenek, tartanak fenn, termelnek ki, tüzelőanyaggal és ipari nyersanyagokkal látja el az emberiséget, anyagokat nyújt más gazdasági ágazatoknak, ipari alapanyagokat szolgáltat, valamint sport- és szabadidős tevékenységeket szolgál ki.

Farmgazdálkodás: a belterjes mezőgazdaság egyik típusa, amelyben az árutermelés gépesített, a földbirtokon fejlett infrastruktúrát használ, általában speciális terméket állít elő a piacra.

Földbérleti rendszer: a termőföld határozott időre (legfeljebb 20 évre) való bérbeadása, használatának átengedése termelési integráció céljára.

Halászat és halgazdálkodás: a mezőgazdaság egyik ága, amely magában foglalja a különböző eszközökkel végzett, tervszerű, rendszerint iparszerű halfogást a halászati vízterületeken, a halak tenyésztését, tartását, a mesterséges halastavak telepítését és lehalászását, valamint a halak védelmét szolgáló tevékenységeket.

Havasi pásztorkodás: legeltető állattartás a hegységek erdőhatár feletti füves pusztáin; Közép-Európában félnomad: nyáron a havasi legelőn legeltetnek, télen istállóban takarmánnyal etetik az állatokat (pl. az Alpokban a szarvasmarhát, a Kárpátokban a juhot).

Istállózó állattenyésztés: az állattenyésztésnek az a belterjes formája, amikor az állatokat minden évszakban istállóban tartják, és részben legeltetéssel, részben szemes- és szálastakarmányokkal gondoskodnak a táplálkozásukról.

Kapás földművelés: a hagyományos mezőgazdasági művelés, azon belül a szárazgazdálkodás egyik típusa, amely főként az átmeneti övben jellemző. A talajt kapával lazítják meg; az igrás állatok hiánya és a kis termés hozam miatt csak az önellátáshoz szükséges mennyiség termelésére alkalmas.

Közösségi mezőgazdaság (közösség által támogatott mezőgazdaság): kistermelők (sok kézi munkát kívánó családi farmgazdaságok) és fogyasztók közösségén alapuló, minőségi, többnyire bioterményeket előállító gazdálkodás, amelynek résztvevői együtt vállalják a termelés kockázatát, illetve együtt osztoznak a nyereségen, versenyképesek tudnak maradni egy olyan élelmiszerpiacon, amely a nagyméretű, iparosított rendszert támogatja a helyi gazdaságokkal szemben.

Külterjes (extenzív) gazdálkodás: az árutermelő mezőgazdaság egyik típusa, amelyben nagy területen, kevésbé korszerű agrotechnikával, magas élőmunka- és költségráfordítással általában alacsony terméseredményeket érnek el.

Legelőváltó gazdálkodás: földhasznosítási forma sok szabad földterülettel bíró tájakon; a műveletlen földterületeken feltörésük után éveken át valamilyen haszonnövényt (elsősorban gabonát) termesztnek, majd a talaj kimerülése után parlagon hagyják, legelőként használják, és művelésre újabb területeket törnek fel.

Mezőgazdasági szövetkezet: mezőgazdasági termelésben érdekelt személyek önkéntes társulása abból a célból, hogy közös tulajdonú, demokratikusan irányított vállalat útján valósítsák meg közös gazdasági, társadalmi szükségleteiket.

Monokultúra: mezőgazdasági termelési forma, amikor nagy területen csak egyféle terméket termelnek.

Művelési ágak: földhasznosítási formák, amelyek bizonyos arányban részesednek az összes földterületből a földfelszín hasznosítása szerinti megoszlásban (pl. szántó, rét, legelő, szőlő és gyümölcsös, művelés alól kivont területek, parlagterületek).

Nomád pásztorkodás: a hagyományos mezőgazdaság egyik típusa, az állattartás ősi módja, ami során az állatokat csak természetes növényzettel táplálják. A pásztorok évszakonkénti legelőváltással évente több száz km-t vándorolnak állataikkal, mindig új legelőhelyet keresve. Két fajtája: a sarkkörvidéki és a száraz területek (térítői és átmeneti öv, szélsőségesen szárazföldi és mediterrán területek) nomád pásztorkodása.

Növénytermesztés: a mezőgazdaságnak az az ága, amelynek keretében gazdasági haszonnövényeket termesztnek; alapvető élelmiszerekkel és élelmiszeripari alapanyagokkal látja el az emberiséget, takarmánynövényeket termeszt az állatok számára, alapanyagokat szolgáltat az ipar számára, valamint kertészeti és dísnövényeket termeszt.

Oázisgazdálkodás: az öntözéses gazdálkodás ősi típusa a térítői övben és a szélsőségesen szárazföldi területeken, ahol a mezőgazdasági termelésnek az öntözés lehetősége szab határt. Sokféle terményt állítanak elő; gyakran egymás fölé magasodó szintekben termesztik a különféle növényeket: legalul van a gabona- és zöldségfélék, fölötte a szőlő, afölött gyümölcsfák, legfölül pedig datolyapálmák magasodnak.

Öntözéses gazdálkodás: a hagyományos mezőgazdaság egyik típusa, olyan intenzív gazdálkodás, ahol nincs elegendő csapadék a gazdálkodáshoz, ezért az öntözővizet folyóvizekből vagy felszín alatti vízkészletekből mesterségesen kell odavezetni öntözőrendszereken keresztül. Ezért ezek a tájak főként folyóvölgyekben vagy források, kutak körüli oázisokban vannak. Nagy munkaerő-ráfordítással részben létfenntartásra, részben eladásra termelnek.

Parasztgazdaság: elsősorban a család tulajdonában lévő és saját ellátására termelő mezőgazdasági kisüzem.

Szakosodott mezőgazdaság: egy-egy termék nagy mennyiségű termesztésére, előállítására szakosodott árutermelő mezőgazdasági termelés.

Szárazművelés: a hagyományos növénytermesztő gazdálkodásnak az a típusa, amelyben a csapadék mennyisége miatt nincs szükség öntözésre.

Teraszos művelés: a nagy lejtőszögű területekre jellemző sajátos földművelési mód, ahol a művelt földterületeken a hegyoldalon egymás fölé magasodó lépcsőket, teraszszinteket alakítanak ki, ami megkönnyíti a víz tartalékolását, egyben védelmet is jelent a talajpusztulás (talajerózió) ellen.

Termésátlag: egy termesztett növény termésmennyiségének egységnyi területre (általában 1 hektárra) eső része.

Történelmi borvidék: olyan szőlőtermelő és feldolgozó körzet, amely gazdasági-történelmi tevékenysége során specializálódott termékeket állít elő; az ott élő társadalom valamilyen módon kapcsolatban van a bortermeléssel.

Ugaroltatás: a földművelés egyik fajtája, amikor a termés betakarítása után egy ideig nem vetik be újból a területet, hogy a termőtalaj regenerálódhasson.

Ültetvényes gazdálkodás: az árutermelő gazdálkodás, azon belül a belterjes gazdálkodás egyik típusa, amelyet eredetileg olcsó rabszolga munkaerőre szerveztek a forró övezet nedvesebb éghajlatú gyarmati területein. Csak egy (vagy néhány) terméket, de nagy mennyiségben termelnek; üzemszervezésében a legkorszerűbb és a hagyományos módszerek keverednek. A termények nagy részét még az ültetvényen feldolgozzák.

Vadgazdálkodás: a mezőgazdaság egyik ága, amely magában foglalja a vadászatot és a vadtenyésztést; célja a vadállomány környezettel és gazdasági célokkal összhangban álló egyensúlyának megteremtése.

Vadfoglalás: egy földterület önkényes elfoglalása azért, hogy ott letelepedjenek vagy földet műveljenek az emberek.

Vándorló állattenyésztés: a félszáraz-száraz és fagyos területeken a természetes növényzet évszakos változásaihoz igazodó külterjes állattartási mód, amelyben a megélhetéshez szükséges számú állatállomány eltartása, táplálékkal való ellátása csak állandó vándorlással biztosítható.

Városellátó öv: a város környékén fekvő, de már a város területén kívüli mezőgazdasági terület, ahol elsősorban a városi lakosság ellátására termelnek (fő termékei: tej, zöldségfélék).

Vegyesgazdálkodás (vegyes szántóföldi gazdálkodás): többféle terméket előállító növénytermesztés.

Vegyes mezőgazdaság:

- (1) többféle terméket előállító mezőgazdaság;
- (2) olyan mezőgazdálkodási forma, amelyben a két fő ág, a földművelés és az állattenyésztés) nem szakad el egymástól, a gazdaságokra azok együttese jellemző, ami leginkább a földfelhasználásban mutatkozik meg: a megtermelt gabona jelentős hányadát az állatok takarmányozására fordítják vagy takarmánykészítő üzemeknek adják el.

Zöld forradalom: a fejlett gazdaságú országok által szervezett nemzetközi segélyprogram a fejlődő országok mezőgazdaságának fejlesztésére, amelynek fő célja az éhínség mérséklése, leküzdése; új, nagy hozamú fajták kikísérletezésével és termelésbe állításával, új termelési módszerek elterjesztésével, a vegyszerezés és az öntözés kiterjesztésével kívánják elősegíteni az élelmiszer-termelés növelését.

Ipar

Alapanyag: valamely termék előállításának kiinduló anyaga, amely több-kevesebb átalakítással válik késztermékké (pl. egy acéltermék alapanyaga a vasérc).

Alapanyaggyártó ipar: olyan iparág, amely a nyersanyagokat alapanyagokká dolgozza fel más iparágak számára. Iparágai: kohászat, vegyipar, építőanyag-ipar, fa- és cellulózipar, textilalapanyag-ipar.

Bérmunka: a benne részt vevő felek számára kölcsönösen előnyös termelési folyamat, amely során a bérmunkát végző vállalkozás biztosítja a munkaerőt és az infrastruktúrát, a bérmunkát végeztető pedig a nyersanyagot, a terveket, a tudást, és gondoskodik a termék piaca juttatásáról.

Beszállítás: többnyire a transznacionális vállalatok leányvállalatainak tevékenysége, aminek során általában valamely technológiai folyamatot alapanyaggal, alkatrészszel vagy technológiával lát el.

Biotechnológiai ipar: biológiai eljárások, illetve élőlények (főként mikroorganizmusok) és azok termékeinek felhasználása egyes anyagok (pl. gyógyszerek) ipari méretű előállítására.

Csúcstechnológia (high-tech): valamely iparágban a legkorszerűbb tudományos ismereteken alapuló, legfejlettebb és legtermelékenyebb termelési eljárás; kidolgozását a K+F bázisa végzi.

Elektrotechnikai ipar: az elektromos és mágneses jelenségek gyakorlati alkalmazására épülő iparág, amely többek között távközlő berendezéseket, rádiókat, tévéket, hűtőgépeket, mosógépeket állít elő.

Élelmiszeripar: a feldolgozóipar egyik ága, amely a mezőgazdaság terményeit és termékeit (élelmiszereket és élvezeti cikkeket) dolgozza fel fogyasztási cikké.

Fa-, papír- és cellulózipar: a könnyűipar ágai, amelyek a fának mint természetes erőforrásnak a feldolgozásával, valamint a fa rostjaiból kinyert cellulóz feldolgozásával foglalkoznak.

Feldolgozóipar: az anyagi termelés egyik ága, amely az ipari termékeket (a kitermelőipar termékeit vagy a feldolgozóipar más ágának félkésztermékeit), valamint a mezőgazdasági termékeket alakítja át késztermékké vagy esetleg az ipar más ágai számára félkésztermékké. Két nagy ága: a gépipar és a tömegcikkipar; utóbbihoz tartozik a textilfeldolgozó- és ruházati ipar, élelmiszeripar, bőr- és cipőipar, papír- és nyomdaipar, elektronika.

Gépipar: a feldolgozóipar egyik ága, amely gépeket és berendezéseket állít elő a gazdaság többi ága számára, valamint fogyasztási cikkekkel látja el a lakosságot.

Gyáripar: az ipari forradalmat követően, a technikai fejlődés során kialakult ipari termelési típus, amely elsősorban a természeti erőforrásokra települve nagy mennyiségű árut termelt

eladásra. Jellemzője a magas fokú munkaszervezés, a sok mechanikai energia és az egyre korszerűbb gépek használata, a termékek azonos minőségének szabványokkal való biztosítása.

High-teck iparágak: csúcstechnológiát alkalmazó iparágak: irodagép- és számítógépgyártás, híradástechnikai termék, készülék gyártása és műszergyártás (az európai statisztikai adatszolgáltatási rendszer és az OECD osztályozás szerint).

Inkubációs szolgáltatás: a kutatóhely vagy felsőoktatási intézmény által nyújtott, szerződésben rögzített segítség nem kiforrott szellemi alkotások, találmányok fejlesztéséhez (pl. hasznosítási vagy üzleti tervek és stratégiák kidolgozása, üzleti kurzusok és tréningek szervezése, közreműködés az ipari és befektetői kapcsolatok fejlesztésében stb.).

Ipar: a gazdaság egyik fő ágazata, amelynek feladata a természeti kincsek kitermelése, a különböző eredetű nyersanyagok feldolgozása félkész-, illetve késztermékké, valamint ipari szolgáltatások nyújtása. Fogyasztási cikkekkel látja el a lakosságot, gépeket és egyéb termelőeszközöket szállít a gazdaság többi ágának.

Ipari forradalom:

- (1) az az átfogó gazdasági, technológiai és társadalmi változás, amely a 18. század második és a 19. század első felében zajlott a gőzgép feltalálása nyomán Angliában, majd Európa- és Észak-Amerika-szerte;
- (2) tágabb értelemben az ipari termelés technológiájának forradalmi jellegű átalakulása (pl. az automatizálás és a digitalizálás következtében).

Ipari park: 1. kis és közepes méretű ipari, illetve szolgáltató vállalatokat befogadó, fejlett infrastruktúrával ellátott terület, ahol a gazdasági tevékenységre alkalmas épületek és a termelést kiszolgáló létesítmények egy része készen várja a befektetőket; 2. a települési önkormányzatok ipartelepítési eszköze munkahelyteremtés céljából a helyi, környékbeli lakosság számára.

Iparosodás: a nagyipari termelés kiépülése és fejlődése azáltal, hogy az ország gazdasági tevékenységének növekvő hányadát az iparba fektetik; a gazdaságilag fejletlen országok iparának kiépülése.

Ipartelepítő tényezők: azon természeti, társadalmi, gazdasági és politikai tényezők, amelyek egy-egy iparág megtelepedéséhez szükségesek az adott területen.

Iparvidék: olyan földrajzi régió vagy terület, ahol az ipari termelés nagymértékben koncentrálódik, a gazdasági élet az ipari termelésen alapszik, az előállított értékek nagy része ebből az ágazatból származik, és a munkaerő nagy részét az ipar foglalkoztatja.

Késztermék: egy gyártástechnológiai folyamat végterméke, amelyen már nem végeznek további munkafolyamatokat (pl. az acélgyártásé egy acélalkatrész, a sütőiparé a kifli).

Kézműipar: az ipar egyik hagyományos ága, amely különböző alapanyagokból kis mennyiségben, kézi módszerekkel, otthondolgozók vagy idegen munkaerő bevonásával állítja elő mindennapi fogyasztásra és használatra szolgáló termékeit; árut termel, de felesleg csak esetlegesen keletkezik.

Kitermelőipar: az ipar egyik ága, amely a földkéregben található szilárd, cseppfolyós és gáznemű ásványi nyersanyagok és energiahordozók kitermelését végzi.

Kohászat: a nehézipar egyik ága, amely a Föld szilárd kérgében található ércekből és hulladékfémekből állít elő további feldolgozásra alkalmas fémeket; vezető ága a vaskohászat és az acélgyártás, de hozzá tartozik a könnyű- és színesfémkohászat is.

Könnyűfémkohászat: a $4,5 \text{ kg/dm}^3$ -nél kisebb sűrűségű „nemvasfémek” (pl. alumínium, magnézium, titán) érceiből való könnyűfém előállítását végző kohászati ág.

Könnyűipar: fogyasztási cikket előállító hagyományos ipari ágazat, amelynek termékeit közvetlenül felhasználjuk (textil-, papír-, bőr-, szőrme-, cipő-, ruházati ipar stb.).

Környezetvédelmi ipar: mindazon gazdasági tevékenységek összessége, amelyek a környezet megóvását és fenntartását teszik lehetővé (pl. hulladékhasznosítás, szennyvízkezelés, levegőtisztaság-védelem, zajvédelem); az iparágak közé soroljuk, noha a szó szoros értelmében nem az.

Mikroelektronika: az elektronika egyik ága, ami a kis méretű és nagy integráltságú félvezetőkkel felépített áramkörök gyártási technológiájára épül; felhasználási területei: informatikai és telekommunikációs eszközök, szórakoztató elektronika, gyártási technológiák vezérlése, önműködő gépek, járművek irányítása, működtetése.

Nehézipar: kőszén, kőolajat bányászó és feldolgozó, villamos energiát, gépeket, gépi berendezéseket, építőanyagokat, vegyi termékeket stb. gyártó termelési ágazatokat és vállalatokat tömörítő hagyományos ipari ágazat.

Nyersanyag: megmunkálásra, feldolgozásra váró anyag, amelyen további munkafolyamatok során, általában más anyagokkal együtt lesz késztermék (pl. egy acéltermék nyersanyaga valamely ötvöző fém).

Összeszerelés: olyan tevékenység, amely részegységekből készterméket állít elő. Multinacionális cégek szívesen végeztetik bértmunkában olcsó munkaerejű országokban.

Segédanyag: valamely termék előállításához szükséges anyag, amely azonban nem alkotója a késztermék anyagának (pl. a folyamatot gyorsító katalizátor, tüzelőanyag, közömbösítő anyag).

Technológiai innováció: a gazdasági tevékenység hatékonyságának, jövedelmezőségének javítása, illetve kedvező társadalmi és környezeti hatások elérése érdekében végzett tudományos, műszaki, szervezési, gazdálkodási, kereskedelmi műveletek, amelyek eredményeként új vagy lényegesen módosított termékek, eljárások, szolgáltatások jönnek

létre, új vagy lényegesen módosított eljárásokat, technológiákat alkalmazhatnak, vezethetnek be a piacra.

Technológiai transzfer: a tudományos kutatási eredmények gyakorlati alkalmazásba vitelének folyamata; tágabb értelemben a nem technológiai jellegű tényezőket (pl. kutatók, fejlesztők cseréje, szakértői tevékenységek, közös képzések és kutatás-fejlesztés) is magában foglalja.

Technopolisz (technológiai park, tudományos park): olyan terület, amelyet a modern technológiai termelés szolgálatába állítottak; területén magán- és közösségi jellegű K+F tevékenységek, technológiai fejlesztés és transzfer, felsőfokú tudományos oktatás, csúcstechnológiai ipari tevékenységek és szolgáltatások stb. összpontosulnak.

Textilipar: a könnyűipar egyik ága, amely fonalakat, szöveteket és kötöttárukat gyárt növényi (pl. gyapot, len, kender, juta, szizál), állati (pl. gyapjú, hernyóselyem, teveszőr, lószőr) és vegyi eredetű (pl. cellulózalapú és szintetikus) szálakból.

Vegyipar: az alapanyagipar egyik ága, amely nyersanyagokból vegyi úton, kémiai átalakítással, feldolgozással különböző anyagokat állít elő (ágai pl. gyógyszeripar, növényvédőszer-gyártás, petrolkémiai ipar).

Szolgáltatás, idegenforgalom

Alapkutatás: az kísérleti vagy elméleti munka, amit a jelenségek vagy megfigyelhető tények hátterével kapcsolatos új ismeretek megszerzése érdekében folytatnak anélkül, hogy kilátásba helyeznék azok gyakorlati alkalmazását vagy felhasználását.

Alkalmazott kutatás: tervezett kutatás vagy kritikus vizsgálat, amelynek célja új ismeretek és szakértelem megszerzése új termékek, eljárások vagy szolgáltatások kifejlesztéséhez, vagy a létező termékek, eljárások vagy szolgáltatások jelentős mértékű fejlesztésének elősegítéséhez.

Anyagi infrastruktúra: a társadalmi-gazdasági élet működéséhez szükséges létesítmények, tárgyak, berendezések (pl. vasúthálózat, internethálózat).

Árucseré: a csere társadalmilag meghatározott formája, amikor a termékek piaci adásvétel útján jutnak el a fogyasztóhoz, a felhasználóhoz.

Áruforgalmi (logisztikai) központ: olyan terület, ahol az áruk cseréjével kapcsolatos műveletek koncentrálódnak; a letelepült, a szállítmányozás területén érdekelt vállalatok vagy azok részlegei különböző alapszolgáltatásokat (pl. rakodás, árucsomagolás, árazás) és kiegészítő szolgáltatásokat (pl. anyagmozgató gépek bérbe adása, vámudvari szolgáltatások, biztosítási ügyintézés) nyújtanak a fuvarozóknak.

Árukereskedelem:

- (1) olyan jellegű kereskedelem, amelyben az adásvétel tárgyát áruként kezelik;
- (2) az áruknek és szolgáltatásoknak az a tömege, amelyet az adott időpontban vagy időszakban megvásárlásra ajánlanak fel.

Áruszállítás: a primer és a szekunder szektor által megtermelt javak eljuttatása a feldolgozóüzemekbe vagy közvetlenül a felhasználókhöz, fogyasztókhoz.

Belföldi turizmus: a lakosság országhatáron belüli helyváltoztatása, amelynek résztvevői ideiglenesen tartózkodnak állandó lakhelyüktől távol és ott nem folytatnak kereső tevékenységet.

Bevásárlóturizmus: idegen ország területére való kiutazás vásárlási céllal, mert valamely termék ott olcsóbb vagy vámmentesen behozható (pl. az olcsóbb benzin beszerzésének célja eredményezi az ún. benzinturizmust).

Borturizmus: a turizmusnak a bor élvezetéhez kapcsolódó speciális ága, amelynek velejárója a termelés (üzem- és ültetvénylátogatás), a feldolgozás (pincék látogatása), a táj, az épített környezet, a hagyományok, a művészetek és a kulturális események megismerése a vendégek és a vendéglátók személyes kapcsolat keresztül.

Cserearányromlás: az árucseré folyamatán a cserére szánt áru veszít az értékéből és egyre több kell belőle ugyanannyi áru ellentételezéseként.

Falusi turizmus: a turizmus vidéki környezetben megvalósuló, pénzügyi ellenszolgáltatással járó fajtája, amely a hagyományos falusi életre vágyók számára természetes környezetben nyújt kikapcsolódást.

Földrajzi árujelző: a termékek földrajzi eredetének azonosítására használt megjelölés, amelyet akkor kaphat meg, ha a termék előállításának legalább egy lépése az adott földrajzi helyen történik; alapesetben egy földrajzi egység (helység, táj stb.) nevéből és egy mezőgazdasági termék vagy élelmiszer nevéből áll (pl. makói hagyma).

Földrajzi eredetmegjelölés: a termék földrajzi származási helyének azonosítására használt megjelölés, amelyet akkor kaphat meg a termék, ha előállításának minden lépése a meghatározott földrajzi helyen történik.

Fuvarozás: az áruszállítás egy formája, amelynek során a fuvarozó járműjével más áruját juttatja el a rendeltetési helyére díjazás ellenében.

Gasztronómiai turizmus: a turizmusnak az az ága, amely egy adott területre jellemző ételek, étkezési szokások megismerésére és élvezetére irányul.

Gazdasági szolgáltatás: a szolgáltatási tevékenységek nyereségorientált fajtája, amely közvetlenül a termelést szolgálja (pl. közlekedés, hírközlés, kereskedelem, bank és pénzügyi adótanácsadás).

Gyógyturizmus: a bel- és külföldi turizmus azon fajtája, amelynek elsősorban gyógyászati célja van (pl. gyógyfürdők felkeresése, hosszabb-rövidebb ott tartózkodással kezelés céljából).

Humán infrastruktúra: a társadalmi-gazdasági működés szellemi feltételének, hátterének biztosítása (pl. szakmai tudás, nyelvismeret, munkaerőkölcs és munkakultúra, szellemi kultúra), ami adott társadalmi közegben rendelkezésre áll.

Intézményi infrastruktúra: az intézményi hálózat egésze, amely biztosítja a társadalom működését (pl. egészségügyi, oktatási, közigazgatásügyi stb. intézményhálózat).

Hírközlés: gazdasági szolgáltatási ág, amely híreket, információkat továbbít rendszeresen az emberek és embercsoportok között.

Idegenforgalom (turizmus): a terciér szektor egyik ága;

- (1) a népesség térbeli mozgása, szabad helyváltoztatása, amelynek résztvevői ideiglenesen tartózkodnak az állandó lakhelyüktől és munkahelyüktől eltérő helyen (országban, üdülőkörzetben, településen) anélkül, hogy ott kereső tevékenységet folytatnának;
- (2) minden szabad helyváltoztatásból eredő szükségletek kielégítésére létrehozott szolgáltatások, anyagi-technikai és szervezeti feltételek együttese.

Idegenforgalmi körzet: nagy idegenforgalmi vonzerővel rendelkező terület vagy települések összessége, ahol a gazdasági termelés jelentős részét adja és a munkaerő jelentős hányadát foglalkoztatja az idegenforgalom.

Időszakos (szezoniális) idegenforgalom: a turizmusnak az a fajtája, amely az adott helyen és céllal az évnél csak egy időszakához kötődik (pl. téli sportoláshoz, nyári fürdőzéshez, évi rendszerességgel ugyanabban az időszakban rendezett fesztiválhoz kapcsolódó).

Infrastruktúra: azon tényezők hálózata és rendszere, amelyek lehetővé teszik egy ország társadalmának, gazdaságának vagy egy ipari tevékenységnek a hatékony működését; fő alkotórészei: közlekedés, hírközlési hálózat, közművek, energiaszállítás, lakásállomány, egészségügy, oktatás.

Kereskedelmi áruszerkezet: a kereskedelmi forgalomban lévő áruk aránya az összes áruhoz képest.

Kereskedelmi flotta: kereskedelmi tevékenységet végző hajók nagy csoportja, amely a közös feladat, a működési terület, a hovatartozás vagy az irányítás, parancsnokság miatt egy egységet alkot.

Kombinált szállítási mód: olyan szállítás, ahol a különböző szállítási eszközök között egyszerű átrakodást biztosítanak, pl. a Ro-La („gördülő országút”) kamionokat szállít vasúton, a Ro-Ro („gördülés ki-be”) pedig kamionokat komphajón.

Konferenciaturizmus: idegen ország területére való kiutazás, amelynek elsődleges célja valamilyen szakmai, politikai vagy egyéb konferencián való részvétel. Szellemi infrastruktúrát használ fel, helyszínt biztosít és ehhez különféle szolgáltatásokat (pl. technikai ellátási funkciókat, vásárlási lehetőséget, banki, pénzügyi szolgáltatásokat) biztosít.

Közlekedés: a gazdaság egyik fő ága, amely termékek és személyek szállításával foglalkozik; a társadalmi munkamegosztás alapvető feltétele, a területi munkamegosztás eszköze, a termelés és fogyasztás közvetítője.

Közlekedési hálózat: valamely ország területén kiépített vasúti, villamosvasúti pályák, közutak, hajózható vízi utak, légi útvonalak, csővezetékek rendszere.

Külkereskedelmi mérleg: a kivitelből származó bevételek és a behozatalból származó kiadások különbsége.

Nemzetközi kereskedelem: a nemzetgazdaságok egymás között folytatott adásvételi tevékenysége.

Nemzetközi turizmus: a lakosság országhatárokon kívüli ideiglenes helyváltoztatása, de nem keresőtevékenység céljából.

Ökoturizmus: a környezetért felelősséget vállaló turisztikai tevékenység a viszonylag zavartalan természeti területeken azok természeti és múltbeli kulturális értékeinek élvezete és értékelése céljából, amely során a helyi népesség társadalmi, gazdasági előnyökhöz jut a hozzá kötődő szolgáltatások (pl. férőhely, étkezés biztosítása, oktatás-ismeretterjesztés) igénybevétele révén.

Rekonstrukciós beruházás: olyan területen létesülő beruházás, ahol korábban már folyt gazdasági termelés, így a beruházás a korábban már kiépített infrastruktúrára létesül, illetve átalakítja azt.

Szabadkereskedelem: az összes piacon (bel- és külpiacon egyaránt) tökéletes versenyt feltételező, minden állami beavatkozástól és kereskedelmi korlátozástól (pl. vám, adó, tilalom) mentes forgalom.

Szabadkikötő: olyan kikötő, ahol vámentesen lehet árut behozni, raktározni és továbbszállítani (pl. Rotterdam, Hongkong, Budapest-Csepel).

Személyszállítás: személyek helyváltoztatása technikai eszközökkel, amelyek lehetnek magán vagy közhasználatú közlekedési eszközök.

Szolgáltatáskereskedelem: az egyes termékek, tőkék, információk nemzetközi, országhatárokat átlépő mozgással kapcsolatos, szolgáltatásokkal összefüggő kereskedelme.

Szolgáltatásturizmus: egy másik ország területére valamely speciális szolgáltatás igénybevételére irányuló turizmus; időtartama szerint lehet rövid távú (pl. fodrászati és fogászati szolgáltatás igénybevétele, étkezés), közepes időtartamú (pl. vadászat, sportrendezvény, kulturális rendezvény); hosszú távú (pl. üdüléssel, oktatással kapcsolatos).

Társadalmi szolgáltatás: a szolgáltatási tevékenységek olyan fajtája, amely a társadalom zavartalan működését, az egyének jólétét és biztonságát hivatott elősegíteni (pl. szociális háló, rendfenntartás, árvízvédelem, mentőszolgálat, igazságszolgáltatás).

Tömegközlekedés: nyolc utasnál több személy szállítása valamilyen hivatalosan működtetett közlekedési eszközön, illetve az ehhez kapcsolódó feladatok ellátása.

Transzkontinentális útvonal: a földrészeket átszelő közlekedési útvonal.

Tömegkommunikáció: egyirányú és közvetett információátvitel; egy intézmény által kibocsátott információk közvetítése a széles nyilvánosság számára főként nyelvi eszközökkel, tájékoztató, szórakoztató, kultúraközvetítő és rábeszélő céllal, különféle technikai eszközök (újságok, rádió, televízió stb.) segítségével.

Tömegetturizmus: nagy tömegeket megmozgató idegenforgalom, ami népszerű és zsúfolt célpontok (pl. üdülőtelepülések, strandok, síközpontok, idegenforgalmi üzleti negyedek, piacok, szórakoztató és élményparkok) meglátogatására szerveződik az év bizonyos időszakaiban (pl. nyári szabadságok, többnapos ünnepek idején); széles társadalmi és jövedelmi szintű réteg számára elérhető, általában olcsóbb, alacsonyabb színvonalú,

általános szolgáltatásokat nyújtó turizmusfajta (pl. nap- és tengerparti turizmus), amely csomagszolgáltatásként nyújtja a tömeges utazást (pl. charterjáratok), az étkezést és a helyszíni programokat (pl. városlátogatás, táncest, szafari).

Túlturizmus (túlturistasodás): az az állapot, amikor egy várost vagy térséget oly mértékben vesz igénybe az idegenforgalom (főleg a tömegturizmus), hogy erősen romlik a helyi lakosság életminősége (pl. zajterhelés, zsúfoltság, közlekedési nehézségek), nő a természeti és kulturális értékek veszélyeztetettsége.

Zöldmezős beruházás: olyan területen létesülő beruházás, ahol korábban nem működött üzem, beépítetlen terület volt.

Tájak, régiók, regionális szerepkörök

Adóparadicsom: olyan ország vagy független igazgatású terület, amely nagyon alacsony adókulcsot alkalmaz, vagy egyáltalán nem vet ki adót a területen letelepedett külföldi személyre, illetve a területén vállalatot, fiókot alapító külföldi cégekre.

Átalakuló ipari körzet: olyan terület, ahol a gyártási folyamat különböző fázisaira specializálódott, egymással szoros munkamegosztási kapcsolatban lévő, összpontosuló üzemek egyre nagyobb arányban a korábbtól eltérő iparágakban és szolgáltatásokban tevékenykednek.

Banánköztársaság:

- (1) eredetileg: Közép-Amerika kisebb állama, amely gazdasága egykor a monokultúras banántermesztésen alapult;
- (2) ma: azt az egyoldalú gazdaságú és gyakran torzult társadalmú országot jelenti, amely gazdasági és politikai szempontból valamely nagyhatalom hűségese kiszolgálója.

Bányavidék: a felszín alatti és felszíni bányászat által használt, igénybe vett terület, ahol a bányászat jelentős munkaerőt foglalkoztat.

Centrumtársaság (világgazdasági hatalom/pólus, magterület): a világrendszer-elmélet egyik kategóriája; a világgazdaság központi térsége, ahol a fejlett országok tartják kezükben a termelés és a nemzetközi kereskedelem nagy részét; gazdasági ereje a nemzedékek során felhalmozott tudáson és pénzen alapul, fejlődése az adott rendszer belső szerkezetéből és a népesség belső motiváltságából következik; szükségleteik kielégítésére magasabb színvonalat előállító új erőket tudnak bevonni; Észak-Amerika, Európai Unió, Kelet- és Délkelet-Ázsia.

Esőerdővidék: a forró övezet egyenlítői övének tipikus tája, ahol az esőerdő uralkodik, s ez határozza meg a többi természet- és társadalom-földrajzi tényezőt is; a forró és fülledt éghajlatú, vizenyős erdővidéken a letelepedés és az élelemtermelés lehetőségei korlátozottak, az ott élők az erdő letarolásával jutnak csekély termőtalajhoz, amelyen fejletlen technikákkal (vándorló-égető, szűrőbotos földművelés), környezetpusztító módon termelnek.

Eurorégió:

- (1) az országhatárokon átnyúló együttműködés egyik formája Európában, amely két vagy több országban található térség között jön létre, és lehetőséget ad a helyi önkormányzatok, a kis- és középvállalkozások, helyi gazdasági szervezetek közötti kapcsolatteremtésre, kommunikációra (pl. Kárpátok Eurorégió);
- (2) egy földrajzi terület, amelyen a határ menti térségek hatékony fejlesztése érdekében összehangolt tevékenységeket végeznek.

Fejlesztési régió: megyékre vagy azok részeire kiterjedő (akár az országhatárokat is átlépő) társadalmi, gazdasági vagy környezeti szempontból együtt kezelt terület, amely meghatározott cél megvalósítására jött létre, helyi kezdeményezésre.

Félperiféria térség: a világrendszer-elmélet egyik kategóriája, bonyolult szerveződés, sokféle adottságú ország vagy régió tartozik a csoportba (pl. Európa mediterrán régiója, a visegrádi országok, a Balkán, Latin-Amerika fejlettebb része); helyzeti adottságai a centrumhoz vannak közelebb, de csak állandó erőfeszítéssel tudnak egyre közelebb kerülni ahhoz, és minél közelebb kerülnek, annál nagyobb erőfeszítést igényel a felzárkózás; ha abbamarad a felzárkózási törekvés, akkor leszakad.

Gazdasági körzet: a gazdasági élet területi egysége, amelyben a gazdasági ágak egymásra épülnek, sokirányú termelési és értékesítési együttműködés van közöttük.

Karsztvidék: a víz oldó hatása által kialakított gazdag formakincsű, karbonátos kőzetekből felépülő tipikus táj.

Kikötőövezet: egy vagy több tengerparti településsel kapcsolatban lévő gazdasági zóna, tipikus táj, ahol minden építmény és társadalmi-gazdasági tevékenység közvetlenül vagy közvetve az áru- és személyforgalomhoz kapcsolódik. Területén jellegzetesek a kikötői szolgáltatások (a beérkező és a kibocsátott áruk raktározását és elosztását végző kereskedelem, valamint a kikötő működéséhez szükséges szolgáltatások, pl. ki- és berakodás, csomagolás, hajójavítás, vámkezelés, pénzügyi szolgáltatások, árubiztosítás, fuvarozás, biztonsági szolgáltatások, vendéglátás, információs szolgáltatások) és a kikötői iparágak (a tengeren érkező nagy tömegű behozatali cikkeket, illetve a szárazföldről érkező, kivitelre szánt árukat a kikötőövezetben feldolgozó ágak, pl. kohászat, petrokkémiai ipar, faipar, élelmiszeripar, textilipar, valamint azok, amelyek a tengerhajózáshoz kapcsolódnak, pl. hajógyártás).

Kistigrisek (újjonnan iparosodott országok): kis területű kelet- és délkelet-ázsiai országok (Dél-Korea, Tajvan, Szingapúr és Hongkong), amelyek gazdasága Japán fejlődési modelljét követve a csúcstechnológiákra és a kutatásokra alapozott iparosodással hihetetlen gyorsan fejlődött a 20. század második felében.

Kultúrpuszta: olyan egykori füves vagy erdős sztyepp (ligeterdős puszta), illetve ártéri erdőterület, amelyet a társadalom a gazdálkodásával átalakított, ma szántóként vagy legelőként hasznosít, így területén az eredeti növényzetnek csak foltszerű maradványai vannak-

Kultúrtáj: az ember által átalakított táj, amelyben a különböző létesítmények (pl. utak, lakóházak, üzemek, szántóföldek, duzzasztógáták), kiemelkedő és bemélyedő mesterséges felszínformák (pl. meddőhányók, bányaudvarok) mellett jelen van annak a kultúrának, a társadalom szellemi életének a nyoma, amely használja és formálja a tájat (pl. tanyák, rizsteraszok, temetőik).

Löszvidék: olyan sík terület, amelynek felszínét többé-kevésbé lepusztult lösztakaró borítja, az azon kedvező éghajlat és vízháztartás esetén kifejlődő termékeny talajok jó lehetőséget biztosítanak a szántóföldi műveléshez.

Magashegységi táj: olyan tipikus táj, ahol függőleges földrajzi övezetesség érvényesül, azaz a tengerszint feletti magassággal változnak a természeti adottságok és a társadalom lehetőségei.

Mediterrán táj: a mérsékelt övezetben a mediterrán éghajlat uralma alatt álló tipikus táj, ahol a tájhasználat a mezőgazdaságra és az idegenforgalomra épül; a táj képe övszerű elrendezést mutat a tengerparttól a szárazföld belseje felé: a kikötők és strandok övét a szálloda- és üzletsorok, a közlekedési útvonalak, a lakózóna, a belterjes mezőgazdaság földterületei, majd a hegyoldalakban a szőlőtermesztés és az olajfaligetek teraszrendszere, végül a legelőterületek követik.

Menekülttábor: olyan ideiglenes hajlékot adó hely, amelyet a hazájukat politikai vagy társadalmi ok miatt többnyire ideiglenesen elhagyni kényszerülők számára hoznak létre egy másik országban.

Nagyhatalom (világhatalom): olyan állam, amely területi nagyságánál, gazdasági, politikai és katonai erejénél, valamint politikai befolyásánál fogva irányító szerepet játszik a világban, a nemzetközi társadalmi-gazdasági életben.

Napfényövezet: olyan kedvező éghajlati adottságú (pl. dél-európai mediterrán, észak-amerikai szubtrópusi) és ezáltal letelepedés és turizmus szempontjából egyaránt vonzó regionális egység, amelynek gazdasági életét a szolgáltató szektor alapozta meg, de a csúcstechnológiára épülő iparágaknak egyre nagyobb a jelentősége; jellemzően a minőségi szakképzett munkára épülő kis- és középvállalkozások térségei.

Oázis: olyan tipikus táj, hely a sivatagban, ahol a víz jelenléte növényzet kialakulására, állandó életre és gazdálkodásra (oázisgazdálkodás), kereskedelemre ad lehetőséget; a vizet legtöbbször a defláció által kifújta mélyedésekben felszínre bukkanó talajvíz, vagy a szerkezeti vonalak mentén feltörő forrás adja, esetleg fúrt artézi kutakkal hozzák a felszínre; állandó településként a sivatagot átszelő kereskedelmi karavánutak fontosabb állomása.

Olajországok: a világon felhasznált kőolaj nagy részét kitermelő országok (pl. Szaúd-Arábia, Kuvait), amelyeknek meghatározó szerepük van az olaj világpiaci árának alakulásában; gazdasági fejlődésük döntően a területükön kitermelt kőolaj értékesítéséből származó rendkívül magas jövedelemnek köszönhető.

Perifériatárság: a világrendszer-elmélet egyik kategóriája; a gazdaságilag fejletlen (általában gyarmati múltú) országok csoportja, amelyek fejlődése mintakövetésen alapul; elmaradott gazdasági szerkezetük (alapvetően alapanyagtermelők) következtében függő helyzetben vannak a centrumtárság országaitól.

Régió:

- (1) a környezetétől természeti, társadalmi és gazdasági tényezők alapján elkülönülő terület, amelynek közös intézményei vannak, és lakóit összefűzi az összetartozás tudata;
- (2) a regionális politikában: az ország és a település közötti területi szint.

Regionális központ: az a nagyváros, amely mérete és földrajzi elhelyezkedése folytán régiójában közigazgatási, ipari, közlekedési központi szerepköröket lát el, rangját tekintve rögtön a főváros után következik (hazánkban Debrecen, Miskolc, Szeged, Pécs, Győr és Székesfehérvár).

Regionális politika: a területrendszer működésébe történő tudatos beavatkozások (pl. költségvetési támogatások, fejlesztési területek kijelölése, ipari parkok kialakítása, szakemberképzés) rendszere az egyes területek közötti fejlettségbeli különbségek kiegyenlítésére, az elmaradott, leszakadó térségek felzárkóztatására, amelyben a központi kormányzat mellett a helyi önkormányzatok, vállalkozások, nonprofit vagy érdekvédelmi szervezetek, állampolgárok is részt vesznek.

Rezervátum:

- (1) az őslakosok számára az állam által kijelölt terület, ahol elvileg hagyományos életformájuk szerint élhetnek a szülőföldjükön;
- (2) tágabb értelemben olyan határokkal kijelölt hely, ahol az élővilág valamely elemének biztosított a túlélése.

Sivatag: a földfelszín emberi letelepedésre és gazdálkodásra alig alkalmas tipikus tája; jellemzi a gyakran forró és szélsőségesen száraz éghajlat, aminek oka a térítőkörök környékén az egész évben a leszálló légáramlás hatása, a földrészek belsejében pedig az, hogy hegyvonulatok zárják körül; nagy a napi hőingás, nincs összefüggő növényzet és talaj.

Szavannavidék: a forró övezet átmeneti övének tipikus tája, ahol a meleg, de térben és időben változó nedvességtartalmú szavannaéghajlaton a füves és a fás szavanna uralkodik, s ez határozza meg a többi természet- és társadalomföldrajzi tényezőt is; jellemzője az ültetvényes gazdálkodás, a sokféle ültetvényen nagyüzemi keretekben gazdálkodnak; az élővilág fennmaradása és a turizmus szempontjából is jelentősek a vadrezervátumok.

Szikes puszta: olyan száraz vagy szárazságra hajlamos (száraz kontinentális éghajlatú) terület, ahol a talajban felfelé jutó talajvízből sók csapódnak ki a felszínen vagy annak közelében, ezért felszíne terméketlen; nyárra kiszáradó, sajátos növényzetű rétek, vizenyős területek és itt-ott sztyepperdők foltjai uralják.

Táj: a földfelszín sajátos arculatú része, olyan térbeli egység, amelynek alapvető tulajdonságai és határai természeti folyamatok eredményeként alakultak ki, és az emberi tevékenységek hatására többé-kevésbé módosultak; a területen a tájalkotó tényezők sokrétű kölcsönhatásban vannak, ugyanakkor funkcionális egységet alkotnak.

Tájhasználat: célirányos eseti vagy ciklikusan ismétlődő mesterséges beavatkozás a természetes rendszerekbe annak érdekében, hogy a természet adta lehetőségeket társadalmi célok szolgálatába állítsa használat, fogyasztás vagy védelem céljából.

Tajgavidék: nagy kiterjedésű, összefüggő fenyőerdővel borított, télen fagyos, nyáron hűvös és viszonylag csapadékos (tajga éghajlatú) tipikus táj a hideg mérsékelt övben, ahol leginkább az erdőgazdálkodás adja a gazdasági élet alapját.

Tervezési-statisztikai régió: több megyéből álló egybefüggő terület Magyarországon, állami tervezés és statisztikai adatszolgáltatás céljából kialakított mesterséges egység.

Tipikus táj: olyan táj, amely valamilyen földrajzi szempontból jellegzetes vonásokat mutat; egyesek tipikusságának alapja a felszíni adottsága (pl. magashegység, karsztvidék, feltöltött alföld), másoké a földrajzi övezetességi rendszerben elfoglalt helye (pl. sivatag, mediterrán táj, szavannavidék), megint másoké a környezeti feltételekhez igazodó gazdálkodása (pl. farmvidék, ültetvény, kikötőövezet), vagy a drasztikus emberi beavatkozás nyoma (pl. külszíni bányavidék vagy visszatermesztetett terület).

Tóhátság: sok tóval tarkított nem tökéletes síkvidék, amelyen a tavak vize a jégkori belföldi jégtakaró lepusztító munkájával kialakított mélyedésekben (pl. Kanadai-, Finn-tóhátság) vagy a jég feltöltő munkájával, a moréna által elgátolt mélyedésekben (pl. Mazuri-tóhátság) gyűlt össze.

Tranzitország: olyan ország, amelynek közlekedési forgalmában jelentős szerepe van az átmenő forgalomnak.

Üdülőövezet: olyan területileg összefüggő tájak, vidékek vagy régiók területe és települési rendszere, amelyek idegenforgalma a kedvező földrajzi adottságaik felhasználásán alapszik; az idegenforgalom és a hozzá kapcsolódó szolgáltatások adják a tipikus tájon lakó emberek megélhetését, a gazdasági élet alapját.

Üdülősziget: olyan kedvező éghajlatú, szép és érdekes természeti képű sziget, amelynek gazdasági élete az idegenforgalomra, a szezonálisan vagy egész éven érkező turisták kiszolgálására épül.

Ültetvény:

- (1) olyan művelt terület, árutermelő, mezőgazdasági nagyüzem, ahol rendszerint egy vagy néhány fajta haszonnövényt (pl. kakaó, banán, olajpálma, gyapot, cukornád, tea) nagy mennyiségben termesztnek, minden természeti és társadalmi erőforrást a termék előállításának szolgálatába állítanak;
- (2) a forró övezet egyenlítői, átmeneti övében és a monszunvidéken jellemző tipikus táj, amelynek földrajzi jellegzetességei az ültetvényes gazdálkodásból következnek.

Válságövezet: olyan körzet, ahol a gazdaság egészén belül a válságágazatok uralkodnak, ezért magas a munkanélküliség, nagy a népesség elszegényedése, erős az elvándorlás és a környezet leromlása (pl. hagyományos iparvidékek).

A környezet és védelme, globális földi problémák

Alultápláltság: olyan állapot, amely a szükségesnél kevesebb és kisebb tápértékű táplálék fogyasztása miatt alakul ki főként a szegény, fejlődő országokban.

Biodiverzitás: az élőlények és életközösségeik sokfélesége a Földön; minél nagyobb az ökológia rendszerek változatossága, a rendszer annál kevésbé sérülékeny.

Biogazdálkodás (ökológiai gazdálkodás): szerveztrágyázáson, biológiai növényvédelmen és természetes biológiai ciklusokon alapuló élelmiszerelőállító rendszer (termelés, feldolgozás, szállítás), amely kevés a szervezetre ártalmas anyagot juttat az élelmiszerekbe; olyan gazdálkodási forma, amely tiltja, illetve korlátozza növényvédő és talajjavító szerek, műtrágyák, hozamfokozók, szintetikus állatgyógyászati készítmények használatát.

Bioszféra-rezervátum:

- (1) olyan terület, ahol a genetikai kincsek megőrzése, a természeti erőforrások jellegének biztosítása a cél, amelyek összehasonlítási alapot adnak a környezetváltozás fokának megállapításához;
- (2) olyan természetvédelmi területek, ahol a természeti értékek megóvása mellett fontos cél, hogy a területen élők alkalmazkodjanak a táji adottságokhoz, és azok előnyeiket kihasználva, valamint a megfelelő tájhasználattal hosszú távon biztosítsák az élő táj, és így a jövő generációinak fennmaradását.

Egyedi tájérték: egy tájra jellemző olyan természeti érték (pl. erdőmaradvány, fészkelőtelep), képződmény (pl. talajmintázat, "látókő") vagy emberi tevékenységgel létrehozott tájalkotó elem (pl. kápolna, tájház, pincesor), amelynek természeti, történelmi, kultúrtörténeti, tudományos vagy esztétikai szempontból a helyi vagy a tágabb társadalom számára jelentősége van.

Éhezés: olyan állapot, amikor a rossz termelési, természeti feltételek, vagy a szegénység miatt a lakosság nem jut megfelelő mennyiségű és minőségű táplálékhoz.

Éhségövezet: a kontinenseknek az a része, ahol az emberek jelentős része éhez, tartós élelmiszerhiánnyal küzd, mert a népességszám gyorsabban növekszik, mint az élelmiszer-termelés; okai főként a szárazság, belpolitikai viszályok és polgárháborúk, valamint elhibázott gazdasági intézkedések; főleg a forró övezetben húzódik (Afrika nagy része, a Hinduszáni- és az Indokínai-félsziget, Dél-Amerika északi fele).

Élelmezési válság: az az ellentmondás, ami a fejlett országok élelmiszer-túltermelése és a népesség túltápláltsága, valamint a fejlődő országok népességének elégtelen táplálkozása, éhezése, megbetegedése között van. Kialakulásának oka a termelési és elosztási viszonyok egyes országok közötti egyenlőtlensége, az élelmiszerek termelésének és keresletének egymástól való elszakadása.

Elsivatagosodás: a Föld egyes területeinek szárazodása, sivataggá válása éghajlatváltozás (a globális felmelegedés) vagy emberi tevékenység (pl. a túllegeltetés, az erdős övezetek elpusztítása, a talaj kimerítése) hatására.

Eltartóképesség:

- (1) ökológiai megközelítés: az a jellemző, amely megadja, hogy a környezet adott viszonyok között egy adott időszakban mekkora egyedszámú populációt képes eltartani károsodás nélkül;
- (2) társadalmi megközelítés: az a jellemző, amely megadja, hogy a Föld mekkora számú népesség szükségleteit (ivóvíz, élelem, egészség, lakhatás, munka stb.) milyen módon (földhasználat, termelés-fogyasztás, környezetterhelés) képes fenntartható módon kielégíteni.

Energiaválság: az energiatermelés és az energia iránti igények közötti egyensúly tartós és jelentős mértékű megbomlása természeti (pl. természeti katasztrófa, energiaforrások kimerülése) vagy társadalmi okok (pl. hibás piacpolitika, geopolitikai érdek, politikai instabilitás) következtében.

Erdőirtás: az erdő kitermelése anélkül, hogy az elveszett fák helyére újakat ültetnének (újraerdősítés) vagy hagynák, hogy az erdő természetes úton regenerálódjon.

Ex lege (a törvény erejénél fogva) védett terület vagy érték: olyan természetes képződmény vagy emberi alkotás, amely bárhol van, védelmet élvez; a magyar természetvédelmi törvény alapján ebbe a körbe tartoznak a lápok, szikes tavak, források, víznyelők, barlangok, kunhalmok és földvárak.

Fenntartható fejlődés (fenntarthatóság): jövőbeli tartós, kiegyensúlyozott fejlődés, aminek feltétele, hogy az ember mindennapi tevékenysége során tekintettel legyen a társadalom, a gazdaság és a természet kialakult egyensúlyára, mert csak így érhető el hosszú távú, harmonikus fejlődés, és a jövő nemzedékei is csak így tudják majd biztosítani-mindennapi szükségleteiket.

Fogyasztóvédelem: azok az intézkedések, amiket a fogyasztók (vevők) egészségének, biztonságának védelme (pl. termékek minőséggaranciája, kezelési útmutató), továbbá jogainak, érdekeinek (pl. termékviszaválthatóság, reklámozási szabályozás, felvilágosítás, panaszkezelés) képviselője érdekében tesznek a termelőkkel (eladókkal) szemben.

Földrajzi környezet: az emberiség, vagyis a társadalmi környezet által befolyásolt természeti környezet.

Geodiverzitás: földtani sokféleség, a Föld anyagainak, formáinak és folyamatainak sokfélesége; a Föld földtani (kőzetek, ásványok, ősmaradványok), domborzati és felszínalaktani, valamint vízrajzi és talajtani elemei anyagainak, formáinak és folyamatainak sokfélesége, beleértve azok kapcsolatrendszerét, kölcsönhatásait is.

Földtudományi természetvédelem:

- (1) szűkebb értelemben: a tudományos, esztétikai vagy más közérdekből védetté nyilvánított földtani és felszínalaktani képződmények védelme;
- (2) tágabban értelmezve: a védetté nyilvánítástól függetlenül valamennyi földtudományi természeti érték megőrzése, védelme, illetve az erre feljogosított szerv(ek) által védetté nyilvánított földtudományi természeti értékek kiemelt védelme.

Geopark: nemzetközileg elismert földrajzi terület, ahol a nemzetközi földtani jelentőségű értéket, tájat a védelem, az ismeretterjesztés és a fenntartható fejlődés holisztikus szempontjai alapján kezelik.

Globális felmelegedés: az egész Földre kiterjedő, összetett időjárási jelenség, amelynek során az átlaghőmérséklet évről-évre emelkedik, és ennek következtében az időjárás szélsőségesebbé válik. Főként az egyre növekvő energiatermelés és -felhasználás során légkörbe jutó üvegházgázok okozzák, de hozzájárul a mezőgazdaság helytelen földhasználata és a sarkvidékhez közeli örökfagy-területek felengedése is.

Globális válság: a természeti környezet birtokba vétele során a természet és a társadalom kölcsönhatásaiból eredő környezeti, gazdasági és társadalmi gondok, amelyek megbontják a természet és a társadalom dinamikus egyensúlyát és egyre növekvő regionális különbségek kialakulásához vezetnek, a Föld egészére kiható problémaként jelennek meg (pl. túlnépesedés, migrációk, éghajlat-változás).

GMO: genetikailag módosított szervezet; olyan élőlény, amelynek génállományát módosították molekuláris genetikai eljárásokkal élelmiszertermelési, orvosi vagy katonai célok érdekében.

Hulladékgazdálkodás: az a tudatos, tervszerű tevékenység, amely a hulladék kiküszöbölése, keletkezésének megszüntetése, illetve mérséklése, az elkerülhetetlenül keletkező hulladék megfelelő gyűjtése és lehetőség szerinti hasznosítása, végső esetben pedig ártalmatlanítása és korlátozás nélküli elhelyezése érdekében történik.

Hulladék újrahasznosítása: a hulladékká vált anyagok nyersanyaggá alakítása és olyan másodlagos, újrahasznosítható anyagok előállítására, amelyek segítik a természetes anyagok felhasználásának csökkentését.

Környezet:

- szűkebb értelemben: az a mesterséges vagy természetes élőhely, amelyben az élőlény él;
- tágabb értelemben: az élőlényt körülvevő élettelen és élő tényezők összessége, amelyekkel állandó és elválaszthatatlan kapcsolatban él, állandó kölcsönhatásban van.

Környezetgazdálkodás: a környezet hosszabb távra szóló szabályozott hasznosítását, hatékony védelmét és tervszerű fejlesztését egyaránt vizsgáló sokoldalú, tudatos tevékenységek összessége, amely figyelembe veszi a természet dinamikus ökológiai egyensúlyának tartós megőrzését és a társadalom reális igényeit.

Környetkárosítás: a környezet vagy valamely elemének az állapotára irányuló szándékosan, gondatlanságból vagy a jogszabály nem ismeretéből adódóan elkövetett tevékenység (szennyezés, le- vagy elpusztítás, megsemmisítés, tájseb létrehozása, esztétikai károsítás).

Környezetvédelem: olyan tevékenységek és intézkedések összessége, amelyeknek célja a környezet veszélyeztetésének, károsításának, szennyezésének megelőzése, a kialakult károk mérséklése vagy megszüntetése, a károsító tevékenységet megelőző állapot helyreállítása.

Környezeti katasztrófa: olyan helyzet, amely emberek életét, egészségét, anyagi értékeit, alapvető ellátását, a természeti és a társadalmi környezetet, azok értékeit oly módon vagy mértékben veszélyezteti, károsítja, hogy a kár megelőzése, elhárítása vagy a következmények felszámolása meghaladja az erre rendelt szervezetek védekezési lehetőségeit, különleges intézkedések bevezetését, különböző szervek folyamatos és szigorúan összehangolt együttműködését, esetleg nemzetközi segítség igénybevételét igényli.

Natura 2000: a legértékesebb természeti területek összefüggő rendszere, egységes szabályozás alatt lévő ökológiai hálózat az Európai Unióban a vadon élő növény- és állatfajok, természetes élőhelyek hosszútávú fennmaradása és a társadalom számára létfontosságú természeti környezet megőrzése érdekében.

Natúrpark: a természeti és kultúrtörténeti értékek megőrzésének egyik szervezeti formája; jellegzetes tájképi, természeti és kultúrtörténeti értékekben gazdag, a természetben történő aktív kikapcsolódás, felüdülés, egészségmegőrzés, fenntartható turizmus és a környezeti oktatás-nevelés, ismeretterjesztés, továbbá a természetkímélő gazdálkodás megvalósítását szolgáló nagyobb kiterjedésű terület.

Nemzeti park: a legmagasabb rangú természetvédelmi jogi kategória; általában nagyobb kiterjedésű terület, amelynek területén a természeti adottságokat még nem változtatta meg lényegesen a társadalom; ahol mind az ökoszisztéma, a környezetbiológiai rendszer, mind a földtudományi értékek megőrzése kiemelkedő fontosságú; fontos feladata a tudományos ismeretterjesztés, valamint a felfrissüléssel járó aktív pihenés, kikapcsolódás (rekreáció) is.

Nyersanyagválság: a nyersanyagtermelés és a nyersanyagok iránti igények közötti egyensúly tartós és jelentős mértékű megbomlása, amely helyzet nehezen megoldható vagy megoldhatatlan.

Ökológiai katasztrófa: olyan hirtelen bekövetkező, megrázó esemény, amely nagy területet érint és az ökoszisztéma jelentős megváltozását (pl. egyedsűrűség- és fajszámváltozás, populációk és környezetük kapcsolatrendszerének módosulása) eredményezi. Természeti okai is lehetnek, de korunkban sokkal gyakoribbak az emberi, főleg az ipari tevékenység által okozott katasztrófák (pl. a Tisza ciánszennyezése, vörösiszap-katasztrófa).

Rablógazdálkodás: a természeti adottságok kíméletlen kihasználása a pillanatnyi előnyök megszerzése érdekében, amely nincs tekintettel a jövőre (pl. az erdő felégetése a termőföldért, a tenger túlhalászása, a legelők lepusztítása azáltal, hogy túl sok állatot legeltetnek rajta).

Ramsari terület: a vadvizekre és vizes élőhelyekre, különösen a vízimadarak élőhelyeire vonatkozó nemzetközi természetvédelmi egyezmény jegyzékében szereplő terület.

Regionális probléma: egy-egy területi egységen (régió) belül jelentkező társadalmi-gazdasági vagy környezeti gond.

Rekultiváció (visszatermesztés): az emberi beavatkozás miatt károsodott vagy megsemmisített (pl. művelésből kivett, lebányászott) természeti környezet tudatos helyreállítása, ismételt hasznosításra való alkalmassá tétele technikai, biológiai, mező- és erdőgazdálkodási eljárásokkal.

Szelektív hulladékgyűjtés: a különféle hulladékok anyagfajta (fém, fehér üveg, színes üveg, papír, műanyag) szerinti különválogatott gyűjtése abból a célból, hogy új anyagot hozzanak létre belőle (újrahasznosítás).

Tájvédelmi körzet: általában nagyobb kiterjedésű terület, amit a védett táj természeti és táji értékeinek megőrzése érdekében hoznak létre; úgy jelent értéket, ahogyan az ember benne él és használja; természetvédelmi jogi kategória.

Társadalmi környezet: az adott társadalom anyagi és kulturális létfeltételeinek összessége, amelyek meghatározzák a társadalom egyes osztályainak létét és tudatát (pl. közművek, közlekedési hálózat, információtovábbító rendszerek, felhalmozott társadalmi tudás és ismeretanyag).

Természeti környezet: a földrajzi burok része, környezetünk természetes elemeinek összessége; a levegőburok (a felszíntől az ózonrétegig), a vízburok, a kőzetburok, az asztrószféra (azon részének, amíg részt vesz a környezet mozgásfolyamataiban), valamint az ezeket átszövő bioszféra együttese.

Természetvédelem: a természeti értékek megőrzésére irányuló társadalmi tevékenység. Mindazon intézkedések összessége, amelyeket a természet megóvása érdekében tesznek.

Természetvédelmi terület: általában valamely természeti ritkaság, érték (pl. sziklafal, ritka élőlény élőhelye, erdő) védelme céljából létesített kisebb kiterjedésű terület, megőrzése tudományos, oktatási és ismeretterjesztési vagy génfenntartási szempontból indokolt; természetvédelmi jogi kategória.

Természeti emlék: a természet különleges, egyedi képződménye (pl. fa, facsoport, szikla, forrás, földtani szelvény), amely oltalmat élvez.

Történelmi emlékhely: kiemelkedő jelentőségű épített vagy természeti helyszín, amelynek a nemzet vagy valamely hazánkban élő nemzetiség történelmében meghatározó jelentősége van, ahol az ország politikai vagy kulturális életét befolyásoló és ezért megemlékezésre alkalmas intézkedések történtek.

Túlfogyasztás: a társadalom olyan mértékű fogyasztása, amely meghaladja a szükségleteket; kialakulását főleg a reklámok gerjesztik, elsősorban a termelők és a kereskedők az egyre nagyobb haszonszerzése érdekében.

Túlhalászás: nagy mértékű halászat egy területen, aminek következtében a halállomány száma olyan küszöb alá csökken, hogy nem tudja regenerálni magát.

Túllegeltetés: olyan nagy számú állatállomány legeltetése egy területen, amely meghaladja a terület eltartóképességét; ilyen esetekben, különösen a száraz területeken, a lelegelt terület növényzete nem képes regenerálódni, és az állatok taposásától a talaj elporosodik, így könnyen elhordódik.

Túlnépesedés: az az állapot, amikor egy területen a népesség száma meghaladja a rendelkezésre álló és potenciálisan kiaknázzható természeti erőforrások szintjét; a globális problémák alapvető oka.

Veszélyes hulladék: olyan hulladék, amely legalább egy veszélyességi jellemzővel (pl. mérgező, robbanó, rákkeltő, savval érintkezve mérgező gázokat felszabadító) rendelkezik, illetve ilyen anyagokat vagy összetevőket tartalmaz; eredete, összetétele vagy koncentrációja miatt kockázatot jelent az egészségre, a környezetre.

Világörökség: a világ kulturális és természeti értékeinek megóvására létrehozott jogi eszköz; a legjelentősebb, az egész emberiség számára értéket képviselő, ezért szigorúan védett természeti különlegességek és kulturális létesítmények kerülhetnek fel a világörökségek listájára, amelynek névsora évente bővül.

Vízlábnyom: a közvetlen (pl. vezetékes víz, kútvíz) és a fogyasztási cikkeken (élelmiszerek, ruházat, mosás stb.) keresztüli közvetett vízfogyasztás mennyiségét mutató szám, amiben benne van a termékek teljes előállítási láncának vízigénye is.

Zöld folyosó:

- (1) a természetes élőhelyfoltokat összekötő táj a használatba vett területek között, amelynek felépítése és fajösszetétele eltér a környezetétől;
- (2) a védett területeken kívüli természetes vagy természetközeli élőhelyek, amelyek biztosítják az állatok természetes terjedését, vándorlását, menekülését.

Tudományágak

Csillagászat: égitestekkel foglalkozó tudomány, amely az égitestek térbeli helyzetének és mozgásának meghatározásával, anyagi összetételükkel és fizikai állapotukkal, az égitestek keletkezésére és fejlődésére vonatkozó, valamint az egész világegyetem szerkezetére vonatkozó elméletekkel foglalkozik.

Demográfia (népességtudomány): a népesség számát, összetételét, területi elhelyezkedését és állapotát, ezek változásait és tényezőit, valamint a népesség és a népesedés jelenségeihez fűződő társadalmi-gazdasági kölcsönhatásokat és következményeket sajátos módszerekkel vizsgáló, a népesedés jelenségeinek törvényszerűségeit feltáró tudomány.

Éghajlattan (klimatológia): az éghajlat kutatásával foglalkozó tudomány, feladata a légkör fizikai jelenségei által hosszabb időn át előidézett állapotok mérhető és egyéb objektív módon jellemezhető tulajdonságainak összegzése.

Földtudományok: azon tudományok összessége, amely a Földet, annak tulajdonságait, jelenségeit, folyamatait és összefüggéseit kutatja: földrajz (geográfia), földtan (geológia, azon belül: ásvány- és kőzettan), geofizika, geokémia, felszínalaktan (geomorfológia), légkörtan (azon belül meteorológia és éghajlattan), hidrológia stb., valamint tágabb értelemben ide tartozik a csillagászat (asztronómia) és a térképészet (kartográfia) is.

Földrajz (geográfia): a földi környezetünkre, illetve a Föld egészére vonatkozó ismeretek rendszere; természet- és társadalomföldrajzra tagolódik.

Földtan (geológia): a Föld anyagi összetételének, alkotórészeinek, helyzetének, felépítési módjának, szerkezetének térbeli és időbeli változásaival, fejlődéstörténetével, valamint a földi élőlények keletkezésének és fejlődésének vizsgálatával foglalkozó tudomány.

Gazdaságföldrajz: a földrajztudomány rendszerének önálló tudománya, amely a társadalom gazdasági tevékenységének és az egyes gazdasági ágazatoknak a földrajzi megoszlását, valamint annak törvényszerűségeit kutatja; elemző (analizáló) és összegző (szintetizáló) tevékenysége adatfeldolgozáson alapszik.

Környezettudományok: az emberi, a természetes és a művi környezet kapcsolatával foglalkozó tudományágak.

Meteorológia (időjárás): a légkör jelenségeinek, időjárási folyamatainak vizsgálatával, előrejelzésével foglalkozó tudomány.

Népességföldrajz: a társadalomföldrajz egyik ága, amely a népesség mennyiségi alakulásával, annak térbeli és időbeli változásaival, mozgásaival, életkori, foglalkozási, nemzetiségi, nyelvi, vallási összetételével foglalkozik.

Talajtan: a talajjal, a talajok keletkezésével, fejlődésével foglalkozó, vagyis a talajra vonatkozó ismeretek összességét felölelő tudományág.

Társadalomföldrajz: a földrajz tárgyával a társadalom oldaláról közelítve foglalkozó tudományág, amely a társadalmi-gazdasági jelenségek, folyamatok térbeli eloszlását, valamint egymással és a természeti környezettel való történelmileg változó kölcsönhatását és mindezek törvényszerűségeit vizsgálja.

Településföldrajz: a társadalomföldrajz egyik ága, a települések kialakulásával, belső felépítésével, társadalom-gazdasági jelenségeivel, a településhálózat térbeli rendjével, a település-hierarchiával foglalkozik.

Térképészet: a térképen való ábrázolás elvi, gyakorlati és történeti kérdéseivel foglalkozó tudomány.

Természetföldrajz: az a földrajzi tudomány, amely a komplex földrajzi burok természeti jelenségeit és folyamatait kölcsönhatásaikban és fejlődésükben természettudományos módszerekkel vizsgálja.